

**AKADLARDAN CAHİLİYE DEVRİNE KADAR SAMİ
KAVİMLERİNDE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU**

Özlem TARAKCI

**Haziran 2023
DENİZLİ**

**AKADLARDAN CAHİLİYE DEVRİNE KADAR SAMİ
KAVİMLERİNDE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Özlem TARAKCI

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

**Haziran 2023
DENİZLİ**

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza:

Öğrenci Adı Soyadı: Özlem TARAKCI

ÖNSÖZ

Kadın insan ve insanlığın kaynağı, adeta insanoğlunun varlık nedenidir. İnsan bir ana ve babadan meydana gelmektedir. İnsanın canlı olarak ilk varlığı anne rahminde başlamaktadır. Bu nedenle anne olarak kadının yeri insan yaşamında bir başkadır. Bu durum tarihi süreç içinde kültürel yapılar ve kadına bakışın farklı değerlendirilmesinden dolayı kadına karşı yaklaşımın farklılık göstermesine neden olmuştur. Bu tez çalışmasında da kadın ve kadının Akad, Asur, Babil devletleri döneminden Cahiliye Devri dâhil olmak üzere Sami kavimlerinde sosyal hayat ve kadının konumu ele alınmıştır. Tarihi vesikalar ve şimdiye kadar yapılmış bilimsel çalışmalar ışığında konu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu tez ele alınış ve içeriği itibariyle bilimsel çalışma ve tarihi metinleri incelemeye dayalıdır. Çalışmada şimdiye dek yayımlanmış tabletler, mektuplar, tarihi vesikalar, bilimsel araştırmalar, raporlar ve dini metinlerden yararlanılmıştır.

Çalışma, beş ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Akadlarda sosyal hayat ve kadının konumu siyasi, sosyal, aile ve ticari hayat başlıkları altında irdelenmiştir. İkinci bölümde Asur'da sosyal hayat ve kadının konumu siyasi, sosyal, aile ve ticari hayatı da kapsayacak biçimde detaylarıyla incelenmiştir. Üçüncü bölümde Babil'de sosyal hayat ve kadının konumu aile, siyasi, sosyal ve ticari hayat ve dördüncü bölümde Yeni Babil'de sosyal hayat ve kadının konumu aile, siyasi, sosyal ve ticari hayatını kapsayacak biçimde ele alınmış ve kapsamlı olarak incelenmiştir. Beşinci bölümde Cahiliye Devrinde sosyal hayat ve kadının konumu, Cahiliye Devri toplumun genel olarak sosyal yapısı, siyasi, sosyal, ailevi ve ticari hayatı ayrıntılı bir şekilde araştırılıp ortaya koyulmuştur. Alan yazında ulaşılabilen bütün kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak kaynakların sınırlı olması ve bu kaynaklarda da benzer metinlerin yer alması araştırmanın sınırlılıklarını alabildiğine daraltmıştır.

Çalışma sonucunda Sami toplumlarından olan Akad, Asur, Babil, Yeni Babil ve Cahiliye Devri ataerkil aile yapısından dolayı erkek egemen yapının olduğu ve kadının konum olarak erkeğin gerisinde kaldığı görülmüştür. Kadınlara tanınan hakların son derece sınırlı olduğu, zaman zaman parayla alınıp satılabildiği, miras hakkının bile olmadığı, boşanma hakkının verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte soylu ve

zengin ailelerde kadınlara diğer kadınlardan daha iyi davranıldığı ve daha fazla haklar verildiği de araştırmada tespit edilmiştir. Özellikle hanedan ya da kral ailesi ve soyundaki kadınların daha fazla hakları olduğu çalışmada ulaşılan bulgulardandır. Kadınların ve kız çocuklarının neredeyse insan olarak görülmediği ve değersiz olduğu devir Cahiliye Devridir. Bu dönem kadınların mal-meta gibi alınıp satıldığı, kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bilinmektedir. Genel olarak Akad, Asur, Babil, Yeni Babil ve Cahiliye Döneminde kadınlara hak ettiği değerin verilmediği, kadınların köle ve eşya gibi görüldüğü ancak soylu, zengin ve hanedandan olan kadınların diğer kadınlardan daha fazla hak ve değeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada büyük yardımlarını, destek ve katkılarını gördüğüm her zaman yanımda olan değerli danışmanım ve hocam sayın Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a minnet ve şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans sürecinde derslerine girme şansı bulduğum tüm hocalarıma bana öğrettikleri ve kattıkları bilgiler için teşekkür ederim. Bu zorlu tez sürecinde ihmal ettiğim ve yetişemediğim durumlarda yardım eden ve destek olan değerli eşim UĞUR TARAKCI'ya, enerji ve motivasyon kaynağım çocuklarım Yağmur TARAKCI ve Duru TARAKCI'ya, beni dünyaya getiren ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen annem Ulviye SOYSAL ve babam Mehmet SOYSAL'a sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

AKADLARDAN CAHİLİYE DEVRİNE KADAR SAMİ KAVİMLERİNDE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

TARAKCI, Özlem

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Eskiçağ Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Haziran 2023, III + 109 Sayfa

Çalışmada, Akadlardan Cahiliye Devrine Kadar Sosyal Hayat ve Kadının Konumu ele alınmıştır. Kadın insanın var olmasında, dünyaya gelmesinde ve ilk yaşam noktası ana rahminin sahibidir. Böylesine insanın adeta varlık nedeni olan kadının konumu tarihi süreçte çok farklı noktalarda olmuştur.

Çalışmada Akad, Asur, Babil, Yeni Babil ve Cahiliye dönemlerinde kadınların konumuna bakıldığında zengin, soylu ve hanedandan olanların durumunun oldukça iyi olduğu görülmüştür. Ancak sosyal hayatta kadınların genel olarak haklarının çok sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Kadınların genel olarak evlenmeden önce babalarının, babalarının olmadığı durumlarda varsa erkek kardeşlerinin ve evlendikten sonra da kocalarının sözü altında oldukları, kendilerine söz hakkı tanınmadığı ve kararları önce babalarının, yoksa erkek kardeşlerinin evlenince de kocalarının verdiği görülmüştür. Kadınların boşanma hakkının olmadığı, miras hakkının sınırlı olduğu ya da verilmediği araştırmada tespit edilmiştir. Kadınların ikinci sınıf insan, meta, alınıp satılabilen eşya gibi görüldüğü Sami toplumlarında en çok hak kaybının Cahiliye Devrinde olduğu görülmüştür. Kız çocuğu sahibi olmanın ayıp sayıldığı ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü vahşetin yaşandığı dönem olan Cahiliyede kadınlara neredeyse yaşama hakkının dışında hak verilmemiştir. Kadınlar meslek olarak genellikle ev işleri, hayvan bakma, tarım işleri, kısmen de olsa ticaret işleri gibi işlerde çalışmışlardır. Ancak bira ve meyhanecilik, dans, eğlence ve şarkıcılık gibi mesleklerde de kadınların çalıştıkları ve bu işlerin toplumda beğenilmeyen kötü meslekler içinde yer aldığı bilinmektedir. Kadın haklarının ihlallerinin ve kadının konumunun en dipte olduğu dönem olan Cahiliye İslam dininin gelmesi ile birlikte sona ermiş ve kadına hak ettiği değer verilmiştir.

Kadının konumu hala birçok toplumda araştırılmaya değer ve sorunludur. Bu durum aynı coğrafyada temel insan hakları sorunu olarak da varlığını sürdürmektedir. Bunun nedeni erkek egemen ataerkil aile yapısının varlığı, kültürel öğelerin taraflı yorumlanması, cahillik ve geri kalmışlık olarak düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asur, Babil, Cahiliye Devri, Kadının Konumu

ABSTRACT**SOCIAL LIFE AND THE POSITION OF WOMEN IN THE PEOPLE**

TARAKCI, Özlem
Department of History
Ancient History Program
Thesis Manager: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

June 2023, III + 109 Pages

In the study, Social Life and the Position of Women from Akkad to the Age of Ignorance are discussed. A woman is the owner of the mother's womb in the existence, birth and first life point of the human being. The position of the woman, who is the reason for the existence of such a person, has been at very different points in the historical process.

In the study, when the position of women in the Akkadian, Assyrian, Babylonian, Neo-Babylonian and Ignorance periods was considered, it was seen that the status of wealthy, noble and dynastic people was quite good. However, it has been understood that women's rights in social life are generally very limited. It has been observed that women are generally under the authority of their fathers before marriage, their brothers if their fathers are absent, and their husbands after marriage, that they are not given the right to speak and that their fathers decide first, or their husbands when their brothers get married. It has been determined in the research that women do not have the right to divorce, and that the right of inheritance is limited or not given. In Semitic societies, where women were seen as second-class people, commodities, and items that could be bought and sold, it was observed that the most loss of rights occurred in the Age of Ignorance. In Ignorance, which was a period when it was considered a shame to have a daughter and the atrocities were experienced when girls were buried alive, women were almost not given any rights other than the right to live. As a profession, women generally worked in jobs such as housework, animal care, agricultural work, and trade, albeit partially. However, it is known that women work in professions such as beer and tavern, dance, entertainment and singing, and these jobs are among the bad professions that are not liked in the society. Ignorance, which was the period when the violations of women's rights and the position of women were at their lowest, came to an end with the advent of Islam and women were given the value they deserved. This situation continues to exist as a fundamental human rights problem in the same geography. The reason for this is thought to be the existence of patriarchal family structure, biased interpretation of cultural elements, ignorance and backwardness.

Keywords: Assyria, Babylon, Age of Ignorance, Position of Women

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
Tarihi Süreçte Kadın	5

BİRİNCİ BÖLÜM

AKADLARDA SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

1.1.Akad Devleti	8
1.1.1. Akad Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat.....	8
1.1.2. Akad Dönemi Aile Hayatı	13
1.1.3. Akad Dönemi Kadının Konumu	14

İKİNCİ BÖLÜM

ASUR'DA SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

2.1.Asur Devleti	18
2.1.1. Asur Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat.....	18
2.1.2. Asur Dönemi Aile Hayatı	21
2.1.3. Asur Dönemi Kadının Konumu	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABİL'DE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

3.1.Babil Devleti	41
3.1.1.Babil Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat	41
3.1.2. Babil Dönemi Aile Hayatı	49
3.1.3. Babil Döneminde Kadının Konumu.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BABİL'DE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

4.1.Yeni Babil Devleti	66
4.1.1.Yeni Babil Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat	66
4.1.2. Yeni Babil Dönemi Aile Hayatı.....	67
4.1.3. Yeni Babil Döneminde Kadının Konumu.....	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DEVRİNDE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

5.1.Cahiliye Devri.....	75
5.1.1. Cahiliye Devri Toplumun Genel Yapısı.....	75
5.1.2. Cahiliye Devrinde Mekke'de Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat.....	81

5.1.3. Cahiliye Devrinde Aile Hayatı.....	84
5.1.4. Cahiliye Devrinde Kız Çocuklarının Durumu.....	90
5.1.5. Cahiliye Devrinde Kadının Durumu.....	92
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ.....	109

KISALTMALAR

[]	: Kırık İşaretler
[....]	: Kırık okunamıyor
.....	: Metnin devamı
Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
AKT	: Ankara Kültepe Tabletleri
ARM	: Archives royales de Mari
BIN	: Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies
CAD	: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
El	: Die Altassyrischen perthsurkundan vam Kültepe
I	: Tafelsignatur der Kültepe Tafelsammlung der Prager Karlsuniversität
ICK	: Inscriptions Cunéiforms du Kültepe
Kt	: Kültepe
Lev.	: Levha
MÖ.	: Milattan Önce
ss.	: Sayfa Sayıları
TC	: Tablettes Cappadociennes (Kapadokya Tabletleri)
Yay.	: Yayınevi/Yayımları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumun vazgeçilmez ferdi ve ailenin önemli bir parçası olan kadın insanlığın tarihi serüveninde çok farklı roller ve kimlikler ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kadın geçmişten günümüze, yaratıcı, besleyici ve koruyucu kimliğiyle ön plana çıkarken bazen bir tanrıça, bazen eşinin yanında veya onun yerine yönetici kraliçe, bazen sıradan bir vatandaş bazen de ikinci sınıf vatandaş ya da köle olarak görülmektedir. Medeniyetin gelişim süreci içerisinde kadın ve erkeğin toplumdaki yerleri veya rolleri farklı olmuştur. Kadınlar tarihi çağlarda toplum içerisinde büyük hak kaybına maruz kaldıklarından çoğu defa erkeklerle aynı haklara sahip olabilmek için zorlu mücadeleler içine girmişlerdir. Bu zorlu hak mücadelesinde kadının toplum içindeki konumunu incelemek için öncelikle aile ve onu oluşturan bireylerin hukuk karşısındaki statüsünü ilk defa yazılı metinlere yansıtarak bilgi sunan Mezopotamya toplumlarının bu husustaki durumuna bakmak gerekmektedir. Böylece yazılı metinlere dayalı olarak kadının konumunu, hak ve sorumluluklarını ve toplum nezdindeki yer ve değerini ortaya koymak mümkün olabilecektir.

Mezopotamya medeniyetlerini ve bunu oluşturan toplumlarını incelemek bu alanda çalışma yapan araştırmacıların dikkatine çekmiştir. Bu nedenle insanlığın gelişiminde geçmişten günümüze çok önemli izler taşıyan bu coğrafyadaki toplumları araştırma ve inceleme tarihçi, sosyolog ve arkeologlar için sürekli çalışma alanı olmuştur. Mezopotamya'daki kazılardan çıkan belge ve bulgular tüm bu araştırmacılar tarafından inceleme altına alınmıştır. Bulunan belgelerin çözülüp değerlendirilmesiyle insanlığın medeniyeti inşa mücadelesine ilişkin çabalar da ortaya çıkarılmıştır. Araştırmalarda bulunan belgeler araştırılması ve açıklanması gereken pek çok bilginin varlığını ortaya çıkarmış ve medeniyetin temel unsurlarının neler oldukları yeniden keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda incelenmesi gereken ilk Sami toplumu Akad toplumdur. Mevcut bilgilere göre MÖ 2500 yıllarında Arabistan yarımadasından Mezopotamya'ya irili ufaklı gruplar halinde gelmiş olan bu Sami grubuna "Doğu Samiler" adı da verilmektedir. Bunlar tarih sahnesinde görülen ilk Sami topluluklarıdır. Bu topluluklara ait çivi yazılı belgelerden kadının sosyal ve siyasal hayattaki statüsüne dair önemli bilgiler elde edilmektedir.

Akadlar Sami topluluklarından olmakla birlikte Mezopotamya’da kendisinden sonra gelen devletleri de pek çok hususta etkilemiştir. Kadınların Akadlarda oldukça pasif durumda olup, hanedan üyesi ve soylu seçkin ailelerden olmayan kadınların sosyal hayatta değer görmediği, en beğenilmeyen işleri yaptıkları, evlenme ve boşanma gibi temel haklardan bile mahrum oldukları görülmektedir. Bu durum Akadlardan sonra gelen devlet ve toplumlarda da Akadlarda olduğu gibi devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Akadların kendisinden sonra gelen devlet ve toplumları etkilediği ve örnek olduğu görülmüştür. Akadlardan sonra egemen olan Asurların pek çok hususta Akadları izlediği ve örnek aldığı görülmektedir.

Asurluların MÖ 2. binyılın başlarında Arabistan Yarımadası ve çevresinden (Suriye ve Filistin) Mezopotamya düzlüklerine göç eden Batı Sami asıllı topluluklara mensup oldukları bilinmektedir. Asurlar uzun yıllar kendileri gibi Sami bir toplum olan Akadlar zamanında Sümerlerin ve Akadların kurduğu kentlerin çevresinde yarı göçebe hayat sürmüşlerdir. Daha sonraları ise Mezopotamya’nın kuzey bölgesine çekilerek burada başkent Dicle kıyısına yakın yerdeki Asur şehri olmak üzere ilk siyasi oluşumlarını tamamlamışlardır.

Asurlar topluluk olarak eski Sami topluluklarının tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Asur’da da ataerkil bir aile yapısının olduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim bu toplumda baba ailenin reisi durumdadır. Buna karşın toplumda kadının konumuna bakıldığında ise evliliğin erkek tarafından kızın ailesine belirli bir meblağ başlık parası ödemesiyle oluşmaya başladığı ve iki taraf arasında bir yazılı sözleşmeyle yapıldığı araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kız çocuklarının evlilik sürecinde babanın ve erkek kardeşlerin rolü etkindir. Dolayısıyla evliliğin hemen başında baba veya o yoksa onun adına erkek kardeşlerin başlık parası aldıkları, ayrıca baba evinden de kıza çeyiz verildiği bilinmektedir. Evliliklerin genellikle tek eşli olduğu görülmektedir. Ancak kadınların herhangi bir hastalık durumunda kadınlık görevini yerine getirememesi ve çocuklarının olmaması gibi durumlarda erkekler, ikinci bir kadınla evlenebilme hakkına sahiplerdir. Koca eşini boşadığında maddi bir bedel ödemekle yükümlüdür. Çocukların velayeti genellikle babaya verilmektedir. Böylece annenin çocuklar üzerindeki hakkı yasal olarak engellenmektedir. Ayrıca Asur toplumunda levirat (kocasını ölmüş gelinin aile içerisinde başka bir erkekle evlendirilmesi) uygulamasının var olduğu da bilinmektedir. Günümüz toplumların

bazılarında da görülen bu tür bir uygulamanın varlığının birçok nedenden kaynaklandığı düşünülmekle beraber genel kanı aile mülkün muhafazası ve daha önceki evlilikten doğmuş olan ve henüz küçük yaştaki çocukların aile kurumu içerisinde ve sevgi ortamında büyümelerini sağlamak şeklindedir.

Asur Devleti'nde kraliçeler, kral ülkede olmadığı zamanlarda sarayı istediği gibi yönetme yetkisini sahiptir. Hırsızlık suçunu işleyen kadının kocasına, kanunlar tarafından karısını cezalandırma yetkisi verilmişti. Evli bir kadına tecavüz ölümle cezalandırılırdı. Zina eden erkek ve kadının ikisi de öldürülürdü. Kadın, çocuğunun bilerek düşmesine neden olursa kazık cezasını alır ve ölen kadının cenazesi gömülmeyle öylece terkedilirdi. Kocasına küfreden kadın, kocasından ve çocuklarından uzaklaştırılırdı. Asurlu kadınlar ticarete aktif bir şekilde rol almakta ve dokuma ile bira üretimiyle de uğraşmaktaydı. Asur'da rahipler ve rahibeler önemli din görevlileriydi. Asurlu tüccarların, Asur'da yaşayan eşleri ve kızları rahibe olarak tanrı hizmetinde görev yapmaktaydı.

Diğer Mezopotamya uygarlığı ise Babil Devleti'dir. Babil devleti III. Ur Sülalesinin sona ermesinden sonra ikinci binyılın ilk yarısında adı anılmaya başlanan krallık merkezlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Kent, Sümer nüfusunun yoğun olduğu kesimin biraz kuzeyinde Sami toplumlarının yoğunlaştığı Kiş ve Agade kentlerinin bulunduğu bölgede yer almaktaydı. Burada yönetimi elinde tutan Eski Babil sülalesi de Amurru kökenli insanlardan oluşmaktaydı. En önemli krallarından biri Hammurabi'dir. MÖ. 1790 yılında Babil krallarından Hammurabi hem Sümer hem de Akkad kentlerini tek bir yönetim altında birleştirerek bölgesel devlet anlayışından İmparatorluk yönetim anlayışına geçişi sağlamıştır. Onun en büyük icraatı Hammurabi Kanunları olarak bilinen ünlü kanun külliyatı olmuştur. Bu kanun külliyatının içinde kadınlarla ilgili birçok madde yer almaktadır.

Babil'de kadının konumu incelendiğinde evliliklerde kızın anne ve babasının rızasının alınması önemlidir. Evlilik öncesi erkek tarafı kız tarafına belli bir miktar başlık parası vermekte ve iki taraf arasında yazılı bir sözleşme yapılmaktaydı. Babil toplumu yasal olarak tek eşliydi. Ancak belirli koşullar dâhilinde ikinci evliliğe müsaade edilmektedir. Boşanma genellikle erkek tarafından başlatılırdı. Boşanmaya sebep teşkil edecek nedenler; kadının itaatsizliği, sadakatsizlik, kadının çocuksuz ve hasta olması ve bu sebeplerden hiçbirinin olmaması durumu yani erkeğin hiçbir sebep

olmadan istediğinde karısını boşayabilmesidir. Babil’de kanunlar, kadına da kocasından boşanabilme hakkını tanımıştır. Babillerde çocuk düşürme ceza gerektiren bir eylemdir. Bu eyleme neden olan kişiler ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Ayrıca Babil toplumunda levirat uygulamasının varlığı da bilinmektedir.

Yeni Babillerde döneminde de kadınlarla ilgili benzer uygulamaların olduğu görülmektedir. Bu dönemde de hakkını almaktan uzak kaldığı bir dönem olmuştur. Sadece hanedan üyeleri, soylu ve zengin ailelerin kadınları ve kızları dışında diğer sıradan halk arasında kadınlara gereken değer verilmemiş, evlenme, boşanma ve miras gibi temel haklardan bile mahrum bırakıldıkları dönem olmuştur.

Tüm bunlarla birlikte Cahiliye Devrinde Sami toplumlarında kadının konumuna bakıldığında ise İslam öncesi Sami Arapların dini ve sosyal düşüncelerini ifade eden “cahiliye”, sözlükte bilgisizlik, cehalet, iddialılık ve barbarlık anlamına gelmektedir. Terim, esasen İslam ile İslam öncesi dönem arasındaki inanç ve kültürel farklılığı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, cahiliye, sıradan bir cehalet değildir. Cahiliye Devrinde mirastan pay almak, eğitim görmek ve sosyal hayatta aktif rol almak kadınları ve kızları çocuğu için lüks durumlardır. Hatta kız olarak doğmak bazen yaşam hakkının elinden alınması için sebep sayılabilmektedir. Kadın zengin ve soylu bir aileye mensup değilse genelde erkek karşısındaki konumu çok aşağılardadır.

Çöl şartlarının zorluğu Arap yarımadasında yaşayanların hayatını da ona göre biçimlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Baskınlar ve göçler cahiliye dönemi toplumunu her daim savaşa veya kendilerini savunmaya mecbur bırakmıştır. Bu yüzden fiziki güç son derece önemlidir. Erkek sayısının fazlalığı kabilenin gücünü de temsil eden bir durumdur. Kadınlar arka planda tutulup her türlü ihtiyacı karşılıyorlarsa da bu onların değer görmeleri için yeterli değildir. Baskınlarda kadınların tutsak edilmeleri ve cariye olma ihtimalleri Sami Arapları için kadının değer görmemesine ve istenmemesine neden olmuştur.

Tarihi Süreçte Kadın

İnsan dişi/kadın ve erkek olmak üzere iki farklı cinsiyette yaratılmış olmakla birlikte onların hem biyolojik ve psikolojik hem de sosyolojik olarak farklı yapılarda olduğu söylenebilir. İnsanların soylarının devam etmesi için ise kadın ve erkeğin birlikteliği gereklidir. Bu nedenle tarihin bütün dönemlerinde tıpkı bir elmanın iki yarısı gibi kadın ve erkek farklı cinsiyetleri olmasına rağmen birlikte ve bir arada olmuşlardır. Kadın ve erkeğin örf adet veya kanun normları çerçevesinde yani meşru bir sosyal zemindeki birlikteliği aile kavramını oluşturmuştur. Bu kutsal yapı aynı zamanda toplumun temel taşı olmuştur.¹ Ayrıca tarih boyunca toplumun temelini oluşturan aile ve aileyi oluşturan kadın ve erkeğe toplum tarafından farklı roller biçilmiş, farklı hak ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bu durum her toplumda dönemin sosyal ve hayati şartlarına göre çoğu kere farklılık göstermiştir. Ancak esasında var olan ise her iki cinsiyete de yetenekleri ve sorumlulukları doğrultusunda, toplum tarafından öngörülen sınırlandırılmış rollerin biçilmiş olmasıdır.² Toplumun cinsiyete dayalı biçtiği rol, yetki ve sorumlulukların anlaşılabilmesi için tarihi süreçte yaşanan savaş, siyaset, sanat, dini inanışlar, toplumlar ve devletleri araştırma ve bilmenin yanında, sosyal yapılanmaları ele alma ve inceleme-araştırma da gerekmektedir.³ Daha çok antropoloji, sosyoloji, biyoloji ve jinekoloji bilim alanlarının araştırma sahasında yer alan kadının cinsiyet ve toplumdaki rolü kavramlarının bir bütün halinde ve uzun tarihi süreç içerisindeki değişim ile gelişim aşamalarının tam olarak tespitinde önemli aracılık yapacak bilim alanlarından birisi de tarih alanıdır. Bu noktadan bakıldığında kadının yaradılış safhasından itibaren erkeğe eş olma rolünün yanında siyaset, ekonomi, sosyal, sanat ve özellikle dini konularda zaman zaman çok yetkin ve güçlü bir rol modeli temsil ettiğini söylemek mümkündür. Kadının söz konusu güçlü yanı toplumdaki topluma ya da zamanın derinliğine göre yer yer değişiklik göstermekle birlikte onun doğurgan olmasından ötürü neslin devamını sağlaması noktasında ölümsüz bir varlık hüviyetine bürünmesi tüm toplumlarda vazgeçilmezliğini de beraberinde getirmiştir.

Ayrıca kadının toplumsal olarak tarihin her döneminde kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasında da çok önemli görev üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda

¹ Sera Yelözer, *Şey-Özne-Arkeolog: Geçmişin Cinsiyetlendirilmesi ve Eril Önyargılar*, Teorik Arkeoloji Grubu (Theoretical Archaeology Group) , TAG 2, 2017, s.83.

² İsmail Gezgın, *Antik Çağın Ötekisi Kadın*, Aktüel Arkeoloji Dergisi. 2013, s.68-77.

³ S. Yelözer, *age.*, s.83-96.

kadının kültürlerin oluşumunda ve var oluşların her birinde üretkenliği, derleyip toplama yetkinliği ve etkileme becerisi ile ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte insanlık tarihinin ilk aşamasında yani insanların ılıman iklimli memleketlerde avcı ve toplayıcı küçük gruplar halinde yaşadıkları zamanlarda ana merkezli bir aile yapısı görüldüğü halde, yine insanlık tarihinde göç ve savaş gibi farklı kavram ve olayların zuhur etmesinden sonra kadın aile ve toplum içerisindeki yüksek ve önemli mevkisini erkeğe kaptırmış buna bağlı olarak yetkinlikte ikinci sraya düşmüş ve çoğu kere de kenara itilmiştir. Bunun devamında ise toplumların kadın ve erkeği aile ve sosyal yaşamda birlikte görülmekle birlikte genel olarak ataerkil bir toplumsal yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun nedeni olarak daha önce avcı toplayıcı toplum döneminde erkeklerin avcı kadınların ise toplayıcı rolünün etkisinin olduğu ileri sürülmekle birlikte, bugün daha çok aile içerisindeki bu büyük rol değişiminin yerleşik hayat düzeni ile ilgili olduğunu düşünmek gerektiği kanaatini taşımaktayız. Zira yerleşik hayat düzeninin oluşmasıyla birlikte mülk kavramı da ortaya çıkmaya başlamış ve bunun devamında ekili mülkün dışarıdan gelecek her türlü tehlikeye karşı korunması ihtiyacı da hâsıl olmuştur. İşte tam bu noktada mülkün korunması vazifesi fiziki güç ve hareketlilik bakımından daha uygun olan erkeğe düşmüştür. Bu andan itibaren mülkünü ve ailesini dış tehlike ve tahribatlara karşı koruyan erkek aile içerisinde de büyük değer kazanmış ve koruyucu rolü ile bir adım öne çıkarak aile reisi tahtına oturmuştur.⁴ Ayrıca evlilik müessesinde de üreme ve soyun devamında kadının erkeğin ektiği tohumu toprak görevini üstlenerek ürün olarak yetiştirme görevinin kadına verilmesi ve kadının bir nevi toprak gibi görülmesi de kadının erkeğin arkasında kalmasının diğer bir nedeni olarak kabul edilmelidir.⁵ Son olarak ise evlilikte kadının doğurma-üretme özelliğinin yanında kadına çocuk yetiştirme ve aile kurumu ve toplumsal değerlerin nesilden nesle aktarılması görevinin verilmesi de kadının erkeğin arkasında kalmasında etkili olduğunun diğer bir sebebidir.⁶ Tüm bunların yanında kadının doğa, toplum, kültürel-düşünsel bilginin aktarılmasında adeta köprü görevi gördüğü ve toplumun şekillenmesinin mimarı olduğu da sosyolojik bir olgu olarak kabul edilmektedir.⁷ Yine kadının üretici, koruyucu ve toplayıcı özellikleri insanlığın medeniyet tasavvurunda

⁴ İ. Gezgin, *agm.*, s.8.

⁵ Fatmagül Berktaş, *Tarih Yazımında Farklı Bir Perspektif*” Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.24

⁶ İ. Gezgin, *agm.*, s.78.

⁷ Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.11.

belirleyici etki yaratmıştır. Kadının ev ve aile yaşamı kadar toplumsal yaşamda bu belirleyici etkisi toplumda topluma farklılık göstermiştir.

Netice olarak her ne kadar tarihte kadın ve kadının statüsüyle ilgili tartışmalar ve değişimlerin en erken zamanlardan başlayarak Eski Yunan toplumuna kadar devam ettiği illeri sürülse de bu durumun tüm dünya toplumlarına sirayet ettiği ve özellikle Sami toplumlarında da varlık gösterdiğini daha önce belirtmiştik. Ancak bu hususta Eski Yunan toplumunun üzerinden örneklendirme yaparsak bu konuda Sokrates kadın-erkek eşitliğini vurgulamış ancak erkekle kadının fiziki yapılarının farklılığı nedeniyle kadını domestik alanla sorumlu tutarken, erkeği de ev dışı her işle sorumlu tutmuştur.⁸ Kadının çağlar öncesinden beri konumunun farklılık göstermesi kadının konumunun göz önünde olduğunu ve aslında üzerinde değerlendirme yapılan, araştırılan ve tartışılan konu olduğunu da göstermektedir.

Özetle kadınların erkek egemen yapılarda ikinci sırada ve erkeğin gerisinde olması yazılı tarihten bu yana gözlenmektedir. Kadının anatomik yapısından dolayı ve erkeklerin egemen olmasından kaynaklı olarak onu öteleyen ve erkeğin arakasına iten eril dilin statüye dayalı rol dağılımında eşitlikçi ve doğal olmayan cinslere göre erkek egemen yapının yaratıldığı illeri sürülmektedir.⁹ Kadının cinsiyetçi ve ataerkil yapıdan kaynaklı baskıya karşı mücadelesi eğitim, çalışma ve duyarlı olma özellikleri ile yetkin görmeleri 17. yüzyılda kendini göstermiştir. 18. yüzyılda feminist yapı oluşmuş 19. ve 20. yüzyıllarda politik duruş haline gelmiştir¹⁰. Günümüzde de kadının toplum içerisindeki hak- sorumluluk ve buna bağlı olarak sosyal statü kazanımlarındaki mücadelesi halen devam etmektedir.

⁸ Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 162.

⁹ İ. Gezgin, *agm.*, 2013, s.77; Serpil Çakır, *Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.506-507.

¹⁰ Fatmagül Bertay, *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye” Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, no 7” İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004, s.19.*

BİRİNCİ BÖLÜM

AKADLARDA SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

1.1. AKAD DEVLETİ

1.1.1. Akad Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat

Sami kavimlerinden olan Akadların Mezopotamya'ya ne zaman ve nereden geldikleri konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Ancak Akad adı MÖ. 2350'li yıllarda bütün Sami toplumlarını ifade için kullanılmış ve Hit-Samarra¹¹ hattı ile Nippur arasındaki bölgeyi ifade etmiştir. Akadlar da belli bir bölgede hüküm sürmüşler ve yaşadıkları bu topraklara adlarını vermişlerdir.¹² Akadların kurdukları krallık üçüncü binyılda Mezopotamya'da hüküm sürerek Asur ve Babil devletlerinin öncüsü olmuştur. Krallığın dili olan Akadça dili olan sonraki yüzyıllarda Asur ve Babil lehçeleri olarak iki kola ayrılmıştır.¹³ Dolayısıyla Akadların hem dil hem kültür olarak sonraki krallık ve toplumlara örnek teşkil ettiği bilinmektedir.

Akad Krallığı'nın kurucusu *Sargon* (MÖ.2334-2279) olup bu kelimenin Akadça yazılışı *Şarru-kin*'dir. *Şarru-kin* adının anlamı “meşru kral” demektir. *Sargon*'un kral olmasıyla ilgili hikâye bir bebeğin sepet içinde nehre bırakılması ile başlayan kral öyküsünün ilk örneğidir. *Sargon*'un kral olma hikâyesinde bir rahibe bir gün bebeğini sepetin içine koyarak nehre bırakır. Bebeği nehir kenarında bulan sıradan bir köylü/bahçıvan onu evladı kabul edip yetiştirir. Normal bir köylü gibi yetişen *Sargon* büyüyünce Kiş Kralı *Ur-Zababa*'nın sarayında çalışmaya başlar ve bir süre sonra o kralın sakisi görevine getirilmiştir. Nasıl gerçekleştiği bilinmeyen bir olaydan sonra *Sargon* Kiş Kralı'nın yerine geçmiş ve “Kiş Kralı” unvanını almıştır. 56 yıl krallık yapmış olan *Sargon*'un kayıtlara geçmiş 34 askeri seferi vardır. Kiş Kralı olduktan sonra *Sargon* Sümer kent devletlerini teker teker ele geçirmiş ve Mezopotamya'nın tamamına hâkim olmuştur. Mısır'daki el-Amarna, Anadolu'daki Kültepe ve Boğazköy'de ele geçen belgelerde *Sargon*'un İç Anadolu, Kıbrıs ve Girit'e kadar ulaşan seferler düzenlediği belirtilmektedir.¹⁴ Hatta Hitit kralı *I.Hattuşili* Fırat nehrini

¹¹ Bağdat'ın 125 km kuzeyinde yer alan ve daha sonra Abbasiler devletine başkentlik yapan Samarra şehri

¹²Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıcından Perslere Kadar)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.75-76.

¹³ K.Köroğlu, *age.*, s.76.

¹⁴ K.Köroğlu, *age.*, s.76-78

Sargon'dan sonra kendisinin geçtiğini belirtmektedir.¹⁵ Bu bilginin Hitit kralı tarafından belirtilmesi *Sargon*'un ünlü ve bilinen bir kral olduğunu ve seferlerinin de pek çok devlet tarafından bilindiğini ortaya koymaktadır.

Sargon imar faaliyetlerine de önem vermiş Kiş ve Babil yakınlarındaki Agade şehrini kurarak Agade'yi devletin başkenti yapmıştır. Agade'ye başkent olmasından dolayı saraylar ve tapınaklar yaptırmıştır. Bu şehrin yeri tam olarak tespit edilememiş ancak çivi yazılı belgelerde Agade adı geçmektedir. *Sargon*'un kurduğu Akad Krallığının Mezopotamya'da kurulan diğer kentlerden çok farklı yapıda olduğu görülmektedir. *Sargon*'un hüküm sürdüğü dönemde, ülke yönetimindeki kentlerin ayrı ayrı yönetimlerle yönetilmediği ve Agade merkezli mutlak idarenin Agade başkentinden merkezi yönetim şeklinde idare edildiği bilinmektedir. Tek bir merkezden kentlerin yönetilmesi Mezopotamya'da ilk kez Akad Krallığı tarafından uygulanmıştır. Böylelikle hem merkezi yönetim hem de devletin güçlü olması sağlanmıştır.

Sargon'un ölümünden sonra yerine kral olan oğulları onun kadar etkili olamamışlardır. *Sargon*'un torunu *Naramsin*'in (MÖ.2254-2218) kral olmasından sonra dedesi *Sargon* gibi askeri seferleriyle öne çıkan bir kral olmuştur. *Naramsin* 36 yıl kral olarak hüküm sürmüş ve önceki krallar zamanında küçülen sınırları da aşarak *Sargon* döneminden daha geniş alana krallığını yaymıştır. *Naramsin* yazdırttığı kitabelerle kendisi ve dedesi *Sargon*'dan "Tanrı Kral" olarak bahsetmiştir.¹⁶ *Naramsin* dönemine ait Diyarbakır'da Pir Hüseyin köyünde bulunan stel parçası onun egemenlik sahasının kanıtı olarak durmaktadır. *Naramsin*'in ölümünden sonra yerine geçen krallar döneminde bu hâkimiyet alanına sahip çıkılamamış ve kurduğu yönetim de sürdürülememiştir.

Naramsin'den sonra başa geçen halefleri Akad ülkesinin sınırlarını koruyamamışlar, ülke giderek küçülmüş ülkede düzen ve denetim bozulmuştur. Ülkenin kuzey taraflarına göç eden Amurru ve Gutı kavimleri istikrarın bozulmasında başlıca rol oynamıştır. Akad ülkesinde sosyal yapının bozulması ve ekonominin kötüye gitmesi ülkede isyanların çıkmasına neden olmuştur. Çıkan isyanlar ve baş gösteren

¹⁵ Eric H. Cline & Mark, W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları: Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*-Çev: Ekin Duru, 1. Baskı, Say yayınları İstanbul, 2017, s. 28

¹⁶ Cline & Graham, *age.*, s.28-29

sorunların üstesinden gelemeyen Krallık Gutilerin Agade'yi ele geçirmesi ve yönetime el koymasıyla yıkılmıştır.¹⁷

Akad Devleti'nin merkezi krallık şeklinde yönetildiği ve Agade kentinde güçlü bir krallığın kurulduğu görülmektedir. Krallık babadan oğula geçmektedir. Krallar saraylar ve tapınaklar yaptırmakta ve bunu da imparatorluğun bir göstergesi olarak görmektedir.¹⁸ İmparatorluk tek bir merkezden yönetilmiş, bunun sonucu olarak merkezi yapı güçlenmiştir. Merkezi yapının güçlü olması krallığın da güçlü olmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum Akad krallarının uzak ülkelere seferler düzenlemelerine, oraları ülkelere katma çabalarına ve bu yayılcı uygulamaları da onların imparator olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur. Naramsin "Tanrı Kral" unvanının yanı sıra "Agade'nin Kralı", "Evrenin Kralı" ve "Dört Bir Yanın Kralı" unvanlarını kullanmıştır. Bu unvanların Akad krallarının kendilerini cihan hükümdarı olarak gördüklerini göstermektedir.¹⁹ Akad krallarının bu düşünceleri sonraki dönemlerde Asur krallarını da etkilemiştir.

Kanunlarda Akad toplumunda kölelik ve sınıflı bir toplumsal yapının olduğu görülmektedir. Buna göre özgür ve soylu bireylerden oluşan üst sınıf (*awilum*), özgür ancak daha alt sınıf olan rütbesiz, sade halk sınıfı (*muşkenum*), kadın ve erkek köleler (*amtu* ve *wardum*) ve borç yüzünden köleliğe girenler ise (*miqtum*); bunların yanında statüsü tam olarak bilinmeyen ancak mevcut sosyal statünün dışında değerlendirilebilecek olan seçkin kişiler (*ubaru*), emanetçi, hancı (*naptaru*), tanınmış, bilgin kişiler (*mudu*) olarak sınıflandırılmışlardır.²⁰

Belgelere göre kadınların mahkemelere başvurabildiği, şahitlik yapabildikleri ve dava açabildikleri, para, taşınır veya taşınmaz mal ve mülke sahip olabildikleri, bunları satabildikleri görülmektedir.²¹ Nitekim Lipit-İhtar kanununun, "eğer bir evin sahibi veya sahibesi evin vergisini vermezse"²² ifadesiyle başlayan 18. maddesinden kadının mülk

¹⁷ K.Köroğlu, *age.*, s.83

¹⁸ Cline & Graham, *age.*, s.28-29

¹⁹ Cline & Graham, *age.*, s.29

²⁰ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku (Asur, Babil ve Hitit Devletlerinin Yıkılışına Kadar)*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014, s.39; Jean, Bottero; *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev. Ali Berktaş, 4.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.76-77; Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, *Sumer, Assur, Babil Kanunları ve Ammi Saduka Fermanı*, Ankara, TTK Yayınları, 2002, s.64, 272-273;

²¹ J. Bottero, *age.*, s.79-80.

²² Robert Steele, Francis; "The Code of Lipit-Isthar", *Philedelphia, American Journal of Archaeology*, Volume, LII, Number, 3, 1948, s.17.

edinebildiğini ve verginin ödenmemesi durumunda kadına belirli bir yaptırımın uygulandığı belirtilmektedir.

Evlilikler cinsel birlikteliğin yanında çocuk sahibi olma ve çoğalma amacıyla yapılmaktadır. Eskiçağ toplumlarında soyun devamı, güvenlik ve üretim biçimi nedeniyle sayısal üstünlük sağlamak için çocuk sahibi olma önemlidir. Ancak bebek doğduktan sonra en önemli tehlike annenin sütünün olmamasıdır. Bu durum bebek ölümlerinin temel nedenlerinden biridir. Ailenin maddi güce sahip olması durumunda sütanne tutmakta ancak maddi güçten yoksun aileler için annenin sütünün olmaması bebek ölümüne neden olabilmektedir. Çocukların iki üç yıl emzirmeleri için tutulan sütannelik maddi olarak oldukça yüksek miktar gerektirmektedir.²³ Sütannelikle ilgili çeşitli düzenlemeler içeren Eşnunna kanununun 32. maddesi, emzirme süresi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre: *“Eğer bir adam evladını emzirtmeye ve büyütmeye (sütanneye) verir ve arpa, yağ, yün tayınıni üç senelik ödemezse 10 mana gümüş tartacak ve oğlunu alacaktır”*.²⁴ denmektedir.

Akad ekonomik hayatında kadın, bira ve şarap üretimi, eğirme, biracılık, ebelik, sütannelik, rahibe ve fahişelik mesleklerini yapmaktadır.²⁵ Biracılık mesleği de kadınların yaptığı mesleklerden en çok tercih edilenidir. Eski Mezopotamya ve Akadlarda temel kadın uğraşlarından biri olan bira üretiminin yanında bira satışı ve birahane işletmeciliği de kadının tekelindedir. Ulaşılan tarihi metinlerde bu mesleği erkeklerin yaptığına dair hiçbir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Tüm kanun metinleri ve maddeleri “eğer bir adam” ifadesiyle başlarken; bu mesleğe dair tüm kanun maddeleri “eğer bir kadın bira satıcısı” veya “eğer bir kadın meyhaneci” ifadeleriyle başlamaktadır. Eşnunna kanununun iki maddesi, kadın biracılarla ilgili birtakım düzenlemeleri içermektedir. 15. maddede biracı kadının kölelerle; 41. Madde de ise imtiyazlı vatandaş, hancı veya bilginle yapacağı bira alışverişinin geçer fiyat üzerinden yapılacağı düzenlemesi yer almaktadır.²⁶

²³ Nemet Nejat, Karen Rhea; “Women in Ancient Mesopotamia” ,Women’s Roles in Ancient Civilizations (A Reference Guide), Ed: Bella Vivante, London, Greenwood Press, 1999, s.93.

²⁴ Esmâ Öz, “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadiştum Kadınları Ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması” International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/13 Fall 2015, s.240; Tosun, Mebrure; Yalvaç, Kadriye; *age.*, s.82.

²⁵ N. Nemet, R. Karen, *agm.*, s.106.

²⁶ M. Tosun, K. Yalvaç; *age.*, s. 80-83

Diğer Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Akadlarda da rahibelerin sosyal yaşam içinde yer aldıkları görülmektedir. Rahibeler evlenebilen, varis, mülk ve köle sahibi olabilen ve çocuk doğurma zorunluluğu olmayan bir statüye sahiplerdi. Lipit-İstar kanununun 22. maddesinde rahibenin veraseti ile ilgili bir düzenleme yer almaktadır. Bu maddede: “*Eğer baba hayatta ise kızı yüksek rahibe, rahibe veya hierodul (fahişe) olduysa varis gibi baba evinde oturacaktır*”²⁷ denilmektedir. Rahibelerin diğer kadınlara göre daha iyi haklara sahip oldukları görülmektedir.

Akad sosyal ve ticari yaşamı içinde fahişeler de yer almaktadır. Fahişeler genelde şehir merkezinde, şehir duvarının veya şehir surunun altında, limanda ve meyhanelerde bulunmaktadırlar. Fahişe oldukları giydikleri kıyafetlerden anlaşılmaktadır. Böylece diğer kadınlardan ayırt edilmektedirler.²⁸ Lipit-İstar kanunu 27.ve 30. maddeleri fahişelerle ilgili olup şöyle demektedir. 27. Madde “*Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurmazsa, bir fahişe ona çocuk doğurursa fahişenin yağ, arpa, elbise ihtiyacını karşılayacaktır, ancak karısı yaşadığı sürece fahişe, karısı ile aynı evde oturmayacak, fahişenin doğurduğu çocuklar onun varisleridir*”.²⁹ Bu madde ilk eşinden çocuk sahibi olamayan bir erkeğin fahişeden evlat edinebileceği ve bu çocukların varis olabileceğine dair düzenleme içermektedir. Evli erkeklerin fahişelerle ilişkileri belli kriterlere bağlandığına dair 30. madde ise şöyle demektedir: “*Eğer karısı olan genç bir erkek, bir sokak kadını (fahişe) ile ilişkisi olursa ve hâkimler bunun tekrarlanmamasını emrederlerse erkeğin buna uymaması halinde eşinden boşanacak, nafaka ödeyecek ve sokak kadınıyla evlenmeyecektir*.”³⁰ Bu yasa evlilik kurumunun fahişelerle evli erkeklerin ilişkisinden dolayı zarar görmemesini sağlamaya yönelik tedbir olarak görülmektedir. Böylece fahişelerin evli erkeklerle ilişki yaşayarak evliliklere zarar vermeleri kontrol altına alınmıştır. Yine fahişelere çocuk doğurdukları için sağlanan temel ihtiyaçları dışında herhangi bir yasal teminat verilmemiştir. Bu durum fahişelerin toplum ve devlet nazarında iyi bir konumda olmadıklarını göstermektedir. Ancak benzeri durumun *hierodulus*(bir tapınağın hizmetine bağlı fahişe) için farklı olduğu görülmektedir. Lipit-İstar kanununun rahibelerin verasetini düzenleyen 22. maddesinde: “*Hayatta olan babanın kızı yüksek rahibe, rahibe ya da*

²⁷ N. Nemet, R. Karen, *agm.*, s.107.

²⁸ N. Nemet, R. Karen, *agm.*, s.107.

²⁹ N. Nemet, R. Karen, *agm.*, s.108.

³⁰ Elizabeth Tetlow, Meier; *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society*, Vol.1, Continuum, New York, 2004, s.16.

hierodul olduysa varis gibi baba evinde oturacaktır.”³¹ denmektedir. Mirasa ortak edilip veraset hakkı tanınmasının yanında diğer rahibeler ve yüksek rahibelerle eşit addedildikleri ve dolayısıyla saygın bir konumda oldukları görülmektedir.

1.1.2. Akad Dönemi Aile Hayatı

Eşnunna kanununun 27. maddesi evlilikle ilgili olarak şöyle demektedir: *“Sözleşme tableti olmadan kız, adamın evinde bir yıl dahi otursa onun karısı değildir”*³² Lipit-İstar ve Eşnunna kanunundan öğrenildiğine göre evliliğe, genç kız ve erkeğin ebeveynlerinin onay ve anlaşmaları sonucunda karar verilmektedir. Damadın kız babasına *tirhatu* (başlık) bedeli ödemesinden sonra nişan töreni yapılarak evliliğin ilk adımı atılmış olmaktadır. Evliliğin ikinci ve nihai adımı ise gelin evinde yapılan törenle tamamlanmaktadır. Gelinin babasının nişandan vazgeçmesi ve kızını başka bir adama vermesi halinde, damat tarafından verilen başlık iki katı olarak damada geri ödenmek zorundadır. Eşnunna kanununun 25.maddesi bu konuda şöyle demektedir: *“Eğer bir adam kayınpederinin evine seslendiyse (görüşmek üzere) fakat (kayınpeder) ona haksız muamele ettiyse, kızını başka bir adama verdiyse, kızın babası aldığı başlığı 2 kat (olarak) ödeyecektir.”* Yine bu durum Lipit-İstar kanununda yeni bir yaptırımla engellenmektedir. Kanunun 29. maddesine göre, nişandan dönen kadının başka birine verilmesi yasaklanmaktadır.³³ Nişandan kız tarafının dönmesini engellemeye yönelik konulan bu cezaların nedeni evlilik kurumuna verilen önemin bir göstergesi olduğu gibi yasal olarak damat adayının çıkarlarının da koruma altına alındığı düşünülmektedir. Ayrıca bu kanun metinlerinden evlenecek olan kızın kararıyla ilgili bilgi olmaması evlenecek olan kızlara bu konuda karar verme ve görüş bildirme hakkının tanınmadığını göstermektedir. Kanun maddelerinde babanın kızını “vermesi” veya “vermemesi” ifadeleri kadınların kendi kararıyla evlenmedikleri, ebeveynlerin kararıyla evlendirildiklerini göstermektedir.³⁴ Kızların baba evinden sonraki hayatını etkileyen evlenme gibi önemli bir konuda hak ve yetki sahibi olmamaları ve bu konuda babalarının sözünün geçerli olması önemli bir kadın hakkı ihlali olarak düşünmek mümkündür.

³¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.68.

³² M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82.

³³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82.

³⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.68.

1.1.3. Akad Dönemi Kadının Konumu

Akad toplumuyla ilgili olarak kanun maddelerine bakıldığında kadın ve aile ile ilgili oldukça fazla sayıda düzenlemenin olduğu görülmektedir. Yasalarda zina, sadakatsizlik, tecavüz gibi suçlara uygulanacak yaptırımlardan sadakatsizliğin kabul görmediğini, evliliğin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eşnunna kanununun 59. maddesinde evli bir adamın başka bir kadınla evlenmesi durumunda adamın malını ve mülkünü kaybettiğine dair kanun hükmü şöyledir: *“Eğer bir adam, çocuk doğurttuğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse, erkek evinden ve eşyasından ayrı düşürülecek sonra.....gidecektir”*.³⁵ Ancak evliliğe karşı sadakatsizliğin bir türü olan “zina” için erkeğe ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Buna karşın Eşnunna kanununun 28. maddesinde zina ile ilgili kadına yönelik bir düzenleme bulunmaktadır. Kanunun hükmü şöyledir: *“Eğer mukavele özetini ve mukaveleyi babasına ve anasına yaptıysa ve onu aldıysa zevcedir. (Başka) bir adamın koynunda yakalanırsa ölecektir, yaşamayacaktır.”*³⁶ Kanuna göre evli bir kadının başka bir adamla zina yapması ölümle cezalandırılmasını gerektirmektedir. Yasanın erkek egemen biçimde ve erkeği korumaya yönelik olduğu erkeğin sadakatsizliğini meşru görürken kadının sadakatsizliğini ise gayrimeşru görmektedir. Dolayısıyla evliliğe karşı kadın ve erkeğin sadakatsizliği birbirinden farklı görülmekte ve öngörülen yaptırımlar da eşitliklilik temeline oturmaktadır.

Yasalarda Sümer etkisinin olduğu ve Ur-Nammu kanunundaki birçok hükmün Lipit-İstar kanununda da mevcudiyeti görülmektedir.³⁷ Ancak Akad kanunlarında farklı uygulamaların da olduğu bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Sümerlerde tek eşlilik varken Lipit-İstar kanununda belli şartlarda ikinci evliliğe müsaade edilmektedir. İkinci evlilik için bazı kanun maddelerinde belli şartların (eşin ölmesi, hastalanması v.s) gerçekleşmesi gerekmektedir. Lipit-İstar kanununun 28. maddesinde şöyle demektedir: *“Eğer bir adamın ilk karısı çekiciliğini kaybederse veya felçli olursa, o (kadın) evinden kanun yoluyla uzaklaştırılmaz. Ancak onun kocası sağlıklı bir kadınla evlenebilecek ve ikinci eş birinci eşe bakacaktır”*.³⁸ Lipit-İstar kanununun *“eğer ilk karısı ölürse karısından sonra cariyesi ile evlenirse”*³⁹ ifadesiyle başlayan 26. maddesi, eşin ölen

³⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.85.

³⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82.

³⁷ Y. Kılıç, *age.*, s.36.

³⁸ Y. Kılıç, *age.*, s.37.

³⁹ R. Steele, Francis, *agm.*, s.19.

adamın cariyesiyle olan evliliği ile ilgili iken; 25. maddede ise, eşi hayatta olan ancak cariyesinden de çocuk sahibi olan birinin durumu ele alınmaktadır.⁴⁰ Ancak bazı maddelerde ise bu şartlara hiç değinilmemektedir: ‘‘Eğer bir adamın evlendiği ikinci eşi’’⁴¹ ifadesiyle başlayan kanunun 24. maddesinden çok eşliliğe sadece istisna içeren durumlar halinde başvurulmadığını, buna karşılık; Eşnunna kanununun 59. maddesinde ise, çocuğu olan bir adam, başka bir kadınla evlenmesi durumunda, evinden ve eşyasından ayrı düşürülerek cezalandırılmaktadır. Her iki maddeden de yasal yaptırımlarla engellenmeye çalışılsa da çok eşliliğin Sami toplumunda mevcut olan bir uygulama olduğu görülmektedir.

Eşnunna kanununun 29.ve 30. maddeleri kadına ikinci evlilik için erkeğinin şehrinin terk etmesi halinde evliliğine izin verilerek çok sınırlı ölçütte yasal hak verilmiştir. Bu konuda 30. maddenin içeriği şöyledir: ‘‘Eğer bir adam şehrine ve beyine kinlenirse ve kaçarsa, karısı ikinci bir adamla evlenirse döndüğü zaman karısı üzerinde hak iddia edemeyecektir’’.⁴² Erkeğin şehrinin gönüllü olarak terk etmesi halinde kadının ikinci evliliğine izin verilmektedir. İlk eşin dönmesi halinde eski karısı üzerinde herhangi bir hak talebinde bulunması engellenerek kadına kısmi yasal güvence sağlanmıştır. Bu yasada erkeğin gönüllü şehri terk etmesi şartı kadının terkedilmesi şeklinde de düşünülebilir. Bu durumda kadının korunmasının nedeni, gönüllü olarak erkeğin şehrinin, dolaylı olarak da karısını gönüllü veya kasıtlı olarak terk etmesi olarak düşünmek mümkündür. Çünkü 29. maddede, erkeğin baskın, istila veya esir düşmesi, sonrasında kurtulup geri dönmesi halinde kadın evlenmiş ve ikinci evliliğinden çocuk sahibi bile olmuş olsa kadının ilk eşine dönmesi zorunlu kılınmıştır. 29. maddenin içeriği şöyledir: ‘‘Eğer bir adam bir baskın seferinde veya istila seferinde veya esir olarak alınıp götürülürse, günler başka bir memlekette oturursa karısı ikinci bir adamla evlenir ve evlat doğurursa (ilk kocası) döndüğü zaman karısını alacaktır’’.⁴³

İkinci evliliğe imkân veren durumlardan biri de çiftlerin çocuk sahibi olamaması, kadının çocuk doğuramamasıdır. Bu konuda doğum, bebek sağlığı ve ölümleri ile ilgili bilgileri içeren tıp ve kehanet metinlerinde görülen çeşitli büyü ritüelleri ve tedavi süreçlerinin sadece kadına yönelik olması bu kusurun kadında

⁴⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.66

⁴¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82

⁴² M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82.

⁴³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.82.

arandığını göstermektedir.⁴⁴ Bundan dolayı erkeğe çocuk sahibi olabilmesi için çok sayıda kadınla evlenme hakkı verilmiştir.

Diğer bir konu ise miras meselesidir. Ataerkil aile yapısının bir göstergesi olarak mirasta erkek çocuğunun korunduğu ve ön planda olduğu gözlenmektedir. Babanın ölümünden sonra miras, erkek çocuklar tarafından paylaşılmaktadır. Miras paylaşımında kız çocuklarına hak verilmemektedir. Kız çocuklarının miras hakkının ona verilen çeyiziyle ödendiği düşünülmektedir. Kadın öldükten sonra çeyizi, onun yasal varisleri olan çocuklarına, çocuğu olmaması durumunda ise kocasına kalmaktadır.⁴⁵ Lipit-İstar kanununun 21. maddesinde: “...*(kadına) hediye edilen baba evinin hediyesini varis olduğu için (koca)alacaktır.*”⁴⁶ denilmektedir. Kanun maddesi başı eksik olduğu için tam olarak anlaşılmasa da muhtemelen kadının mirasını ya da çeyizini aktaracağı bir çocuğu bulunmamaktadır. Kadının getirdiği çeyiz için durum böyleyken; erkeğin ödediği başlık için ise farklı bir uygulama söz konusudur. Ešnunna kanununun 17. maddesinde: “*Bir adamın oğlu kayınpederine başlık verirse ve gelin veya damattan biri ölürse gümüş sahibine dönecektir.*”⁴⁷ denilmektedir. Erkeğin verdiği başlık onun ölümünden sonra baba evine geri verilmekte ve kadına bırakılmamaktayken; kadının getirdikleri çeyiz kocasına kalabilmektedir. Buradan hareketle, Akad toplumunda evlilikte erkek, karısının yasal varisi olmasına karşılık; kadının, kocasının varisi olmadığı düşünülmektedir. Kanununun 18. maddesi bu konuda şöyle demektedir: “*Eğer bir erkek bir kadını alırsa (evlenirse) ve onun yani kayınpederinin evine girerse daha sonra kadın ölürse, damat bütün getirdiklerini evden çıkarmayacaktır yalnız başlık dışındakileri alacaktır.*”⁴⁸ .Bu durum bir nevi iç güveyliğidir. İç güveyliği konusu çeyiz veya başlığın kimde kalacağını, evlendikten sonra kimin (kadının veya erkeğin) evinde oturulacağı belirlenmektedir.

Kadın kölelerin cariye olarak kullanılması da yaygındır. Cariyelerle kurulan ilişkiden olan çocuklara yönelik yasal düzenlemeler mevcuttu. Lipit-İstar kanununun 25. ve 26. maddeleri bu konuda şöyle demektedir: 25. maddede evli ve çocukları olan bir adamın, cariyesinden de çocuğunun olması ve cariye ile çocuklarına özgürlüklerini vermesi durumunda cariyenin çocuklarının, mirastan pay alamayacakları

⁴⁴ N. Nemet, R. Karen, *agm.*, s.91-92.

⁴⁵ Y. Kılıç, *age.*, s.53.

⁴⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.66.

⁴⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.81.

⁴⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.81.

belirtilmektedir. 26. maddede ise karısının ölümünden sonra cariyesini karılığa alan adamın durumu ele alınmaktadır ve bu konuda : “*ilk eşten olan çocuklar varis; cariyeden olan çocuklar çocuk gibidir*”⁴⁹ denilerek cariyeden olan çocukların varis olmadıkları belirtilmektedir. Bu durumda erkek çocukların varis olabilmeleri, sözleşme tableti ile yapılan evlilikten yani yasal eşten doğmuş olmaları şartına bağlıdır.

⁴⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.66-67.

İKİNCİ BÖLÜM

ASUR'DA SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

2.1. ASUR DEVLETİ

2.1.1. Asur Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat

Asurlular Sami kavimlerinden olup Sümerlerin ve Akadların kurduğu kentlerin çevresinde yarı göçebe yaşam sürmüşlerdir. Asurlular bu günkü Suriye ve Filistin memleketlerinin içlerinden güneye doğru göç etmişlerdir. MÖ. II. Bin yılda Dicle Nehri kenarında Asur adıyla bir kent kurmuşlardır. Önce bu kentin adı olan “Asur” zamanla devletin de adı haline gelmiştir. Asur Devleti bugünkü konum olarak Irak sınırları içindeki Musul havzası boyunca uzanan topraklarda hüküm sürmüştür. Asur memleketinin Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölgenin dışına taşıdığı kuzeyden bütün Musul havzası boyunca uzanan ve doğuda İran'ın batısını içine alan Mezopotamya'nın kuzey kısmını içine alacak şekilde geniş bir coğrafyayı kapsadığı bilinmektedir⁵⁰.

Asur Devleti Sümerli III. Ur Hanedanının yıkılmasından sonra MÖ. 2112-2038 yılları arasında bağımsızlığını kazanarak I. İluşuma tarafından kurulmuştur. Bilinen ilk hükümdarı İluşuma'dır. Kral İluşuma zamanında devlet yönetimi için reformlar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Anadolu'ya ticaret hayatı bu kral zamanında başlamıştır. I. İluşuma savaşçı ve yayılmacı politika izlemiştir. Komşularla sürekli sınırlar için mücadele halinde olmuştur. Kral İluşumu daha çok ticareti canlandırmaya çalışmış ticaret için reformlar yapmıştır. Çivi yazılı belgelerde ticaretin Asur Kralı I. İluşuma'nın 26. Saltanat yılından itibaren başladığı görülmektedir.⁵¹

Kral I. İluşuma Dönemi'nde Anadolu'da kurulan ticaret kolonileri hızla gelişmiştir. Asurluların ticaretteki rolü üretme ve pazarlamadan ziyade komisyonculuğa dayanmaktaydı. Merkezi bugün Kayseri'deki Kültepe öreninde bulunan Kaniş, Asurlu tüccarların Anadolu'daki merkezi konumunda olmuştur. Merkeze bağlı yerli krallıklarda ve önemli şehirlerde Karum adı verilen büyük pazar yerleri kurmuşlardır. Yaklaşık kırk civarında karum yerleşimi adı geçmektedir⁵². Karumlar merkez Kaniş'e,

⁵⁰ Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgün Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2015, s.64; İlnur Taş, *Hitit Kralları IV. Tuthaliya'nın Asur Devletine ve Suriye'de ki Vasal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.49

⁵¹ İ. Taş, *age.*, s.52

⁵² Fikri Kulakoğlu, “Uluslararası Ticaret Merkezi Kültepe Kaniş”, *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul, 2013, s.76

Kaniş ise doğrudan Asur Devletine bağlıdır. Bir sorun yaşandığında ise Asur Devleti devreye girmiştir. Kaniş'te kralların yaşadığı saraylar vardır. Bu saraylar sadece ikamet ya da idari fonksiyonun dışında yabancı tüccarlar için kervansaray görevi de görmektedir. Kentteki yönetim merkezlerine de “Karum Evi *bit-karum*” denilmektedir. Karum evinde on üyeden oluşan yönetim kurulu vardır ve başında ise doğrudan Kral bulunmaktadır⁵³.

Asur'da oturan *ummeanum*ların (büyük sermayedar) birleşerek büyük şirketler kurdukları ve ajanları vasıtasıyla Anadolu ile ticari münasebetlerini sürdürdükleri görülmektedir⁵⁴. Anadolu'da ticari faaliyette bulunan bu büyük şirketler (bankerler) aynı zamanda banka rolünü üstlenmiş durumdadırlar. Çünkü gerek kendi hesabına çalışan tüccarlar gerekse Asur'da oturan *ummeanum*ların (büyük sermayedar) ajanları bu şirketlerde *naruqqum* (sermaye-çoval ortaklığı) adı altında hesapları bulunmaktadır. Birçok vesikalara göre bu şirketlerde bir nevi ciro muameleleri, borç ve alacak devri işlemleri, vergi ve ipotek işlemleri yapılmaktadır. Anadolu'da ticarete bulunan her tüccarın Asur'da bir *naruqqum* hesabı bulunduğu çivi yazılı metinlerden anlaşılmaktadır. *Naruqqum* bu günün banka hesabı cari muamelelerinin ilk izlerini teşkil etmektedir⁵⁵.

Ticari işlerde yerli halk ile Asurlular arasındaki ticari haklar karşılıklı anlaşmalarla korunmaktadır. Asurluların ticari haklarının korunması neticesinde tüccarlar yerli krallara bir takım vergiler ödemektedirler. Bu anlaşmalar sonucunda Asurlular ticarete yolsuzluk yapamayacaklar, yapanlar ise çeşitli cezalara çaptırılacaklardır. Eğer Asurlu tüccarların mallarına zarar gelirse yerli krallar Asurlu tüccarların zararlarını karşılayacaklardır⁵⁶. Asurlular Anadolu'da bol bulunan bakır, gümüş, altın ve değerli taşlarla yakından ilgilenmişlerdir. Onların karşılığında yerli halka Anadolu'da kolay bulunmayan değerli taşlar ve değerli mallar sunuyorlardı⁵⁷. Asur tarihinde bu döneme Asur Koloniler Çağı denmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu tüccarlar Anadolu'daki en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Ancak MÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinin sonunda Orta Anadolu'da huzursuzluklar baş göstermiştir.

⁵³ Tahsin Özgüç, “Kültepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonileri”, *Arkeo Atlas*, 2011, s. 244

⁵⁴ Emin Bilgiç, “Çivi Yazılı Hukuki ve İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları” *Belleten* XI,44 Ankara 1947, s.588.

⁵⁵ E. Bilgiç, *agm.*, s.588

⁵⁶ Cahit Günbattı, “Eski Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu'da Asurlu Tüccarlara tanınan İmtiyaz ve Sağlanan Kolaylıklar”, *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul 2013, s.106.

⁵⁷ C. Günbattı, *agm.*, s. 252

Buna bağılı olarak ticaret merkezleri çökmeye başlamış ve yavaş yavaş Asurlu tüccarlar Anadolu'dan ayrılmışlardır.

Asurlular için son derece önemli olan Ticaret Kolonileri Dönemi bu şekilde bitse de ticaret, savaş ve yağmacılık devam etmiştir. Nitekim Asur güç kazanıp büyüdükçe bununla doğru orantılı olarak çevreye korku salmaya başlamıştır. Asurlu krallar ülke yönetimini korku salma yöntemiyle idare etmeye çalışmışlardır. Hâkimiyet altına aldıkları krallıkları da direkt yönetmek yerine daha barışçıl ve dostane ilişkilerle kendilerine bağlamayı uygun görmüşlerdir. Çoğu kral yönetimdeki aşırı güç gösterisiyle ön plana çıkmıştır. En güçlü oldukları, yükselişe geçtikleri Mısır, Babil devletlerine eşit oldukları dönem Kral I. Adad- nirari (M.Ö. 1307-1275), I. Salmanassar (1274-1245) ve I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) zamanında gerçekleşmiştir.⁵⁸

Bütün Asur kralları saldıkları korkuyla ön plana çıkarken, bunlardan I. Tiglat-Pileser (M.Ö. 1117-1077) savaşçı, fetihçi, yağmacı kral olmanın yanında ünlü Asur yasalarını toparlayan kral olarak da tarihe geçmiştir. Ünlü Asur yasaları I. Tiglat-Pileser tarafından toparlanmış ve bu yasalara yeni bir biçim kazandırılmıştır⁵⁹. Yasalardaki düzenleme daha çok özel mülkiyetin korunmasını amaçlarken, diğer taraftan toplumdaki kadın, erkek ve aile ilişkilerini de konu almaktadır. Bu kral zamanında özellikle Anadolu ve Kuzey Suriye seferleri ile büyük başarılar elde edilmiştir. Askeri alandaki zaferlerin yanı sıra ekonomik anlamda da Asur Devleti bölgenin en güçlü devleti haline gelmiştir⁶⁰.

Son güçlü Asur kralı ise Asurbanipal'dir. Asurbanipal sadece yönetim açısından değil, kültür, sanat, politika açısından da gerçekten Asur'un güçlü yöneticisidir. Asur ordusu da en güçlü dönemini bu kral zamanında yaşamıştır. Asurbanipal orduyu 30 yıl durmaksızın savaşlara sürükleyerek başarılı seferler yapmıştır. Orduyla beraber hareket etmese de kral, yönlendirme ve uzaktan yönetimde de başarılı olmuştur. Asurbanipal kendisini bir metinde şöyle anlatmıştır:

“Bilge Adapa'nın bana getirdiklerini tablet yazma sanatının tümünü öğrendim. Gök işaretlerini ve yeryüzünü inceledim. Toplantılarda bilginlerle tartışıyorum ve en deneyimli karaciğer bilimcileri ile birlikte ciğerdeki çizgilerin önemini gösteriyorum.

⁵⁸ İ. Taş, *age.*, s.54.

⁵⁹ Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.74.

⁶⁰ Lütfi Gürkan Gökçek, *Asurlar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015, s.117.

En karışık, görülmeyen bölme ve toplama işlemlerini çözebilirim; güç anlaşılır Sümerce ve Akadça tabletleri okudum, anlaşılması olası olmayan Tufan'dan önce yazılmış sütunlara baktım, inceledim”⁶¹. Asur banipal'a ait çok sayıda kil tablet bulunmuştur. Tabletlerde bahsettiklerine göre oldukça bilgili ve öğrenmeye açık bir kral olduğu söylenebilir. Yine tabletler incelendiğinde Asur banipal'ın bilgili, öğrenmeyi seven, idareci, politik ve sanata önem veren bir kral olduğu görülmektedir.

Asurluların siyasi olarak en güçlü oldukları dönem MÖ 1100-612 yıllarıdır. Bu dönem başa geçen kralın siyasi iradesine göre zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, Asur'un kuzey Suriye'den Mısır'a, Kıbrıs'a ve Doğu Anadolu'ya kadar geniş bir alanda en büyük güç olduğu dönemdir. Ancak doğudaki Elam devletinin yıkılması ile devletin çöküş süreci başlamıştır. Asur'a karşı birleşen Medler ve Babilliler, MÖ. 614 de Asur şehrini, MÖ. 612 de de Ninive'yi tahrip etmiş; MÖ. 609 da Asurluların siyasi hayatı tamamen son bulmuştur⁶². Ancak Asurluların sosyal ve aile yaşamları ile ticari faaliyetleri sürmüş ve diğer etkileşimde oldukları kavimlerle ilişkileri de devam etmiştir.

2.1.2. Asur Dönemi Aile Hayatı

Asurluların aile yaşamlarına ilişkin bilgiler de çivi yazılı tabletlerden öğrenilmektedir. Bu çerçevede Kültepe tabletlerinden edinilen bilgilere göre Asur'da kızların çocuk denecek yaşlarda nişanlandıkları görülürken buna rağmen belli bir olgunluğa erişmeden evlendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Bugünkü haliyle beşik kertmesi âdetine benzetilen bir uygulama bulunmaktadır. Buna göre uygulama sırasında kız tarafı damat için bazı hediyeler (İşrum Kemeri) vermektedir⁶³. Kızların nişanlanması konusunda babalarının ya da ağabeylerinin etkili olduğu, hatta rızalarının zorunlu olduğu görülmektedir. Nişanlılık sürecinin ortadan kalkması erkeğin sözlü beyanıyla olmaktadır⁶⁴. Asur toplumunda kızların küçük yaşta nişanlandığına işaret eden i/k 120 envanter numaralı belgede “*Ahu-waqar ve Zuba (şahit olarak) bizi tuttular ve Ahu-waqar Zuba 'ya şöyle dedi: kız kardeşim (şimdi artık) büyüdü (=evlilik çağına ulaştı),*

⁶¹ E. Sever, *age.*, s.122.

⁶² L. G. Gökçek, *age.*, s.103; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul, 1994, s.54-55.

⁶³ Nazan, Sünbül, “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile Ve Evlilik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, Mart 2020, s.101

⁶⁴ Sebhattin Bayram, Remzi Kuzuoğlu, “Kültepe Metinlerinde Evlilik”, *Aktüel Arkeoloji*, 35,2013,s. 68.

*buraya gel, (ve) Kaniş şehrinde kız kardeşimi eş olarak al (=kız kardeşimle evlen)...*⁶⁵ yazmaktadır. Kızların henüz çocuk yaşta nişanlanmaları, Asur toplumunun ataerkil yapısının boyutlarını ve kadının bu sosyal yapı içindeki statüsünü belirler niteliktedir. Asur toplumunda, gelin adayının ailesi tarafından damada verilen “*şeriktum*” adlı nişan hediyesinin var olduğu Kt 88/k 625 numaralı metinden tespit edilmiştir. Akadca “*tirhatum*” denilen başlık parasının varlığı da Kt 84/k 281 numaralı belgeden öğrenilmektedir⁶⁶.

Eski Asur devrinde evlilikle ilgili bilgilere Kültepe’den elde edilen tabletlerden ulaşılabilmektedir. Bu tabletlerden öğrenildiğine göre Anadolu’ya ticaret için gelen tüccarlardan bazılarının Anadolu’daki yerli kadınlarla evlendiği görülmektedir⁶⁷. Eski Asur devrinde Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlardan bazıları eşlerini Asur’da bırakmışken daha sonraları eşlerini Anadolu’ya getiren tüccarların da olduğu görülmektedir. Bu dönemde eşini Asur’da bırakarak Anadolu’ya gelip yerli kadınla evlenen Asur tüccarların Anadolu’da başka ikinci bir kadınla evlenemeyeceği şahitler huzurunda onaylanmaktaydı⁶⁸. Asurlu tüccarlarla Anadolu’da evlenen kadınların evlenme ve boşanmada kocasıyla eşit haklara sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınların da boşanmak için mahkemeye başvurabildikleri ve erkeklerle eşit hak sahibi oldukları görülmektedir. Boşanmanın *karumda* şahitler huzurunda karara bağlandığı görülürken erkeğin boşadığı kadına para ödediği de tabletlerden öğrenilmektedir⁶⁹. Karşılıklı rızayla olan boşanmalarda paranın söz konusu olmadığı görülmektedir. Karşılıklı anlaşma olmadan olan ve nafaka bağlanan kadınlara giyecek, yakacak ve yağ için belirlenen bakır nafaka ödemesi bağlanmaktadır⁷⁰. Yine boşanma hakkının kadına ve erkeğe verilmiş hak olduğu ve koca, ayrıldığı takdirde mal ve mülkünü ayrıldığı eşine eşit bir şekilde böldüğü görülmektedir. Bunun yanında anne çocuklarının

⁶⁵ Kemal Balkan, ‘Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması’, *Belleten*, C. LI, 200, Ankara, 1987, s.421.

⁶⁶ N. Sünbül, *agm.*, s. 102-17; Firuzan Kınal, ‘Eski Anadolu’da Kadının Mevkii’, *Belleten*, C. XX, S.79, Ankara, 1959, s.359

⁶⁷ Y. Kılıç, *age.*, s. 93-102 .

⁶⁸ Y. Kılıç, *age.*, s. 107-112.

⁶⁹ Hasan Ali Şahin, Hülya Kaya Hasdemir, ‘Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı’, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (38), 2015, s.149.

⁷⁰ H. A. Şahin-H. Kaya Hasdemir, *agm.*, s.150.

vesayetini alabilmekte ve çocukların bakımı için erkek tarafından kadına gümüş nevinden nafaka ödenmekteydi.⁷¹

Her ne kadar eski Asur Devleti zamanında bir kanun metninin var olduğu hissi Kültepe tabletlerindeki bazı ifadelerden anlaşılrsa da bu döneme ait bir kanun kitabesi henüz ele geçmemiştir. Dolayısıyla Asurlulara ait ilk yazılı kanun metni Orta Asur dönemine tekabül etmektedir. Orta Asur Kanun metinlerinden anlaşıldığı üzere vukuatların ve ihtilafli/tartışmalı durumların çözüme kavuşturulması için bazı hükümlerin ortaya koyulduğu ifadelerle karşılaşılmaktadır. Yine bu metinlerden kadının sosyal hayattaki ağır başlılığı, eşine saygılı olması ve kadınların haklarının korunmasıyla ilgili hükümlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Metindeki bir maddede bu durum şöyle izah edilmiştir ; *“Eğer bir kadın, ister bey eşi, ister bey kızı olsun, küfür söylerse (ederse) veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecek, kocasına, oğullarına, kızlarına dokunulmayacaktır”*⁷². Bu durum sosyal yaşamdaki düzenlemelerin devlet tarafından yapıldığının kanıtları niteliğindedir. Yine Orta Asur Kanunlarından 30-31. maddelerinin evlilikle ilgili sorunların çözümüne yönelik şu hükümler yer almaktadır. 30. Maddenin hükmü şöyledir: *“Eğer baba, oğlunun kayın pederinin evine nişan hediyesi getirirse (henüz) kadın (gelin olacak kız) oğluna verilmemişse ve karısı (henüz) kendi babasının evinde otururken (bu arada) ikinci oğlu ölürse, ölü oğlunun karısını, kayın pederinin evine hediye götürdüğü diğer oğluna eş olarak verecektir. Eğer hediye alan kızın sahibi, kızını vermeye razı değilse isterse hediye getiren baba gelinini alacak ve oğluna verecek, eğer isterse getirdiğinin hepsini, yenmeyecek olan kalay, gümüş ve altının hepsini alacak, yenecek olanlara yaklaşmayacak (geri almayacaktır)”*⁷³.

Yine bu evlilik gerçekleşmeden kadının ölmesiyle ilgili düzenleme şöyledir: Evlenecek olan damat adayı nişanlılık hediyesini kayın pederine vermesinden sonra gelin adayının ölmesi halinde kayın pederin varsa başka kızlarından birini verebilir ya da damat adayı nişan hediyesini geri alabilir⁷⁴. Boşanma durumunda da kadın babasının evinden getirdiği çeyizini alabilmekte ve babasının evine dönebilmektedir. Yine onu

⁷¹ Ebru Mandacı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)”, *History Studies*, Cilt: 7/1 (2015), s.84.

⁷² Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An“anesi”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, 1963, s.114-115.

⁷³ H. A. Şahin-H. Kaya Hasdemir, *agm.* s.151.

⁷⁴ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.250.

boşayan kocası da takmış olduğu takıları geri alabilmektedir⁷⁵. Orta Asur Kanunlarında evliliğin erkeğin ölmesinden dolayı bittiği ve kocanın karısına taktığı ziynetlerin ise çocukları varsa çocuklarına kaldığı ve çocukları yoksa da kadına kalabildiği hüküm altına alınmıştır⁷⁶.

Orta Asur Kanunlarında kadının başını örtmesinin evlenmiş olduğunun göstergelerinden biri olduğu görülmektedir. Buna ilişkin 41.maddenin içeriği şöyledir: *“Eğer bir adam esirtu’sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır” demeyen esirtu, eş değildir, esirtu’dur...”*⁷⁷.

Esir olan birinin evlendirilmesi ise şöyle olmaktadır. Evlendirilecek kız borç nedeniyle babası tarafından rehin verilmiş biriyse onu elinde rehin tutan kişinin kızın ailesine sorarak evlendirebileceği belirtilmektedir. Eğer kızın erkek kardeşi *“bir aya kadar kardeşimi borcundan çözeceğim”* derse bunu yapmazsa onu rehin alan kişi onu dilediği gibi evlendirir, serbest bırakır veya gümüş karşılığı satabilir⁷⁸. Yine Eski Asur Devleti döneminden kalma bazı evlilik sözleşmelerinde evlenmiş bir erkeğin ikinci bir kadınla evlenemeyeceği, evlenmeye kalkarsa boşanma bedeli ödeyeceği anlatılmaktadır. Başka bir kayıttan ise beşik kertmesi uygulaması olduğu görülmektedir. Bütün evlenme ve boşanma işlemlerinin devletin resmi makamlarınca yapıldığı da yine kayıtlardan anlaşılmaktadır⁷⁹.

Kt 88/k 625⁸⁰ numaralı belge iki Asurlu arasında düzenlenmiştir. Bu belgede nişanlı bir çiftin nişanının bozulması hakkında bilgiler yer almaktadır. Belgede Asurlu tüccar Aşşur-re-i’nin kızıyla, yine Asurlu bir başka tüccar Amur-İstar’ın nişanının bozulması anlatılmaktadır. Amur-İstar, Aşşur-re-i hayattayken onun kızıyla evlenmeye söz vermiştir⁸¹. Fakat damat nişan hediyesi olarak verilmesi gereken İşrum kemerinin verilmemesini bahane ederek kızla evlenmekten vazgeçtiğini ve Asurlu başka bir kızla

⁷⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.251.

⁷⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.250.

⁷⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.253.

⁷⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.254.

⁷⁹ Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan-Ağustos, Ankara, 2005, s. 34.

⁸⁰ Hüseyin Sever, “Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı”. *Belleten*, C. LVI, S.217, Ankara, 1992, s.667.

⁸¹ H. Sever, *agm.*, s.669-672.

ikinci evliliğini yapacağını söylemiştir⁸². Bu durum kız ailesinin erkeğe evlilik için hediye verdiğini göstermektedir. Metnin tercümesi şu şekildedir:

*“Pilah-İstar, Amur-İstar’a karşı bizi şahit tuttu. Pilah-İstar, Amur-İstar’a şöyle söylüyor; Sen babamın sağlığında kızınla evleneceğim diye söz verdin. Buraya gel ve karını al. Amur-İstar’da Pilah-İstar’a şöyle söylüyor; Her ne kadar senin babana söz verdim ise de, kayınpederi temsilen nişan hediyesi olan belimin kemerini bana vermediğin gibi bu konuda ağabeyime de herhangi bir şey söylemedin. Günler geçiyor ve ben ihtiyarlıyorum, ikinci defa olarak Asurlu bir kızla evleniyorum. Senin kız kardeşinle evlenmeyeceğim”*⁸³. Bu belgede, nişanın çiftlerin babalarının ortak kararıyla alındığı, eğer babalar hayatta değilse de babalarına ağabeylerinin vekâlet ettiği görülmektedir. Anlaşıldığına göre nişan aşamasında kız ve erkek tarafının birbirine vermesi gereken hediyeler vardır ve hediyelerin verilmemesi durumunda işler nişanın bozulmasına kadar gitmiştir. Diğer bir husus erkeğin ben ihtiyarlıyorum diye yakınması erkeğin kızla arasında ciddi bir yaş farkının olduğunu ve bunun yanında Amur-İstar’ın Asur’da başka bir kızla ikinci evliliğini yapacağını söylemesi onun zaten evli olduğunu göstermektedir⁸⁴. Bu durum Eski Asur toplumunda erkeklerin çok evlilik yapabildiğini ve aynı anda birden fazla kadınla da evli olabildiğini ortaya koymaktadır.

Kt 84/k 281 numaralı belge Asurlu erkek kardeşlerin kendi kız kardeşlerini kocaya verirken aldıkları başlık parası meselesindeki anlaşmazlıkla ilgilidir. Belgenin tercümesi şu şekildedir: *“Ilā, Enah-ilī ve Ennum-Aššur’a özellikle Enah-ilī’ ye söyle, Ah-šalim şöyle diyor. Bir kız kardeşimizi kendi hesabına kocaya verdin. İkinci (kız kardeşimizi de) ŠuLaban (kocaya) verdi. Haštahšušar’ı Belānum ve ben hissemiz olarak (kocaya) vereceğiz. Suhartum’u kocaya vermemelisin! (Eğer) verecek olursan, onların üçüne ait masrafı sen kendin karşılayacaksın. Hissem (olan) 2 mina 8 ½ sheqel gümüşü Elāli’nin limumluğundan itibaren muvafakat ettiğin için aldın”*⁸⁵. Metindeki ifadeler incelendiğinde kızların evlendirilmesinin erkek kardeşler için taşıdığı amacı yansıttığı görülmektedir. Metinde erkek kardeşler kız kardeşlerine karşılık alacakları başlığı ve dolayısıyla kız kardeşlerini “hisseleri” olarak ifade etmektedirler.

⁸² S. Bayram, R. Kuzuoğlu, *agm.*, 69.

⁸³ H. Sever, *agm.*, s.671-672.

⁸⁴ Ebru Mandacı, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kadın*, Ankara, 2016, s.15.

⁸⁵ Aliye Kuzuoğlu, ‘Koloni Çağında Anadolu ve Asur’da Kadın’, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.33.

Yazının icadından sonra birçok konuda olduğu gibi evliliklerin de sözleşmeye dayandığı ve yazıyla teminat altına alındığı görülmektedir. Eski Mezopotamya kavimlerinin tümünde var olan evliliğin yazıya aktarılması yani sözleşme yapma geleneği, Asur toplumunda da mevcuttu. Evliliğe dair elimizde bulunan belge EL I'de 1 numaralı metin olup, iki Asurlunun evliliği ile ilgilidir. Metnin tercümesi şöyledir: *“Didinari'nin oğlu Ennannatum'un mührü, İli-imitti'nin oğlu Şu-Suen'in mührü, Pilah-İstar'ın oğlu Adad-damiq'in mührü. Adad-damiq İstar-nādā'nın küçük kızını eş olarak aldı. İkinci bir kadın ile evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadın ile evlenirse 1 mina gümüşü ödeyecek. Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse ayrıca karısı hakkında sorgu sual etmezse, (kadını) ikinci kocaya verecekler. (Koca da kadının) kardeşlerine karşı herhangi bir hukuki talepte bulunamayacaktır”*⁸⁶. Metin incelendiğinde ikinci evliliğe müsaade edilmediğini, ikinci evliliğin gerçekleşmesi durumunda cezai bir yaptırımın öngörüldüğünü ve evlilikte kocaya belirli sorumlulukların yüklendiğini görüyoruz. Ayrıca erkeğin belirlenen yükümlülüğü yerine getirmemesi, eşini ve evliliğini ihmal etmesi durumunda, kadın için ikinci evlilik, bir hak olmaktadır.

Asur'da evlilik kontratları ve mahkeme zabıtları incelendiğinde 3 yıl ve üzerindeki bir süre çocuk sahibi olamama durumunda erkeğin ikinci eş almasına izin verildiği görülmektedir. Ayrıca Hurrilere ait olan ve Kerkük ili yakınında bulunan Nuzi (Yorgan Tepe) belgelerinde erkeğin evlendiği ilk kadından çocuk olmuşsa ikinci eşle evliliği yasaklanmıştır. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla ikinci eş almanın farklı şartları vardır. Nitekim doğrudan doğruya kronik hastalık veya sakatlık (yetersizlik) durumunda ikinci eşle evliliğe izin verildiğini tespit etmek mümkündür. Bu durumda da ilk eşin rızası alınmakta hakları korunmakta ve yaşadığı sürece evin birinci kadını olma konumunu devam ettirmektedir. Ancak ve ancak onun ölümü durumunda ilk kadın olma statüsü ikinci eşe geçebilmektedir. Daha da ötesi ikinci kadının doğurduğu çocuklar bile ilk kadının çocukları kabul edilmektedir. Tabletlerden edinilen bu bilgiler evliliğin tek eşlilik üzerine kurulduğunu ancak bazı durumlar ve istisnaların da var olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen üst sosyal sınıflarda çok kadınla evlilik meselesinin alt sınıflara göre daha yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen Asurlu tüccarların, ilk eşi Asur'da yaşarken, kendileri uzun süre Anadolu'da kalmak mecburiyetinde

⁸⁶ Y. Kılıç, *age.*, s.101.

olduklarından ikinci bir eşle evlendikleri anlaşılmaktadır. Zira Asur hukuku ve eski Anadolu toplumlarının gelenekleri bu tür bir evlilik uygulamasına izin verme kabiliyetini taşımaktadırlar. Tüm bunlara rağmen evlilik sözleşmelerinde bazen erkeğin ikinci bir kadınla evlenmeyeceğini taahhüt ettiği de görülmektedir.⁸⁷ Yine çok daha sonra ki bir zamanda yani MÖ.15. yy'da oluşturulan Orta Asur Kanunlarında da iki kadınla evliliğin normal görüldüğü tespit edilmektedir.

Mesele genel manada incelediğinde erkek için ikinci evlilik koşulunun oluşması, birinci derecede karısının çocuk doğuramaması durumunda gerçekleşmektedir. İki Asurlunun evliliğini konu alan ve şahitler huzurunda düzenlenen I 490 numaralı belgenin içeriği bu düşünceyi destekler mahiyette olup ilgili satırları şöyledir: “ *Puzur-İstar Aššur-nāda'nın kızı İstar-lamssi'yi köle (eş) olarak aldı (evlendi). Eğer onu boşarsa 5 mina gümüşü ona ödeyecek. O Asur şehrinde olan kendi eşinden başkasıyla evlenmeyecek. Eğer İstar-lamssi'nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa o, (Puzur-İstar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek. Aššur-nemedi, Anina ve onun annesi onu (İstar-lamssi'yi) verdiler. Al-tab'ın oğlu Anali'nin huzurunda, Aššur-sululi'nin oğlu Mannum-balum- Aššur huzurunda*”⁸⁸.

Metinde de belirtilmiş olduğu gibi normal şartlarda ikinci evlilik engellenmektedir. Ancak evlilikte çocuk sahibi olunmaması durumunda ise erkeğin ikinci evliliğine hak tanınması bizzat evlilik sözleşmesi ile teminat altına alınmıştır. Bunun yanı sıra tabletlerden öğrenildiğine göre çocuk sahibi olamayan kadın bazen kocasını ikinci eş alması konusunda teşvik etmiş ve cesaretlendirmiştir. Kocanın ikinci eş alma kararına rıza göstermiştir⁸⁹. Bu durumda ikinci gelen kadın birinci kadına ömür boyu bakmakla yükümlü olmuştur⁹⁰.

Asurlularda boşanmak isteyen erkeğin diğer Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi belirli bir maddi bedel ödemekle yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim EL 276 numaralı, çocuklu bir evliliğin sonlandırıldığı bir boşanma belgesinde Kaniş karum'u, anneye 1 mina boşanma parasının ödenmesine; çocukların da babaya verilmesine

⁸⁷ Kürşat Koçak, “*Koloni Çağında Hukuk*”, Nevşehir Barosu Dergisi, Y.1, S.1, Mart, 2014, s.173.

⁸⁸ A. Kuzuoğlu, *age.*, s.32.

⁸⁹ J. Bottero, *age.*, s.83-84

⁹⁰ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1991, s.149.

hükmetmiştir⁹¹. Söz konusu belge her boyutuyla Asur toplumunun ataerkil yapısını yansıtmaları açısından önemlidir. Burada özellikle, boşanmanın tek taraflı olarak gerçekleştiği ve çocukların velayetinin babaya verilmesiyle birlikte, annenin çocuklar üzerindeki hakkının ise yasal olarak engellendiği görülmektedir.

Konuyu açıklık getiren metnin tercümesi şöyledir: “*Kaniš kārūm’u hükmünü verdi ve Ennum- Aššur’un oğlu Aššur-amāru, karısı Aššurbēli’nin kızı Zibezibe’yi boşadı ve onun boşanma parası (olarak) 1 mina gümüşü Aššur-amāru Zibezibe’ye verdi ve onun üç çocuğu Aššur-amāru’ya dönecek ve Zibezibe, Aššur-amāru’ya veya onun üç çocuğuna hukuki olarak itirazda bulunmayacak, Sin ayı, limum Awila*”⁹². Bu belgeye göre boşanan erkek boşadığı eşine nafaka benzeri bir bedel ödemektedir ve çocuklar babaya verilmektedir. Ayrıca metindeki “onun (babanın) çocukları” ifadesi dikkate değerdir. Annenin bir ebeveyn olarak hesaba katılmadığını gördüğümüz bu durumun, Asur ailesinde ve toplumunda kadının ifade ettiği sosyal konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Boşanmanın gerçekleşmiş olduğunu anladığımız metinde, erkeğin kadına nafaka vermekle yükümlü tutulduğunu, dolayısıyla Eski Asur Devleti döneminde boşanma durumunda kadının nafaka alma hakkına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Orta Asur Kanununun 33. ve 43. maddelerinden Asur toplumunda *leviratın*⁹³ varlığı da anlaşılmaktadır. Kocasını ölen kadının kayınbiraderiyle, onun da olmadığı durumlarda ise gelin kayınpeder ile evlenmektedir⁹⁴. Bu durum kanunun 33. maddesinde açıklanmış olup tercümesi şu şekildedir: “*Eğer bir kadın (kayın) babasının evinde oturuyorsa, kocası ölmüşse ve çocukları varsa, onların (çocuklarının) evleri içinden istediği birinde oturacaktır. Eğer çocuğu yoksa kayınpeder, gönlünün istediği oğluna onu verecektir.....Eğer isterse kayınpederine karılık için (onu) kendini verecektir. Eğer kocası ve kayınpederi ölmüşse, çocuğu yoksa o bir duldur, istediği yere*

⁹¹ Emin Bilgiç, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *D.T.C.F. Dergisi*, C. IX, S.3, Ankara, 1951, s.236

⁹² Y. Kılıç, age., s.109.

⁹³ Esasen İtalyancadaki Levir kökünden gelen Levirat sözcüğü, kocasını ölen kadının aile içerisinde diğer bir erkekle evlenmesi uygulamasıdır. Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumları başta olmak üzere birçok Eskiçağ toplumu ve daha sonra ki toplumlarda görülen bu uygulamanın esas amacının kadının ilk evliliğinden olan çocuklarına sıcak bir yuva temin etmek ve aile mülkiyetinin bütünlüğünü herhangi bir şekilde zarar görmemesinin ve parçalanmasının engellenmesine yönelik olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır.

⁹⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.250-252.

gider”⁹⁵. Dul kadın üzerinde kayınpederin söz sahibi olması ataerkil toplumda erkek egemen yapının olduğunu göstermektedir.

Kanun maddesinden dul kalan kadının, çocuk sahibi olup olmamasının, hayatı ve ona dair alınan kararlar üzerinde önemli etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kanun maddesinin son cümlesinden kadının dul sayılıp, istediği yere gidebilmesi yani bir nevi hür olabilmesi, kayınpederinin ve kayınbiraderinin olmamasına yani levirat uygulamasına maruz kalmamasına bağlıdır.

Asurlarda kadının miras hakkı belli kurallar dahilinde bulunmaktaydı. Mirasla ilgili az sayıda tablet bulunması geleneklerin miras intikalini yeterli biçimde düzenlemesinden dolayı buna gerek kalmadığı ve sadece özel durumlarda vasiyetname düzenlendiği şeklinde yorumlamaktadır⁹⁶. Asurlu tüccarlardan kalan vasiyetnamelerin genel olarak “Ş.A., Asur’daki/Kaniş’teki evinin kaderini (vasiyetini) belirledi (yaptı)” şeklinde tipik bir giriş cümlesiyle başladığı görülmektedir. Asurlu tüccar İli-bāni’nin de vasiyetinde hanımı ve rahibe kızının haklarını korumakta özel bir ihtimam gösterdiği görülmektedir. İli-bāni Kaniş’teki evini hanımına bırakmıştır. Tüccarın, “Kaniş’teki ev karım Lamassī’nindir. Oğullarımdan kimse Lamassī’ye karşı hukuken itiraz etmeyecek.”⁹⁷ sözlerinden karısının yaşadığı sürece ona bıraktığı ev üzerinde çocuklarının hak talep etmesini önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere;

Asurlarda evlilik iki taraf arasında bir yazılı sözleşmeyle yapılmaktadır.

Kız çocuklarının evlilik sözleşmelerinde babanın ve erkek kardeşlerin rolü etkindir.

Evlilik gerçekleşmeden önce erkek tarafından *tirhatu* adı verilen başlık parası alındığı baba evinden de *şeriktum* adı verilen bazı eşyaların kıza çeyiz olarak verildiği anlaşılmaktadır.

⁹⁵ M. Tosun-K. Yalvaç, *age.*, s.251.

⁹⁶ İrfan Albayrak, “Kültepe’den Yeni Bir Vasiyetname”, *Archivum Anatolicum*, S. 4, 2000b, s. 1.

⁹⁷ İrfan Albayrak, “Kültepe’de Ele Geçen Vasiyetnamelere Göre Eski Anadolu’da Miras Anlayışı”, 38. ICANAS (10-15.09.2007), 2012, s. 140.

Evliliklerin genellikle tek eşli olduğu görülmektedir. Ancak kadınların herhangi bir hastalık durumunda kadınlık görevini yerine getirememesi ve çocuğunun olmaması gibi durumlarda ise erkeklere ikinci bir kadınla evlenebilme hakkı verilmektedir.

Koca eşini boşadığında boşanma parası olarak maddi bir bedel ve nafaka ödemekle yükümlüdür. Ödenen bu bedellerin miktarı erkeğin maddi kudretini bağlı tespit edilmektedir.

Çocukların velayeti babaya verilmektedir.

Annenin çocuklar üzerindeki hakkı yasal olarak engellenmektedir.

Ayrıca Asur toplumunda levirat uygulamasının var olduğu da bilinmektedir.

2.1.3. Asur Dönemi Kadının Durumu

Asur Devletinde kadının durumunu incelemek için ilk önce Asur Ticaret Koloniler Dönemi'ne ait Kültepe'de çıkarılan tabletleri incelemek oradan çıkan mektuplara, sözleşmelere, ticaret antlaşmalarına vb. bakmak gerekmektedir. Tüm bu yazılı belgelerin muhtevalarından anlaşıldığına göre Asur kadını genel olarak siyasi, sosyal, ekonomik ve dini hayatta önemli roller üstlenmiştir. Asur kadının siyasi hayatta ki durumu şu şekildedir;

Asur'da her şeyin kralın iradesine bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanlar kralın Tanrı tarafından görevlendirildiğine ve Tanrının suretinde görüldüğüne inanmışlardır. Ayrıca kralın yanında *šarratu* 'Kraliçe' unvanı taşıyan saray kadınları bulunmaktadır. Bunun yanında Asur krallarının eşlerinin kraliçe unvanı yerine 'saray kadını' unvanını kullandıkları bilinmektedir. Birden fazla eşe sahip kralın, saray kadınlarının başlıca görevi krala erkek çocuk doğurmaktır. Kraliçeler kral ülkede olmadığı zamanlarda sarayı istediği gibi yönetirlerdi. Kral, sefere gittiği zaman gittiği yerle ilgili bazı haberler vererek kraliçeyi durumdan haberdar ederdi. Bu durumda kraliçe, kralın çıkarları doğrultusunda kısmen memurları, valileri denetleme hakkına sahip olurdu⁹⁸. Bu durum kralların olmadığı zamanlarda kralın yetkilerinin kısmen de olsa kral eşleri tarafından kullanılabilirdiğini göstermektedir.

⁹⁸ Fitnat Şimşek, *Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da Kadın (Mö. 6.Yy'a Kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.48.

Yeni Asur Devleti kralı III. Tiglat Pileser Dönemi (MÖ 745-727) incelendiğinde Zabibe'nin Kedar kabilesinde kraliçesi olduğu görülmektedir. Nitekim bu kraliçe *šar-rat KUR.a-ri-bi*, (Arap ülkesinin kraliçesi) unvanı ile tarihi metinlerde zikredilmektedir. Buna dair çivi yazılı metinlerden edinilen bilgiye göre Zabibe Asur kralına haracı, Arap ticaretinin devam etmesini sağlamak amacıyla ödemiştir⁹⁹. Bu bilgiyi destekler şekilde kral III. Tiglat Pileser'in seferleriyle Güney Arabistan ticaretinin kaynağı olan Gazze'yi zapt ettiği de görülmektedir¹⁰⁰. Ayrıca ticareti elinde tutmak amacıyla da Arap Kraliçesi Samsi'yi haraca bağladığı ve Samsi'nin pek çok adamını öldürdüğü görülmektedir¹⁰¹. Asur kralı aynı zamanda, bölgede Samsi'nin ve Arap halkının hareketlerini kontrol için bölgeye kendi yöneticisini yerleştirmiştir¹⁰².

Samsi ve Zabibe'nin tarihi metinlerdeki konumlarının son derece önemli olduğu ve kadın yöneticilerin siyasi gücü ellerinde tuttuklarını göstermesi bakımından önemlidir¹⁰³. Bu tarihi metinlerden elde edilen bilgiler Asurlularda kadın yöneticilerin de olduğunu ve bu kadın yöneticilerin siyaseten önemli bir gücü ellerinde tuttuklarını göstermektedir. Yine bir başka metinden de bilgi olarak kral Asarhaddon'un saraydaki Arap kraliçesi Tabūa'yı ülkesine yönetici yaptığı bilgisine de ulaşılmaktadır¹⁰⁴. Buna benzer olaylara oldukça fazla rastlanılması Asurlularda ve Araplarda erkeklerle birlikte kadın yöneticileri de atama geleneğinin olduğunu ortaya koymaktadır¹⁰⁵.

Yine çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Asur krallarının sarayın özel bölümünde yaşayan cariyeleri vardır. Bu cariyeler genellikle fethedilen yerlerden esir olarak getirilirlerdi. Sarayın bu bölümüne harem adı verilmekteydi ve hareme kraldan başka birde harem ağaları denilen hadım edilmiş kişiler girebilirdi. Haremde birinci kadın kralın annesiydi. Kralın annesinden sonra kralın birinci eşi ve diğer eşler sıralanmakta idi. Kralın eşleri ise genelde Asur'un zengin ailelerinin kızları ya da yabancı ülke krallıklarının kızlarından oluşmaktaydı. Özellikle yabancı ülke

⁹⁹ Saana Teppo, *Women and Their Agency in The Neo-Assyrian Empire*. Unpublished MA Thesis, University of Helsinki, Helsinki. 2005, s.47-48

¹⁰⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap (Tarih)", *TDV C.III*: 1991, s.272

¹⁰¹ Hanım Hande Duymuş Florioti, *Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.43.

¹⁰² S. Teppo, *age.*, 2005, s.50.

¹⁰³ Hanım Hande Duymuş Florioti, Etem Dönmez, "šar-rat KUR.a-ri-bi" ve Asur Arap İlişkilerindeki Rolü. *Arkeoloji ve Sanat*, vol., no.170, 2022, s.37.

¹⁰⁴ Koray Toptaş, "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/3: İzmir, 2020, s. 908.; H. H. Duymuş Florioti, E. Dönmez, *agm.*, 2022, s.39

¹⁰⁵ S. Teppo, *age.*, 2005, s.51; H. H. Duymuş Florioti, E. Dönmez, *agm.*, 2022, s.39

krallıklarının Asur kralları tarafından saraya eş olarak getirilmesi yani bu şekilde siyasi evliliklerin yapılması tehlikelerden korunmak veya barış için ya da barışın devamı için yapılmaktaydı ¹⁰⁶. Bu tür siyasi evliliklerin eski Yakın Doğu ve Mısır toplumlarının hemen hemen hepsinde gelenekselleşen bir uygulama olduğu yine çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır¹⁰⁷.

Asur kraliçeleri genellikle kendilerini cennetin kraliçesi Tanrıça Mulissu/İştâr'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmüşlerdir. Böylece Asur krallarının öldükten sonra tanrılaştığı gibi kraliçelerin de tanrılaştığına inanılmıştır ¹⁰⁸. Bu noktada Asur tarihinin ismi bilinen efsanevi kraliçelerinden birisi ise Sammu-Ramat'tır. Çivi yazılı metinlerde sumerce *MÍ.E.GAL* yani ana kraliçe yada büyük evin-sarayın kadını olarak geçmektedir. Yazıtlarda geçen tüm bu unvanlara sahip olan ise kral Salmanassar'ın gelini ve Adad-nirari'nin annesi Şamsi-Adad'ın kraliçesi olan kadındır.¹⁰⁹ Kraliçenin tam olarak nereli olduğu bilinmemektedir. Şamsi-Adad'ın kraliçesi kraliçelik zamanından çok ana kraliçelik zamanında ün salmıştır. Yaptığı faaliyetler çok net bilinmese de Sammu-Ramat/Semiramis/Şamiram güzelliği ve acımasızlığı ile ün salmış hatta Yunan ve Roma kaynaklarına bile konu olmuştur¹¹⁰.

Çivi yazılı belgelerden edinilen perspektiften sosyal hayatta kadının durumuna bakıldığında Asur toplumunda kadınlara ait suç ve cezalar hırsızlık, tecavüz, zina, çocuk düşürme ve düşürmeye sebebiyet verme gibi fiillerin suç olarak tanımlandığı ve bunların çoğunun sert olan yaptırımlarla cezalandırıldığı görülmektedir¹¹¹. Nitekim Orta Asur Kanunlarının 1, 3, 4, 5 ve 6. maddelerinde hırsızlık suçu ile ilgili olarak, kadınlara yönelik cezalar yer almaktadır. Bu durumun örneklerinden biri 5. madde organ sakatlamayla ilgili hüküm olup, tercümesi şöyledir:

“Eğer bir adamın karısı, ikinci bir adamın evinden herhangi bir şey çalarsa, (çaldığı) 5 mana kalaydan daha fazla (kıymetli) ise çalınmış (malın) sahibi şöyle diyerek yemin edecek: “onu evimde hırsızlık yap diye teşvik etmedim”. Eğer kadının

¹⁰⁶ E. Sever, *age.*, 2008, s.77.

¹⁰⁷ B. Çelebi, *age.*, 2015, s.66

¹⁰⁸ S. Teppo, *age.*, 2005, s.53; H. Hande Duymuş Florioti, *Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.34 .

¹⁰⁹ H. H. Duymuş Florioti, *age.*, s.15.

¹¹⁰ H. H. Duymuş Florioti, *age.*, s.17.

¹¹¹ Binnur Çelebi, *Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çılgılığı - Eskiçağ'da Kadın*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.44

*kocasını razı ise çalınmış malı (geri) verecek, onu serbest bırakacak (ve) kulaklarını kesecektir. Eğer kocası onun bırakılmasına razı değilse (kadını) çalınmış malın sahibi alacak ve o burnunu kesecektir”*¹¹². Bu durum Asur toplumunda hırsızlığın ağır bir suç olarak görüldüğünü göstermektedir. Yine burada dikkat çeken husus, kanunlar tarafından kocaya, karısına ceza verme yetkisinin sağlanmış olmasıdır. Bunu Asur toplumunun ataerkil yapısının bir tesiri olarak izah etmek zor değildir.

Orta Asur Kanunlarında kadının mağdur sıfatıyla ele alındığı tecavüz ile ilgili düzenlemeler de mevcuttur. Nitekim tecavüz ile ilgili ilk düzenlemenin yer aldığı 12. maddenin tercümesi şöyledir: “Eğer bir adamın karısı meydandan geçerken, bir (başka) adam onu yakalar, “*seninle yatayım mı?*” derse, kadın razı olmaz ve kendini korursa (direnirse), zorla onu yakalar ve onunla yatarsa, ister adamı kadının üzerinde yakalasınlar, ister kadının yattığını şahitlerle ispatlasınlar (o) adamı öldüreceklerdir. Kadın için (ise) suç yoktur”¹¹³. Burada evli bir kadın olan tecavüz mağduruna, cezanın verilmediği ve tecavüzü gerçekleştiren erkeğin ölümle cezalandırıldığı görülmektedir. İlgili maddenin genel hükmünden herhangi bir cinsi münasebetin oluşması durumunda cezai müeyyide uygulanırken özellikle toplum içerisinde sosyal statü bakımından erkek karşısında zayıf olan kadının bu tür bir fiili kendi rızası dahilinde veya dışında yaptığına bakılarak tespit edildiği anlaşılmaktadır. Zira söz konusu maddenin hükmünde bu tür bir fiile zorlamış olan kadının mağdur sıfatına geçtiği buna karşın zorba partnerinin ölümle cezalandırıldığı görülmektedir. Aksi takdirde bu şekildeki fiili bir durumda kadının öldürülmesi kaçınılmaz bir haldir. Yine cezanın ölüm şeklinde olması da tecavüzün ağır suç olarak görüldüğünü göstermektedir.

Zina, tüm Mezopotamya kanunlarında olduğu gibi Orta Asur Kanunlarında da suçtu ve bu suç özellikle kadınlar için daha ağır yaptırımlarla cezalandırılmaktaydı. Gerçekten Orta Asur kanunlarında zina ile ilgili düzenlemeler mevcut olup, zinanın, karşılıklı olması durumunda hem kadına hem de erkeğe ölüm cezası verilmektedir. Ancak erkek, kadının evli olduğunu bilmediğini ispatlaması durumunda, sadece kadın ölümle cezalandırılmakta ve erkek serbest bırakılmaktadır. Burada görülen o ki evli kadının zina yapması halinde onun partneri olan erkeğin ölümle cezalandırılması ve buna karşın bekâr bir kadınla zina yapması durumunda ise serbest bırakılması esasen evli kadının kocasını haklarının korunmasına yönelik bir yaptırımdır.

¹¹² M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.246-247

¹¹³ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.255.

Bununla birlikte Orta Asur Kanunu'nda isteyerek çocuk düşürmek de suçtur. Kanunlarda böyle bir durumda kadına ölüm cezası verilmekte ve ibret olması için öldürülen kadın gömülmemektedir. Ayrıca kanunlarda çocuk düşürmeyle ilgili maddelerin olması toplumda çocuğa verilen değeri göstermektedir. Nitekim Orta Asur Kanunu'nun 53. Maddesinin muhtevası aynen şöyledir: *“Eğer bir kadın kendi kendine isteyerek bir çocuk düşürürse, onu itham ve ispat ederlerse kazığa çakacaklar ve onu gömmeyeceklerdir. Eğer çocuğunu düşürme sırasında öldürürse, onu kazığa çakacaklar ve gömmeyecekler...”*¹¹⁴. Bu durum çocuğa verilen önemi ve neslin devamının güvence altına alınmasına yönelik yasal korumanın var olduğunu göstermektedir.

Yine kanun hükümlerinden anlaşıldığına göre, Asur toplumunda kadının “küfürlü konuşması ” kabul edilemez ve ceza gerektiren bir davranıştır. Küfürlü veya kötü konuşan kadının, üst sınıfa mensup olması da cezadan kurtulması için yeterli görülmemektedir. Bu durumun ele alındığı kanunun 2. maddesi şöyledir: *“Eğer bir kadın, ister bir bey eşi, ister bir bey kızı olsun, küfür ederse veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecek, kocasına, oğullarına, kızlarına dokunmayacaklardır”*¹¹⁵. Buna göre Orta Asur toplumunda kadınların nazik ve güzel sözlü olmasının teşvik edildiği görülürken olumsuz durumlarda ise üst sınıflardakilerin dahi cezayı müeyyideye tabi tutulduğu suça karşı eşitlik durumunun olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Çivi yazılı belgelerden kadının ekonomik hayattaki durumu incelendiğinde ise ticaret yapmak için Anadolu'ya yerleşmiş olan Asurlu erkeklerin en büyük destekçilerinin aileleri olduğu anlaşılmaktadır. Onların aileleri kimi zaman babalarının, kardeşlerinin yardımına Anadolu'ya gelmiş kimi zamanda Asur'daki işlerin başında idareci olmuşlardır. Doğal olarak bu yardımcıların her zaman erkeklerden oluşması mümkün değil. Bu yüzden belki de onların en büyük yardımcıları eşleri yani kadınlardı, bazen de kızlarıydı. Nitekim Kültepe Kaniş'te gün yüzüne çıkarılan çivi yazılı belgelerden Eski Asur Şehrinde pek çok aile şirketinin bulunduğu öğrenilmektedir. Yine bu şirketlerde sadece erkeklerin çalışmadığı görülmektedir. Öyle ki metinlerde geçen önemli ailelerden biri olan Aşşur-idi ailesinin büyük oğlu Kaniş'te diğer iki oğlu da ayrı olarak grup şirketlerinin başında görev yapmaktadır. Yine Aşşur-nada'nın kızı rahibe İstar-Lamassi ise Anadolu'da Asurlu olan Puzur-İstar ile evlenmiştir. Bu kadın

¹¹⁴ H. Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslararası Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler (05-07 Mart 2009)*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya, s.79-80.

¹¹⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.246.

evlenmeden önce kendi aile şirketlerinde çalışırken evlendikten sonra kocasının işlerine yardımcı olmuştur¹¹⁶.

Asurlularda kadınların bir kısmı dokuma işlerinde çalıştıkları bilinmekle beraber onların özellikle uğraştıkları yaygın bir iş kolunun olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte kadınların genellikle ev işleriyle uğraştıkları tüccarların hanımlarının ise Kaniş'te olduğu gibi Asur'da da kocalarının işlerine yardımcı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim iş hayatında görülen kadınların dışında fakir olanlardan bazılarının da kadın köle ya da hizmetçi olarak çalıştıkları bilinmektedir. Bu cümleden olmak üzere Asurlularda Eski Asur Devleti zamanından itibaren kölelik sisteminin olduğu ancak topluma hâkim bir yapı arz etmediği ve zengin aile kızlarının evlenirken çeyizlerinin bir parçası olarak birkaç kadın ve erkek köle alabildikleri görülmektedir¹¹⁷.

Eski Asur Dönemi çivi yazılı belgelerden¹¹⁸ kadınların çalıştıkları alanlardan birinin tekstil olduğu ve Mezopotamya'nın en önemli ihraç malı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca kadınların kamış kesme, tahıl öğütme, yemek yapma gibi işlerde de yoğun olarak çalıştıkları bilinmektedir. Kadınların ayda altı gün izinli olma haklarının olduğu da yine çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Kadınların yine çocuk bakma, ebelik, dini ritüelleri organize etme, rahibelik yapma ve biracılığın yoğun olduğu bar işletme işlerinde de çalıştıkları görülmektedir¹¹⁹.

Çivi yazılı belgelerden Eski Asur toplumunda zengin ailelerden birisi Puşu-ken ailesidir. Belgelerden aile şirketine sahip olduğu anlaşılan bu ailenin Anadolu yerli halkları ile yoğun bir ticari ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Nitekim bu aileden kalan mektuplar aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bu mektuplardan kız çocuklarının tapınağa rahibe olarak verildiği, kadınların yoğun bir şekilde dokuma işlerinde çalıştıkları ve köle kadınların belli bedel karşılığında satıldıklarına dair bilgi veren belgenin içeriği şu şekildedir : *“Biliyor musun insanlık ne kötüleşti kardeş kardeşi yiyecek herkes komşusunu yutmaya çalışıyor buraya (Asur şehrine) gelme şerefini bize lütfet. İş mecburiyetlerini kopar (kes). Küçük kızı, Tanrı Asur'un kucasına yerleştir. Ah! Şehirde (Asur'da) yün çok pahalı. Parayı (gümüş) bana tahsis edeceğiniz zaman, 1*

¹¹⁶ Hasan Ali Şahin, “ Kültepe Metinlerinde Geçen Rahibelerin Aile ve Toplumdaki Konumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2000, s.235.

¹¹⁷ Marten Stol, “Women in Mesopotamia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1995, s. 135-136.

¹¹⁸ H. A. Şahin, *age*, s.236; M. Darga, *age*, s.96-99.

¹¹⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.245; H. A. Şahin, *age*, s.236.

mina gümüſü yünün içine yerleſtir. Vergi için bana yolladığın 1 mina gümüſü, kontrolörler istediler. Ben senin için korkuyorum, fakat ben onu daha vermedim. Onlara şöyle dedim: limu (“eponim”, seneye adını veren yüksek devlet adamı) benim evime gelsin, gerekirse evi götürsün. Kız kardeşin, hizmetçi kızlardan birini satıſa çıkardı. Onun ben, 14 ſekel’e aldım. Kız kardeşin Sallim-abum, sen gittiğinden beri iki ev inſa ettirdi. Acaba biz ne zaman bunu yapacağız? Hiç mi? Aſſur-malik’in sana daha evvelce getirdiği kumaſlara gelince, parasını bana niye yollamıyorsun?”¹²⁰. Asurlu tüccar Puſu-ken’in karısı eſine destek olup, yazdığı mektuplar da yaſananları kocasına bildiriyordu.

Bir diğerk ticaretle uğraſan ünlü aile ise Amur-İſtar ve ailesidir. Amur-İſtar’ın kızı Ab-Salim de ticaretle uğraſan bir kiſidir. Puſu-ken ve Amur-İſtar ailelerinin ortak iſ yaptığı ve babaları öldükten sonra kanun huzurunda ortaklıklarını bozdukları mahkeme kayıtlarında bulunmaktadır¹²¹. Bu ünlü ailelerin eſleri, kızları ya da kız kardeşleri mektuplaſmalardan anlaşılacağı üzere ticaret için Anadolu’ya giden eſlerine Anadolu’da satılacak mallar hazırlamak, kumaſ dokumak ve malları kervanla Anadolu’ya göndermek, gerektiğinde kocasının borçlarını ödemek, vergilerini ödemek, evin idaresini sağlamak gibi sorumluluklara sahiptir. Hakikaten Asur’daki evinin yükünü Asur kadını yüklenmiştir. Bu bağlamda Asur kadını ticaretin ve gündelik hayatın içinde yer almıſ, hatta eſiyle ortak iſ yapmıştır. Erkek eſler ise Anadolu’dan temin ettikleri ticari malları ve para değeri olan gümüſ birimleri Asur’daki eſlerine göndermişlerdir.¹²²

Daha önce ifade edildiği üzere Asurlu kadınlar tekstil ve dokuma ürünleriyle ilgili iſlerde yoğun bir ſekilde çalışmışlardır. Bu kadınlardan birisi olan ſimat-Su’en meſhur Asurlu tüccar Uſur-ſa-İſtar’ın kız kardeſi ve Asurlu tüccar Mannum-ki-Aſſur’un eſidir. Bu kadın Kt n/k 268 numarayla kayıt altına alınan ve ağabeyine yazdığı mektupta Asur’dan Anadolu’ya gönderilen kumaſlar ve adından bahsedilmeyen bir awilum (yerel kral)’a gönderilen kemer hakkında bilgi vermektedir. Metnin içeriği ſu ſekildedir.¹²³ “Uſur-ſa-İſtar’a, ſimat-Su’en şöyle diyor: Bak! Hunia beyfendinin kaliteli kumaſlarını sana gönderdi. Sen bizzat giymektesin. Sen Niçin beyfendiye İſrum

¹²⁰ M. Darga, *age*, s.97.

¹²¹ M. Darga, *age.*, s.98

¹²² M. Darga, *age.*, s.100.

¹²³ Hakan Erol, “Uſur-ſa İſtar Arſivinden (KT . N/K) ſimat-Su’en’in Bir Mektubu”. VII Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 2008, C.I, Ankara, 2010,s. 273

Kemerini göndermiyorsun? İşte Aduda senin için Şakkukum'u taşıdı. Hunia Şakkukum'u ve Gemari'yi senin için taşıdı. Uşanum'da Şakkukum kemerini ve Musarum'u senin için getirdi"¹²⁴. Metinden anlaşılacağı üzere, Asur'da yaşayan ve eşlerinin işlerini yürütmekte olan kadınların ağır sorumluluk altına girdikleri görülmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi Asur toplumunda üretim için düşünüldüğünde kadınlara ait diğer bir uğraş biracılıktı. Kt n/k 1372 numaralı metinden öğrenildiğine göre Akadia adlı Asurlu bir kadın, Anadolu'daki kardeşi Hunia'ya yazdığı mektubunda kendine ait paranın gönderilmesini istedikten sonra şunları yazmaktadır: "*Bütün arpayı depo ettim... Bana bira mayası için gönderdiğin arpa iyi değildir; (onu) kullanmayacağım*"¹²⁵. Bu metnin tercümesi bize biranın daha çok kadınlar tarafından üretilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bira satıcılığının da kadınlar tarafından yapıldığına dair farklı metinlerden bilgiler elde edilmektedir. Yine biranın üretilmesi de içkilerin ekonomik değeri olduğunu ve toplumda kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Dini hayatta kadının durumu incelendiğinde Asur toplumunun çok tanrılı bir sistem olduğu görülmektedir. Asurlular dini inanç ve adetler yönünden büyük ölçüde Babil etkisinde kalmışlardır. Zira bunlar Babil'den gelen bütün tanrıları kabul ettikleri gibi¹²⁶ fethettikleri, ele geçirdikleri ülkelerin ve krallıkların Tanrılarına da saygı göstermişlerdir. Hatta bu tanrıları kızdırmamak ve onların şefkatini kazanmak için özenli davranmışlardır. Asur toplumunun milli tanrısı Aşşur'dur. Başkent olan Asur kenti de adını bu tanrıdan almıştır. Asur tanrısının eşi ise tanrıça İştâr'dır. İştâr, savaş, bereket ve aşk tanrıçasıdır. Asur kentini ilk kuranların tanrıça İştâr'a tapındıkları ve tanrıçaya büyük bir tapınak kurdukları bilinmektedir.¹²⁷. Ayrıca Asur kralları da tanrıça için düzenlenen şenliklere katılmışlardır.

Asur'da tapınaklarda din görevlisi sıfatıyla rahipler ve rahibeler görev yapmışlardır. Nitekim Kültepe tabletlerinde, Akadca *Kumrum* kelimesi rahipleri

¹²⁴ Salih Çeçen, L. Gürkan Gökçek, "Usur-şa İştâr Ailesinden Şimat-Su-en'e Ait Dört Mektup". Cappadocia Journal of Social Sciences, 9, October 2017,s.467-468.

¹²⁵ Cahit Günbattu, "Kültepe Metinlerine Göre, Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", XI. T.T. Kongresi, Ankara ,1994,s197..

¹²⁶ L. G. Gökçek, age., s.1.

¹²⁷ E. Sever, age., s.20.

tanımlamak için kullanılırken, rahibeler içinse *qubabtum*¹²⁸, *waqqurtum* ve *qadištum* gibi kelimeler kullanılmıştır. Tabletlerde, Asurlu tanrılar için hizmet eden rahiplerden bahsedildiği gibi, *Anna*, *Higišia* ve *Kubabat* gibi yerel tanrıların hizmetinde görevli rahiplerden de bahsedilmektedir¹²⁹.

Çivi yazılı metinlerden Asurlu tüccarların Asur'da yaşayan eşleri ve kızlarının rahibe olarak tanrı hizmetinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır¹³⁰. Ayrıca Kültepe metinlerinde adından bahsedilen *qubabtum* ve *waqqurtum* sözcükleri, Asurlu bayanların kullandıkları dini-rahibe unvanları idi¹³¹. Bunun yanı sıra Asurlu önemli firma sahibi olan tüccarların kızlarından birini mutlaka *qubabtum* rahibeliğine vermeleri bu rahibelerin toplum içinde önemli bir konumda olduklarını göstermektedir¹³². Nitekim ünlü iş adamlarının rahibe olan kızları vardı. Bu kızlar hem ticarete aile şirketlerine yardım etmekte hem de tapınaklarda görevlerini yerine getirmekte idiler. Bu durum dini yaşamda da kadınların var olduğunu ve dolayısıyla kadının sosyal yaşamın her alanında aktif çalıştığını ortaya koymaktadır.

Bunu örneklendirecek olursak Şahin'e göre, Tanrı Aššur'un tapınağına İkribu¹³³ gönderen tüccarların çoğunun kızı rahibeydi. Bu işleyiş şöyledir: Asur'da dokunan kumaşların %10'luk bir kısmı, Tanrı Aššur'un tapınağına bağış olarak verilirdi. Tüccar ailelerin *qubabtum* rahibesi kızları, tapınağa bağışlanan kumaşları kredi olarak alıp, Anadolu'da ticaret yapan aile fertlerine gönderirlerdi. Böylece Asurlu tüccarlar zaten % 200 oranında kar elde ettikleri tekstil dokumalarından rahibe kızları sayesinde tapınaklara verdikleri bağışı da kazanca çeviriyorlardı. Bu durum, Asurlu tüccarların neden ısrarla kızlarından birini Tanrı Aššur'a rahibe olarak verdiklerini açıklamaktadır.¹³⁴

Bununla birlikte Pušuken'in eşi Lamašši ile arasındaki mektuplaşmalar, *qubabtum* rahibeliğiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Mektuplarda Lamašši eşi Pušuken'e kızı Ahaha'nın büyüdüğünü ve babasının "Asur'a gelerek kızı Tanrı

¹²⁸ Qubabtum rahibeleri, daha çok Babil ve Asur çevresinde yaşayan rahibeleri tanımlamak için kullanılırdı.

¹²⁹ Hasan Ali Şahin, "Kültepe Metinlerinde Geçen Rahip ve Rahibeler". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.8, 1999, s.143.

¹³⁰ H. H. Duymuş Florioti, E. Dönmez, *agm.*, s.41

¹³¹ M. Darga, *age.*, s.116.

¹³² H. H. Duymuş Florioti, E. Dönmez, *agm.*, s.39

¹³³ İkribu kelimesi adak ya da bağış manasına gelmektedir. Ayrıca Asurlu tüccarların ödemek zorunda oldukları vergi çeşididir.

¹³⁴ H.A. Şahin, *age.*, s.240.

Aşşur'un kucağına koymasını” istemektedir.¹³⁵. Bu durum Asurlarda dini hayatın canlılığını ve sosyal yaşamda da bunun önemli etkilerinin olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yine TC III, 210 numaralı çivi yazılı metinden şu bilgiler elde edilmektedir;

“1 riksum (paket), Dudu'nun kızı Nana için, 1 riksum Puşuken'in kızı waqqurtum için, 1 riksum Şallim-Ahum'un kızı Şat-Aşşur için Suea'nın mührüyle mühürlü toplam 22 ½ şeqel iyi pašallum altını Ahaha'ya teslim edilmiştir”¹³⁶.

Görüldüğü üzere Puşuken'in kızı Ahaha bu belgede waqqurtum unvanını kullanmıştır. Ahaha'nın belgelerde hem qubabtum hem de waqqurtum unvanını kullanması, qubabtum ve waqqurtum rahibe sınıflarının ikisinin aynı görevi yaptıklarını göstermektedir.¹³⁷.

Özetle Asurlularda dini hayatta kadın, tanrıça ve rahibe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kadının dini hayatta değerli olduğunu göstermektedir. Nitekim din geçmişten günümüze bütün toplumlarda tek tanrılı ya da çok tanrılı bir inanç sistemidir. Zaten insanların yaşamını devam ettirebilmesi için mutlaka inanmaya ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda inanmaya ve sığınmaya ihtiyacı olan insanlara bir kadının da yol gösterici olması kadın erkek eşitliği açısından güzel bir olgudur.

Öte yandan Asur Devleti'nde kraliçeler kral ülkede olmadığı zamanlarda sarayı istediği gibi yönetme yetkisini sahipti. Sadece sarayı değil ,saray dışında da kralın bazı yetkilerini kullanabilmekteydiler. Bu durum kralın eşi olan kadının kralın yokluğunda ona ait bazı yetkileri kullanabildiklerini ortaya koymaktadır. Sosyal yaşamda bu yetkinin kral eşlerine verilmesi kadının yeterliliklerinin kralın yokluğunda işe yarayacak biçimde geniş olduğuna da göstermektedir.

Hırsızlık suçunu işleyen kadının kocasına, kanunlar tarafından karısını cezalandırma yetkisi verilmiştir.

¹³⁵ H.A. Şahin, age., s.233-234.

¹³⁶ H.A. Şahin, age., s.234.

¹³⁷ H.A. Şahin, age., s.147.

Evli bir kadına tecavüz ölümle cezalandırılmaktadır. Bu durum mağdur olan kadının korunduğunu ve mağduriyete neden olan erkeğin cezalandırıldığını göstermekle birlikte zinanın ağır bir suç olarak görüldüğünü de ortaya koymaktadır.

Evli ve zina eden erkek ve kadının ikisi de öldürülmektedir. Bu durum aile bütünlüğü ve neslin güvenliğinin teminat altına alınmaya çalışılması bakımından önemlidir.

Kadın, çocuğunun bilerek düşmesine neden olursa kazık cezasını almakta ve ölen kadının cenazesi gömülmeyle öylece terk edilmektedir. Bu durumda üreme ve neslin devamının sağlanması bakımından önemli olduğunu göstermektedir.

Kocasına küfreden kadın kocasından ve çocuklarından uzaklaştırılmaktadır. Kadınların kötü sözlü olmamasına yönelik tedbirler alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Asurlu kadınlar ticarete aktif bir şekilde rol almakta ve bira üretimiyle de uğraşmaktadırlar. Asurlu tüccarların aile şirketleri şeklinde büyüdükleri görülmektedir.

Asur'da rahipler ve rahibeler önemli din görevlileridir. Asurlu tüccarların, Asur'da yaşayan eşleri ve kızları rahibe olarak tanrı hizmetinde görev yapmaktadırlar. Bu durum tüccarların eşlerinin dini hüviyette oldukları ve bunun toplumda prestij kaynağı olarak da görüldüğü izlenimi vermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABİL'DE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

3.1. BABİL DEVLETİ

3.1.1. Babil Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat

Babil Devleti'nin Sumerli III. Ur Sülalesi egemenliğinin son bulmasından sonra ikinci binyılın ilk yarısında ortaya çıktığı ve kendisinden söz ettirdiği kabul edilmektedir. Babil Devletinin adı başkenti de olan Babil adlı şehirden gelmiştir. Babil şehri Sümer nüfusunun yoğun olduğu kesimin biraz kuzeyinde Sami toplumlarının yoğunlaştığı Kiş ve Agade kentlerinin bulunduğu bölgede yer almaktadır. Burada yönetimi elinde tutan Eski Babil Sülalesi Amurru kökenli insanlardan oluşmaktadır.¹³⁸Babil Devleti'nin temelini Sumu-Abum olarak isimlendirilen kral tarafından atıldığı bilinmektedir. Bu kralın Ur tanrısı Sin için bir tapınak yaptırması bu kentin önceleri Sümer ve Akad krallığına bağlı bir beylik olduğunu göstermektedir.¹³⁹ O dönemlerde yöneticilerin tanrılar için tapınak ya da ibadet yeri olarak kullanılabilecek yapılar yaptırılması adet haline gelmiştir. Bu açıdan Babil Devletinin Sümer ve Akad devletlerinin bakiyelerinden doğduğu düşünülmektedir. Bu durum Babil Devleti'nin yapısının pek çok teşekküllerinde görüldüğü gibi toplum yaşamının pek çok yerinde de kendini göstermektedir.

MÖ. 1790 yılında Eski Babil Devleti krallarından Hammurabi Sümer ve Akad kentlerini tek yönetim altında birleştirerek bölgesel devlet anlayışından İmparatorluk yönetim anlayışına geçişi sağlamıştır. Bu küresel güç olma anlayışı devletin daha kurumsal yapılarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Sümer, Akad, Elam, Gutiler ve Amurrular'ın bir araya gelmeleri sonucu oluşan devlet yapısı arasında küçük bir azınlık durumuna düşen Sümerlerin zamanla Samiler içerisinde eriyip gittiği yani asimile oldukları görülmektedir.¹⁴⁰ Babilin geniş bir coğrafyaya hükmetmesi, bölge halkları arasında kabul gören bir hukuki düzenlemeyi de beraberinde gerektirmiştir. Farklı kültür, devlet ve etnik yapının aynı devlet nizamı içinde barınması ortak bir metin çerçevesinde kuralların belirli olmasıyla mümkündür. Babil şehri Hammurabi

¹³⁸ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.107.

¹³⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s.53.

¹⁴⁰ Burak Çalışkan, *Ön Asya Uygarlıkları* Ed: İsmail Güven, Uygurluk Tarihi, Pegem Akademik Yayınları, Ankara, 2014, s.53.

hükümdarlığı zamanında bir imparatorluk merkezi halini almıştır. Böylelikle Babil'in diğer şehirlerden daha şatafatlı ve gösterişli olması da sağlanmıştır. Bununla birlikte Babil şehri ulusal bir tanrı kimliği kazanacak olan tanrı Marduk'a kendini adanmış din adamlarının çevresinde biçimlenen önemli bir edebiyat, felsefe ve tanrı bilim merkezi haline gelmiştir. Eskiçağ devletlerinde hükümdarın oturduğu şehirlerin aynı zamanda devletin merkezi ve başkent olarak görev yaptığı ve diğer şehirlerden her alanda çok bariz biçimde ileride olduğu, dini, sosyal, siyasi, bilim, sanat, edebiyat vb. pek çok alanda en ileri düzeye yükseldiği görülmektedir. Bu özellikler Babil şehri için de geçerlidir. Hammurabi dönemi, çok yoğun yaşanan diplomatik ve idari haberleşme sonucu üretilen yazışmalar ve belgeler sayesinde bilinmektedir¹⁴¹. Bu Hammurabi döneminin oldukça aktif olduğunu ve pek çok alanda çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Hammurabi döneminde devletin tam manasıyla teşekkülünün sağlanması, okuma-yazma seferberliğinin başlatılması, *ilku(m)* toprak sisteminin hayata geçirilmesi hukuk nizamının kurulması ve devlet sisteminin yerleşmesi bakımından son derece önemli bir dönem olmuştur. Yazılı metinlerin bile bu dönemle ilgili çok fazla bilgi içermesi dönemin her alanda hızlı yapılandığını ve gelişmelerin çok fazla olduğunun kanıtı biçimindedir.

Hammurabi Babil kültürünü geliştirerek imparatorluk geleneğiyle birlikte Mezopotamya kültürü haline getirmiştir. Kral Hammurabi döneminde görülen siyasal, sosyal, ticari alandaki çalışmalarla ilgili yazılı belgelerin çokluğu bu dönemle ilgili olarak oldukça fazla bilgiye erişmeye imkan sağlamıştır. Bu belge ve bilgiler dönemin oldukça hareketli ve çalışmaların ise çok hızlı seyrettiğini göstermektedir. Hammurabi iktidara geldikten sonra eski yerel yöneticileri şehirlerdeki görevlerinden alarak yerine kendine bağlı *şakanaku* (vali) atayıp Babil'in merkezini ve taşradaki yönetim birimlerinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesini sağlayacak kadrolar oluşturmuştur. Bu siyaseten olduğu kadar egemenliğinin pekişmesi ve devlet nizamının yerleşmesi bakımından da olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Kral Hammurabi devletin başındaki kral olarak yönetimi tek elden yürütmüştür¹⁴². Bu merkezi krallık yapısının çok bariz biçimde görülmesine imkan sağlamıştır. Böylelikle merkezi krallık çok güçlü hale gelmiş ve yönetim tek elde en güçlü biçimde kendini göstermiştir. Böylece yönetimde olduğu gibi askeri, diplomatik, hukuki ve diğer alanlarda da devletin kudreti

¹⁴¹ Beatrice Salvini, Babil, Dost Kitap Evi, Ankara, 2006, s.31-32.

¹⁴² B. Çalışkan, *age.*, s.53

çok güçlü biçimde hissedilmiştir. Devletin gücünün hissedilmesi sosyal yaşamda devlet otoritesinin egemen olması ve kuralların çok iyi ve net bir şekilde icra edilmesine imkan vermiştir.

Hammurabi egemen olduğu alanda oldukça baskın şekilde Samileştirme politikası da uygulamıştır. Bu durum coğrafya açısından uygun olarak görülmekle birlikte devletin çok geniş sınırlara ulaşmasında diğer milletleri egemenliğine almasında sorun teşkil edebilecek bir hal olarak ortaya çıkmıştır. Yine Babil'e Sümer sanat eserlerini naklettirerek Babil'de sulama kanalları yaptırmış, saraylar ve tapınaklar inşa ettirmiş ve Babil'i kültür ve uygarlık merkezi yapmıştır. Hammurabi'nin kendisinden önceki devletlerin bakiyesi olarak benzer çalışmalar ortaya koyması bölgenin ihtiyaçlarını giderme ve halka hizmet etme bakımından doğru hamleler olarak değerlendirilmelidir. Bütün bunlara rağmen Hammurabi'yi ön plana çıkaran özelliği Hammurabi Kanunları olarak tarihte yerini alan kanun külliyatını ortaya koymuş olmasıdır.¹⁴³ Genişleme ve imparatorluk düşüncesi Kral Hammurabi'nin kanun devleti olma yolunda ve adaleti tesis etme gayretinde ve hukukun üstünlüğünü sağlama çabasında olduğunu göstermektedir. Hammurabi'nin ortaya koyduğu bu yasalar derlemesini MÖ. 1750'li yıllarda oluşturduğu metinlerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Kral Hammurabi Kanunları giriş, temel yasalar ve sonuç şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. Hammurabi Kanunlarının giriş bölümünde Hammurabi'nin ülkesi için yaptığı işlere ve tanrılar tarafından iktidara getirildiğine yer verilmiştir. Bu durum kral olarak yaptıklarının kalıcı olmasını istemesi olarak görülmektedir. Yine bu bölümde Hammurabi; adaletli bir kral olduğunu, büyük kanallar ve binalar yaptırdığı için halkın kendisine olan güveninin arttığı yönünde metinler yazdırmıştır.¹⁴⁴ Halkın memnun olduğuna dair bilgilerin yer alması ve büyük yapıtların ve adaletin sağlanmasından dolayı halkın kendisine güvendiğine dair bilgiler her dönem olduğu gibi adaletin devlete olan güvenci için en temel öğelerden biri olduğunu göstermiştir.

Yine büyük bina ve halkın tarım yapabilmesine olanak sağlayan büyük su kanallarının yaptırılmasıyla bölge halklarının önemli derecede sorunlarının çözülmesi de devlete ve dolayısıyla kral Hammurabi'ye olan güven duygusunun arttığının göstergesidir. Üçüncü bölüm olan temel yasalar bölümünde 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunu yer almıştır. Bu kanunların içerikleri incelendiğinde konuların

¹⁴³ H. Bahar, *age.*, s.53.

¹⁴⁴ B. Çalışkan, *age.*, s.54.

genellikle mahkemeye karşı işlenen suçlar, hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret ve alışveriş, biracı kadınlar, evlilik aile-mülkiyet, evlatlık edinme, taarruz ve kısas, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve esirler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁴⁵ Yasaların bu denli çeşitlilik göstermesi şehir yaşamının olduğunu ve bunun ihtiyaçlara göre şekillendiği görülmektedir. Bu durum Babil dönemine göre oldukça ayrıntılı işlerin olduğu gelişmiş bir devlet nizamının ve hukuk düzeninin olduğunu ortaya koymaktadır. Yasalar incelendiğinde devlet sisteminin o günün koşullarına göre oldukça ayrıntılı olması da hukuk sisteminin yoruma mahal bırakmayacak biçimde net ve kesin hükümler içerdiğini göstermektedir. Hukuk sisteminin iyi işlemesi doğal olarak halkın devlete ve krala olan güvenini arttırmıştır.

Hammurabi Kanunları incelendiğinde Eski Babil Devleti döneminde sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlik ve derin uçurumun Hammurabi kanunlarına yansıdığı da görülmektedir. Dönemin ve coğrafyanın adetleri ve kuralları gereği insanlar arası eşitlikten ve geniş haklardan bahsetmek pek de mümkün değildir. Ancak hakların yazılı hale gelmesi ve metin olarak yorumdan uzak net olması bile dönemin şartlarına göre oldukça önemli bir gelişmedir. Babil’de mevcut kanunlar hür ve soylu kişilerin koruması altındadır. Bu yasalarda doğuştan köle ile savaş esirleri ayrılmak suretiyle “mağduru koruma” ilkesi uygulanmıştır.¹⁴⁶ Babil yasalarına göre köle, efendisinin mutlak malı olarak görülmekte ve mülkiyetinde bulunmaktadır. Öyle ki efendisi kölesini satabilir, kiraya verebilir armağan edebilir ya da miras yoluyla mirasçılarına miras olarak bırakabilirdi. Kölelerin hürler gibi hakları yoktu. Babil yasaları efendilerine kölelerinin itaatsizlikleri halinde kölesini sakatlama hakkını vermiştir. Köle sadece yeniden satın alınarak ya da evlat edinme yoluyla azat edilebilmektedir.¹⁴⁷ Bu durum sınırlı da olsa kölelerin bile hür olabilme şartlarının olduğunu ve sosyal sistemde esneklik sağlandığını göstermektedir. Ancak bu coğrafyada köleliğin sosyal hayat içinde yer edindiğini söylemek de mümkündür. Kölelerin evlat edinerek ya da para ile satın alınarak ve azat edilerek ancak hür olabilmeleri insan haklarına verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Eskiçağ Hindistan’da olduğu gibi Kast sisteminin olmadığını ve esnek bir yapının kurulduğunu gösteren bu hukuki düzenleme

¹⁴⁵ E. Bilgiç, *agm.*, s.113-114.

¹⁴⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ 'da Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2012, s.182

¹⁴⁷ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, I. Cilt, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.58.

insanların haklarının belli kurallar çerçevesinde bile olsa verildiğini gösteren önemli gelişmeler olarak değerlendirilmelidir.

Mesleki olarak Babil’de kentlerde meslekleriyle geçinen zanaatkârların olduğu bilinmektedir. Zanaatkârlar kendi bilgi, beceri ve malzemeleri ile hizmet, malzeme ya da iş üreterek diğer insanların gereksinimlerini gidermeye çalışmakta ve bunun karşılığında kazandıkları para ile de geçimlerini sağlamaktadırlar. Pazar alanına bakan bir yerde dükkânları olan bu zanaatkârlar orda sipariş kabul eder ve mesleklerinin gereğini yapmaktaydılar¹⁴⁸. Zanaatkârların günün koşullarına göre ihtiyaç duyulan alanlarda hizmet verdikleri de Hammurabi Yasasında yer almaktadır. Nitekim yasa bu zanaatkârlar arasında çömlekçiler, taş yontucular, terziler, demirciler gibi farklı alanlarda çalışan meslek guruplarından bahsetmektedir.¹⁴⁹ Bu meslek sahiplerinin mesleğini icra ederek halkın ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin ettikleri bilinmektedir. Böylelikle zanaatkârların halkın ihtiyaçlarını giderme ve devlet sisteminin işlemine de katkı sağladıklarını söylemek mümkündür¹⁵⁰.

İmparatorluk anlayışında olan Babil Devletinin halkının sosyal ve ekonomik hayatı hakkında önemli bilgilere arkeolojik verilerden ulaşılmaktadır. Kazılarda ulaşılan, okunan ve çevrilebilen arkeolojik bulgulara göre Babil halkının genel olarak güneşte kurutulmuş tuğlalardan (kerpiç) evler yaparak buralarda yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Babil Devletinin egemenliğindeki coğrafyada ev için en uygun ve ucuz malzemenin kerpiç olduğu söylemek mümkündür. Evler genellikle düz ayak olarak tek katlı olup bazen de iki katlı yapılmışlardır. Bu kerpicin yapısının çok sağlam olmamasından kaynaklanmaktadır. Evlerin çatıları düz dam olarak yapılmaktadır. Bunun nedeni çok yağış almaması ve kar yağışının neredeyse hiç olmamasından dolayıdır. Ayrıca çatıların düz dam olması çatıların farklı amaçlarla kullanılmasına da imkân vermiştir. Odalar sıklıkla düz dam gibi, aile yaşamının içinde geçtiği küçük bir avlunun çevresine sıralanmıştır¹⁵¹. Avlu içinde evlerin sıralanması güvenlik ve aile ilişkileri açısından önemlidir.

¹⁴⁸ J. Qates, *age.*, s.83.

¹⁴⁹ S. Tanilli, *age.*, s.58.

¹⁵⁰ E. Memiş, *agm.*, s.183.

¹⁵¹ Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD), “B”, V. II, Chicago 1998, s.7, 274-275.*

Babil halkının günlük beslenme alışkanlıklarının büyük ölçüde sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yeme şeklinde olduğu verilerden elde edilmektedir. Bu durum beslenme açısından olanakların yeterli olduğunu ve sistematik biçimde yer ettiğini göstermektedir. Bu durum ortalama gelir düzeyindekiler için böyleyken, sosyal tabaka olarak zenginlerin günlük olağan mutfaklarında ekmek, bira ve etin yanı sıra çeşitli yağlı yemekler ve ballı ve baharatlı çörekler bulunmaktadır. Bu durum zengin orta tabaka ve fakirler için tarihin her döneminde olduğu gibi uçurumların olduğunu göstermektedir. Ordunun beslenmesinde kullanılan temel gıdalar un ve biradır. Unun temel besin kaynağı olması karbonhidrat bakımından zengin buğday ve türevlerinin nedenli değerli beslenme maddesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine idari memurların konumlarına göre ayrılan şarap tayını-payı vardı. Şarap en azından MÖ.1. binyılda kırmızı ve beyaz üzüm de dâhil olmak üzere çeşitli meyvelerden yapılmaktadır.¹⁵² Yine şarabın beslenmede kullanılması halkın refah ve eğlence yapısını da göstermektedir. Farklı meyvelerden şarap yapılabilmesi de bu alanda ileri düzeye eriştiklerinin kanıtıdır. En eski içkilerden biri olan şarabın ve biranın Mezopotamya'da idari kadrolardakilere iştikak olarak verilmesi de bunların değerli olduğunun ve yaygın tüketime sahip olduklarının bir göstergesidir¹⁵³. İdari kadrolara un, şarap ve bira iştikakının tanınması bir nevi maaş gibi düşünülmelidir. Bu durumda un, şarap ve bira Mezopotamya kültüründe önemli ve değerli ürünler olarak değerlendirilmelidir.

Eski Babil toplumunda bir çocuğun doğumu özellikle de bir erkek çocuğun doğumu aile de önemli bir olaydır. Erkek çocuklarının aile içerisinde ve toplumda daha değerli olmasının nedenini o günün şartlarında savaş, fiziki güç ve sosyal yapının işleyişi içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla savaş, güç kazanma, otorite ve sosyal yapının erkek egemen yapısı erkek çocuklarını daha değerli yapmaktadır. Ayrıca yeni doğan çocuk için tanrılara dualar edilmekte, armağanlar verilmekte ve tanrılara yakarılmaktadır. Bu bir nevi ibadet ve teşekkür şekli olarak düşünülmelidir. Babillerde doğum sırasında kötülüklerden, özellikle de lohusa hummasından korunmak için muskalar kullanıldığı da bilinmektedir. Bu muska kullanımı mistik bir inanç yapısının olduğunu göstermektedir. Ancak muskanın yanı sıra “karnın içini iyi bilen bir kadından yani ebeden de yardım istenmektedir. Muskayla birlikte ebeden yardım talep edilmesi, mistik ve dua ile birlikte işin erbabından pozitif

¹⁵² Joan Qates, *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi, İstanbul, 2004, s.207.

¹⁵³ E. Bilgiç, *agm.*, s.114.

bilim sahibinden de yardım istenmesi, halkın dini objeler kadar bilim insanlarına da güvendiğini göstermektedir. Bu durum din ve bilimin birlikte düşünüldüğünü de kanıtlamaktadır. Doğumundan kısa bir süre sonra çocuğa babası tarafından bir isim verilmekte ve isimlerde duygular, dilekler ile belli bir tanrıyla olan sıkı bir ilişki yansımaktadır. Çocuk isimlerinde bile kültür ve din öğelerine sıklıkla yer verilmesi halkın din ve kültürüne sahip çıktığını da göstermektedir. Ancak bazen çocuğun tuhaflıklarını anlatan ve bugün lakap sayılabilecek isimlerde verilmektedir. Çocuğun bakımı ve birkaç senelik emzirilmesi, varlıklı ailelerde iki ya da üç yıllığına sözleşme yapılan bir sütninenin işidir.¹⁵⁴ Sütninenin çocuk bakması ve emzirmesi ve bu hizmetin ücret mukabilinde olması sosyo ekonomik düzeyin farklılığı ve sonucu olarak görülmektedir. Olağan durum ve sosyo ekonomik düzeyi orta ve düşük olanlarda ise anne çocuğunu emzirmektedir. Sütnine uygulamasının daha çok zengin ailelerce tercih edilmesi de Mezopotamya kültürlerinde rastlanan uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁵.

Diğer taraftan Babil toplumunun sosyal yaşamında ölünün arkasından yas tutulduğu da belgelere yansımıştır. Nitekim yas bir ölü için yapılan bir ritüel olup sosyal hayatta önemlidir. Bir aile bireyinin ölümünde kişi acısını saçlarını yolarak, süs eşyalarını kırarak, giysilerini parçalayarak, hatta kendisini tırmalayarak göstermiştir. Yüksek sesle ağıtlar yakılmakta ve bu amaçla, bu işten iyi anlayan kadın ve erkekler ücret karşılığında tutulmaktadır. Ölüler hasırlara ve bezlere sarılmış halde ya da toprak tabutlarda evin altına gömülmektedir. Böylece aile bağının korunmuş olduğuna inanılmaktadır. Bazen de ölüler ayrı mezarlıklara gömülmektedir. Yine defin sırasında ölülerin yanlarına birkaç kişisel eşyası, yemek ve içecek konulmakta böylece ölü için son yolluğu sağlanmış olmaktadır. Ayrıca ölüye adanan kurban ve yakınların dualarının ölenin ölüler diyarında kalışını kolaylaştırıcı etki sağladığına inanılmaktadır.¹⁵⁶ Bu durumlar Babil halkının ölüye saygısını göstermesi açısından önemlidir. Bu adetlerin Mezopotamya devletlerinde ve toplumlarında oldukça yaygın olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan Babil ülkesi büyük sulama kanalları sayesinde tarım ürünleri bakımından oldukça zengindir. Ancak taş, kereste ve maden cevheri gibi önemli malzemeler bakımından coğrafi konumu sebebiyle oldukça fakir durumdadır.

¹⁵⁴ Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Çev: Nesrin Ünal, Telos Yayınları, İstanbul, 2001, s.118.

¹⁵⁵ E. Öz, *age.*, s.242

¹⁵⁶ H. Klengel, *age.*, s.122.

İnşaatlarda ve çömlek yapımında kullanılan alüvyon ovasının bereketli çamurundan başka doğal kaynak yoktur. Bu durum ev ve diğer günlük araç gereç yapımında toprağa dayalı ürünlerin yapılmasına neden olmuştur. Babil Devletinde fazla olan ürünlerin satılması ve ihtiyaç duyulan ürünlerin alınması için ticaret de çok önemlidir. Bu nedenle çok erken dönemlerden itibaren Babil ülkesi ile Yakın Doğu'nun diğer bölgelerini birbirine bağlayan geniş bir ticaret ağı oluşmuştur¹⁵⁷. Bu ticaret sayesinde ihtiyaç fazlası ürünlerin satılması ve ihtiyaç duyulan ürünlerin alınması mümkün olmuştur. Ayrıca bu ticaret sayesinde Babil Devleti ve halkı zenginleşmiştir. Bu ticari faaliyetlerde Fırat başta olmak üzere nehirler ve kolları, tüm Mezopotamya tarihi boyunca başlıca ticaret aracı olmuştur. Nehirlerin ticari faaliyetlerde kullanılması yine coğrafyanın sunduğu bir imkân olarak görülmektedir. Nehirlerin taşımada kullanılması ulaşım ve taşımada alternatif olarak düşünülmesi ticaretin gelişmesinde olumlu etki yaratan bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nehirler ayrıca insan, malzeme ve daha sonraları askeri birlik taşımada da kullanılmıştır.¹⁵⁸ Bu durumlar bölgenin en önemli iş ve uğraşlarından birinin ticaret olduğunu göstermektedir. Farklı yazılı veriler de bunu teyit etmektedir. Ticari faaliyetlerin ülkelerin gelişmişlik ve halkının zenginliği açısından son derece önemli olduğu ve ticaretin sadece ticari faaliyetleri kapsamadığı bilinmektedir. Ticaret ve ticari faaliyetlerle ülkeler arası bilim, sanat, kültür ve edebiyat gibi öğelerin de yayılmasına ve taşınmasına imkân sunmaktadır. Babil'in gelişmesinde doğrudan ticaretin dolaylı olarak diğer alanlarda gelişmenin önemli bir aracı olduğu söylemek mümkündür. Bundan dolayı Mezopotamya'da gelişmişliğin anahtarlarından birinin de ticaret ve ticari faaliyetler olduğu söyleyebiliriz. Yine Er hanedanlar dönemi ile III. Ur dönemindeki kraliyet mensubu kadınların ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerle ilgili gözükten kurumlarla ilişkileri üzerinde durarak kimi kadınların bu dönemlerde kendi başlarına birtakım üst düzey ekonomik sorumlulukları olduğu görülmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ İrfan Albayrak, Esra Öz, Hakan Erol "Çivi Yazılı Belgeler ve Arkeolojik Verilere Göre Eski Babil Döneminde Nehir Ulaşımı". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 13, 2019, s.21

¹⁵⁸ İ. Albayrak, E. Öz, H. Erol, *agm.*, s.21; J. Qates, *age.*, s.11.

¹⁵⁹ Zainab Bahrani, *Babil'in Kadınları: Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil*, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul 2018, s. 192

3.1.2 Babil Dönemi Aile Hayatı

Aile soyun devamı ve toplumun temeli açısından çok önemli bir kurumdur. Eski Babil toplumunda evliliklerin kızın anne ve babasının rızası alındıktan sonra erkek tarafından kız tarafına belli bir miktar başlık parası verilmesi ve iki taraf arasında bir yazılı sözleşme ile yapıldığı görülmektedir.¹⁶⁰ Evliliklerin sözleşme gibi hukuki bir metne bağlanması işin ciddiyetini anlatması bakımından önemlidir. Ancak erkeğin kızın ailesine para ödemesi ve kızın anne babasının iznine bağlı olması gelenekten kaynaklanmaktadır. Nitekim Hammurabi Kanunu'nun 128. maddesi aynen şöyledir; “Eğer bir adam, bir kadını alır, fakat (evlilik) sözleşmesini yapmazsa, o kadın bir eş değildir”¹⁶¹ demektedir. Yapılan evliliklerin sözleşmeye bağlanması ve sözleşme yapılmasıyla evliliğin hukuki bir boyut kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Kızın evliliğinin anne baba iznine bağlı olması Babil’de aile kurumunun ataerkil bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu durum tarihi vesikalardan da anlaşılmaktadır. Babil’de evlenen kadının ataerkil bir toplumda ailesini bırakıp eşinin “evine” gitmesi ve ölünceye dek ev halkıyla aynı çatı altında birlikte yaşaması gerekmektedir. Evliliğin ilk aşamasında damadın ailesi gelinin ailesine bir bedel (*tirhatu*) ödemektedir. Bu aşamadan sonra çiftler birbirine bağlanmakta ve sözlenmiş kabul edilmektedir. Daha sonra iki aile, gelinin ailesinin evinde toplanmakta ve damadın ailesi hazırladığı yemekleri buraya getirmektedir. Gelin ve damadın arasındaki ilişki bu yemekle resmiyet kazanmaktadır. Bu adetlerin sosyal yaşamda karşılığının olduğunu ve yazılı olmamasına rağmen yazılı yasalar gibi işlevselliğini koruduğunu göstermektedir. Bunun yanında gelinin başının örtülmesi ve başına yağ sürülmesi, gelin ve damadın arasındaki ilişkiyi resmileştiren bir adet olarak görülmektedir. Gelin bundan sonra başını açmaz ve böylece toplumda evli bir kadın olarak kabul edilmektedir.¹⁶² Bu durum sosyal yaşamda başı kapalı kadınların evli olduklarını göstermektedir. Bu durumlar evliliğin sözleşmeyle resmiyet kazanması gibi hukuki yapısının yanında örfi ve adetlere göre de yapıldığının kanıtıdır. Gelinin başının örtülmesi ve yağlanması toplumda kadının evliliğinin göstergesi olarak kabul edilmesi toplumda aile kavramına büyük önem verildiğinin

¹⁶⁰ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.150; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 276; Y. Kılıç, *age.*, s.59-60; H. A. Şahin-H. Kaya Hasdemir, *agm.*, s.145.

¹⁶¹ Y. Kılıç, *age.*, 2014, s.59-60. Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 45; Füzruzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara, 1983, s. 197.

¹⁶² Jean Bottero, *Eski Yakın Doğu*, (çev: Adnan Kahiloğulları-Pınar Güzelyürek- Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara 2005, s.94.

işareti olarak görülmektedir. Bu durumlar aynı zamanda sosyal yaşamdaki kuralların belirleyici olduğunu ve yerleştiğini de göstermektedir.

Babillerde genel olarak tek eşlilik yaygındır. Ancak erkeklerin buna pek uymadığı durumlar da yaşanmaktadır. Babil’de erkekler ilk eşlerinden sonra ilave eşler de alabilmekte ancak erkek ilk eşin hakkı koruma altına alınmak zorundadır. Bu erkeğe karşı ilk eş kadının haklarının korunmasını sağlarken, erkeğe de birden fazla kadınla evlilik imkânı vermektedir. Yine toplumda kadın erkek çocuk sahibi olamadığı veya çocuk sahibi olmadığı durumlarda eşine ikinci bir evlilik için müsaade etmektedir. Babil’de evliliklerin temel amacı soyun devamını sağlamak olduğu için kadınların çocuğunun olması son derece önemlidir.¹⁶³ Çocuk sahibi olamayan çiftler birbirlerinden ayrılabilen ya da kadın erkeğin üzerine getirdiği ikinci eşe ses çıkaramamaktadır.¹⁶⁴ Bu durum ise evlilikte temel beklentinin çocuk olması olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Babillerde evliliğin gerçekleşmesi sürecinde yaşanan yasal anlayışın evliliğin sonlandırılması için de geçerli olduğu görülmektedir. Boşanma genellikle erkek tarafından başlatılmaktadır. Hammurabi Kanunu’nun ilgili maddelerinin incelenmesinden anlaşıldığı üzere boşanmaya sebep teşkil edecek nedenler kadının itaatsizliği, sadakatsizlik, kadının çocuksuz ve hasta olmasıdır. Burada görüldüğü gibi boşanmaların nedenlerinden birinin kadınlardan kaynaklı kusurlara dayalı olduğu görülürken, bu sebeplerden hiçbirinin olmaması durumunda yani erkeğin hiçbir sebep olmadan da istediğinde karısını boşayabilme hakkı vardır. Bu durum erkeğin sebepli ya da sebepsiz olarak karısını boşayabilme hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda karısını sebepsiz boşayan erkeğin tazminat ödemesi ve kadının evlenirken getirdiği çeyizini ona geri vermesi gerekmektedir.¹⁶⁵ Bu durum sosyal yapının ataerkil aile yapısına dayanmasının en önemli göstergelerinden biri olarak görülmektedir. Boşanma durumunda erkeğin tazminat ödemesi kadının hakkını korumaya yönelik olduğu görülmekle birlikte baba evinden getirdiği çeyizinin kadına geri verilmesi de yine kadının hakkının korunmasına yöneliktir.

¹⁶³ J. Bottero, age., s.129.

¹⁶⁴ J. Bottero, Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar, Çev. M. Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.209.

¹⁶⁵ Y. Kılıç, age., s.74.

Hammurabi Kanunu kocaya karısını boşama hakkı vermesinin yanında istediği yaptırımda bulunabilme keyfiyetini sunarken; erkeğin evliliğe itaatsizlik ve sadakatsizliği durumunda ise yaptırım kadına da kocasından boşanabilme hakkını tanımasından ibarettir. Bu durum kadının belli şartlarda da olsa boşanma hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Karısını küçük düşürme, evini ve evliliğini ihmal etme olarak tanımlayabileceğimiz erkeğin evliliğe itaatsizliği ve sadakatsizliği kanununun 142. maddesinde yer almaktadır. Buna göre: “Eğer bir kadın, kocasından nefret edip sen beni karılığa alamazsın derse onun kayıtları, bölgesinden incelenecek. Eğer o kadın evine ve kendine dikkatli ise evini ve iffetini koruyorsa ve kabahati yoksa kocası evinden çıkmaya düşkünse, evini ihmal edip sokağa çıkmaya düşkünse, onu çok küçültüyorsa, o kadının kabahati yoktur, çeyizi alıp baba evine gidecektir”.¹⁶⁶ demektedir. Ancak devam eden maddede kadın, bunların aksi özellikler gösteriyorsa yani dışarıya düşkünse ve evini dağıtıyorsa kadına suya atılma cezası öngörülmektedir.¹⁶⁷ Bu maddeler incelendiğinde Eski Babil toplumunda ataerkil aile yapısının oldukça baskın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hem erkek hem kadınlar için düşünüldüğünde aile yapısının sağlam temellere oturtulmaya çalışıldığı ve boşanmanın büyük oranda belli şartlara bağlı olduğunu da görmek gerekmektedir.

Yine Hammurabi Kanunlarının ilgili hükümlerine göre, ilk eşin üzerine erkek bir kadın köle ile evlenip çocuk doğurmuşsa ancak erkek bu çocukları “benim evladım” diyerek tanımamışsa erkek ölünce kadın köle ve çocuklar mirastan pay alamamaktadır. Ancak özgürlüklerini kazanmış olmaktadır. Bu durum özgür olan annenin evlatlarıyla birlikte kocasının-efendisinin özgür olmasından dolayı hür bireyler olabilmelerine olanak sağlamaktadır. Özgürlüğü verilen kadın köle ve çocukları erkeğin evini terk etmektedir. Dolayısıyla köle anneden ve hür babadan doğan çocuklar babanın sahiplenmemesi nedeniyle mirasçı olamamalarına neden olmaktadır. Ancak ilk eş kocasının evinde kalmaya devam edebilmektedir. Bu durumda ilk eş evde kalırken evdeki hiçbir şeyi satamamakta ancak çocuklarına miras bırakabilmektedir. Koca evlenirken kadına evlenme hediyesi vermemişse ve ölmüşse çocukları evlilik hediyesini tamamlamaları istenmekte ve kocasının evinden bir varis gibi hissesini alacağı belirtilmektedir. Çocuklar kadını evden etmeye kalkarlarsa mahkeme buna engel olmakta ve ancak kendisi evden ayrılmaya karar verirse kocasının verdiği evlilik

¹⁶⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.199.

¹⁶⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.199.

hediyelerini çocuklara bırakıp sadece getirdiği çeyizini almakta ve isterse evlenebilmektedir.¹⁶⁸ Kadının kocası öldükten sonra kendi iradesi ile başka adamla evlenebilmesi o dönem şartlarına göre önemli bir hak olarak düşünülmektedir. Bu hak kadın hakları bakımından da önemli bir hak olarak görülmelidir.

Babil toplumunda levirat türü evliliklerin varlığı bilinmektedir. Kanunların ilgili hükmüne göre, damat adayı ölürse gelin, erkeğin kardeşiyle veya yakın akrabalarından biri ile evlendirilebilmektedir. Ancak tersi bir durumda, yani kız ölürse, erkek kızın kardeşlerinden herhangi biriyle evlenememekte sadece söz sırasındaki hediyeleri iade edilmektedir. Görünen o ki kızın ölmesi durumunda erkeğin onun kız kardeşlerinden herhangi birisi ile evlenmesi (cinsi münasebette bulunması) ensest ilişki olarak düşünülmüş ve kanun hükmünce buna izin verilmemiştir. Yani bu durum yasalarla güvence altına alınmış bir hak olarak görülmektedir. Hammurabi Kanununun 154. ve 158. maddelerinde bu konuya açıklık getirilmiştir.¹⁶⁹ Nitekim konuyu açıklık getiren ilgili kanun maddelerinin içeriği şu şekildedir.

§154:”Eğer bir adam kızı ile yatarsa o adamı şehirden çıkaracaklar.”

§158:”Eğer bir adam babasının ölümünden sonra çocuk dünyaya getirmiş olan analığının koyunda yakalanırsa o adam babasının evinden uzaklaştırılacaktır.”

Yukarıda geçen açıklamalara göre genel yorum yapıldığında şu sonuçlar elde edilmektedir:

Babil toplumunda evliliklerde kızın anne ve babasının rızasının alınması gerekmektedir. Bu kızların kendi iradeleriyle evlenemediklerini göstermektedir.

Evlilik öncesi erkek tarafı kız tarafına belli bir miktar başlık parası vermekte ve evlilik iki taraf arasında yazılı bir sözleşme ile yapılmaktadır. Evliliğin hukuki zemine oturtulması ve yazılı sözleşmeyle olması aile mefhumuna verilen önemin bir göstergesidir.

Babil toplumu genel ve yasal olarak tek eşlidir. Ancak belirli koşullar dahilinde erkekler için ikinci evliliğe müsaade edilmektedir. Ayrıca herhangi bir şart oluşmasa bile erkek isterse ilk eş üzerine diğer eşler getirebilmektedir.

¹⁶⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 202.

¹⁶⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.250-253.

Boşanma genellikle erkek tarafından başlatılmaktadır. Boşanmaya sebep teşkil edecek nedenler: kadının itaatsizliği, sadakatsizlik, kadının çocuksuz ve hasta olması halinde erkek karısını boşayabilmektedir. Bu sebeplerden hiçbirinin olmaması durumunda yani erkeğin hiçbir sebebi olmadan istediğinde boşanabilmektedir. Ancak kadınların boşanması ise belli şartlara bağlıdır. Yani Eski Babil toplumunda belirli şartların oluşması durumunda kanunlar kadına da kocasından boşanabilme hakkını tanımıştır.

Ayrıca Babil toplumunda levirat uygulamasının varlığı bilinmekte ve bu tür evlilik sisteminin modern zamanda da bölge halklarında yaşandığına şahit olunmaktadır.

3.1.3. Babil Döneminde Kadının Durumu

Babil toplumunun ataerkil bir yapıda olduğu çivi yazılı tabletlerden öğrenilmektedir. Söz konusu belgelerden hukuki prosedürlerin yoğun işletildiği Babil’de evliliğin sözleşme ile yasal zemine kavuşturulduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca ataerkil bir yapının da etkisiyle Babil toplumunda evlilik sözleşme tableti ile meşruiyet kazanmaktadır. Bu tablet kadının evlilikte ve toplumda statüsünü belirleyen önemli bir ölçü olarak kabul edilmektedir. Çünkü evlilik tableti olmayan kadın yasal olarak eş olamadığı için yasal teminattan da yoksun kalmaktadır. Bu durum Hammurabi kanununun 128. maddesinde: “*Bir adam bir kadın alırsa fakat sözleşmesini yapmazsa kadın zevce değildir*”¹⁷⁰ denilerek açık bir biçimde ifade edilmiştir. Kanun maddesinin bu hükmü evliliğin hukuki bir zemine oturtulduğunun önemli göstergesidir. Evlilik mefhumuna bu denli önem verilmesinin nedeni aileye verilen değeri göstermesi bakımından da önemlidir. Evliliğin yasal zemine oturtulması evlilik müessesesinin korunması açısından hukuki koruma olarak da değer verildiğini göstermektedir.

Babil toplumunda evlilik erkek ve ailesinin girişimiyle başlamaktadır. Damat adayının kızı seçmesi ve erkek tarafının kız tarafına *tirhatu* (başlık) vermesiyle genç çiftlerin nişanlanma aşaması tamamlanmaktadır. Bu durum yazılı bir sözleşme ile hukuki bir boyut kazanmakta ve böylece evliliğin ilk aşaması gerçekleşmektedir. Kadın, nişanlılık süresince düğün töreniyle gelin olarak alınana kadar kendi ailesiyle kalmaktadır. Kız ve oğlan evlenecek yaşa geldiklerinde damadın babası tarafından

¹⁷⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.197.

hazırlanan şölenle birlikte evliliğin ikinci aşaması da gerçekleşmekte ve gelin babasının evinden getirdiği çeyizi ile damadın ailesine dâhil olmaktadır.¹⁷¹ Böylece evlilik süreci tamamlanmakta ve aile kurumu teşekkül etmektedir. Evlilik süreci başından sonuna kadar irdelendiğinde bu eylemin gerçekleştirilmesi safhasında erkek tarafının önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Bu durum ataerkil aile yapısının sosyal ve medeni hayata yansması olarak görüleceği gibi aile bağlarının kuvvetli olduğunu ve gelenek göreneklerin toplumda önemli yer edindiğini de göstermektedir. Erkek tarafının kız tarafına başlık parasının verilmesi olayı da geleneksel yapının göstergelerinden biri olarak görülmektedir.

Diğer bir husus ise Sami geleneklerine göre gelin ve damat adaylarının yaşlarının küçük olmasıdır. Ayrıca kızların yaşlarının da erkeklerden daha küçük olmasıdır. Hatta damat, genelde gelinden on, on beş yaş daha büyük olmaktadır. Bu bağlamda kadınların evlilik gibi önemli kararı verebilecek olgunlukta olmaları yaşları itibariyle mümkün olmadığından bu ve diğer kararlar evlenene kadar kızın babası tarafından; evlendikten sonra ise kocası tarafından alınmakta ve uygulanmaktadır. Bu kız çocukları ve kadınların sosyal statüsü açısından çok da olumlu bir durum değildir. Gerçekten kızların yaş olarak küçük olduğu zamanlarda babaları sonrasında ise kocalarının verdiği kararlara göre bir yaşamlarının olması toplumda kadını edilgen ve ikinci sırada olma-kalma durumuna soktuğu görülmektedir. Bu durum Babil toplumunda da yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Diğer taraftan Babil toplumun da evliliklerin yasal olarak tek eşli olduğu görülmektedir. Ancak belirli koşullar dâhilinde (hastalık, ölüm vs) ikinci evliliğe müsaade edildiği de görülmektedir. Nitekim Hammurabi Kanunu 148. Maddesi, eşi ağır bir hastalığa yakalanan adamın ikinci evliliğine olanak tanımaktadır. Fakat kanunlar kocanın hasta olan eşini boşamasına da müsaade etmeyerek hasta olan eşine, hayatta olduğu sürece bakma yükümlülüğü getirmektedir. Devam eden maddede ise hastalanan ilk eş kocasının ikinci evliliğinden sonra onun evinde oturmak istemediği takdirde çeyizini tam olarak alıp babasının evine taşınabilmektedir¹⁷². Hasta olan eşine kocasının bakmakla yükümlü olması kadının hakkını korumaya yönelik bir yaptırım olarak görülse de kocanın oluşan sebeplerden ötürü ikinci eşini alması kadının zaten toplumsal statü ve hukuk nezdindeki konumu bakımından önemli bir zafiyet olarak görülmektedir.

¹⁷¹ J. Bottero, *age.*, s.84-85.

¹⁷² M. Tosun, K. Yalvaç, *age.* s. 200.

Yine yasalardan Babil toplumunda erkeğin olduğu gibi kadınında ikinci evliliğine dair yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak burada da koşul ve istisnaların (ölüm, gaiplik yani eşin kayıp olma durumu v.s.) varlığı söz konusudur. Her şeye rağmen ikinci evliliklerin belli kriterlere bağlanması evliliğin korunması yönünde ki iyi niyetli çabaları göstermektedir. Bu noktada kocasının ölümünden sonra evlenen dul kadının durumunun ele alındığı Hammurabi Kanunu'nun 177. maddesinde, kadının ikinci evliliğine ve ilk eşi ile evliliklerine ait miras üzerindeki tasarruf hakkına yasal kısıtlamalar getirilmektedir. Böylece ikinci evliliğin önceki evliliğinden olan çocuklar için tehdit oluşturması ihtimalinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum ilgili kanun maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Eğer çocukları küçük olan dul bir kadın, ikinci bir eve girmeye karar verdiyse, yargıçların izni olmadan girmeyecektir. İkinci bir eve girdiğinde yargıçlar, önceki kocasının evinin durumunu inceleyecekler, önceki kocasının evini sonraki kocasına ve o kadına emanet edeceklerdir. Eve bakmak, çocukları büyütmek, malı para karşılığı vermemek hakkında (kadın) bir tablet düzenletecektir. Dul kadının çocuklarının malını satın alan kimse gümüşünü kaybedecek, mal sahibine dönecektir”*¹⁷³. Bu madde dul kadının önceki eşinden olan çocuklarının haklarının korunmaya alındığını göstermektedir. Babil yasalarının mal ve miras olaylarında da titiz biçimde işletildiği ve yaşı küçük olan çocukların mal ve haklarının korunduğu görülmektedir. Bu açıdan Babil devletinin hukuk devleti özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Kocasının ölümünden sonra yeniden evlenen kadınlarla ilgili diğer bir düzenleme ise, Hammurabi Kanunu 172. maddede belirlenmiştir. Önceki maddede evlenen dul kadının çocuklarının küçük olduğu bir durum söz konusu iken; çocukların büyük olduğunu anladığımız bu maddeye göre, kadın ikinci evliliğini yapması durumunda ilk evlilikten olan çocuklarının mallarını tamamen terk etmektedir. Eğer ilk kocası ona evlenme hediyesi (*nadunnum*) vermemişse, çocuklar yeniden evlenen annelerinin çeyizini tamamlamakta ve malından bir varis hissesi vermektedir. Ancak kanun maddesinin devamı itibarıyla farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Nitekim maddenin devamı şöyledir: *“...eğer çocukları evden çıkarmak için onu zorluyorsa yargıçlar kayıtları inceleyip çocukları suçlayacaklar ve kadın ilk evinden çıkmayacaktır, eğer çıkmaya karar verdiyse evlenme hediyesini çocuklarına bırakacak,*

¹⁷³ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.203.

baba evinden getirdiği çeyizini alarak istediğiyle evlenecektir".¹⁷⁴ Görüldüğü üzere ikinci evliliklerde ilk evliliklerden kalan çocukların hakları koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Kadının haklarının da korunmaya çalışıldığı ve önceki evlilikten kalan miras, hediye ve önceki kocasının evinde kalma hakkının yargıç kararına bırakılmış olması hukuk sisteminin iyi işletildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bununla birlikte kadının ikinci evlilikte yasal kısıtlamalarla karşılaştığı ve ikinci evliliğinin gönüllü olmaktan ziyade zorunlu olduğu da görülmektedir. Çünkü kanun maddesinde belirtildiği üzere çocukları onu evden çıkmaya zorlamışlardır. Yargıçlar çocukları suçlu bulsalar bile yine de kadın kocası tarafından kendine verilmiş olan her şeyini çocuklarına bırakmak zorunda kalmaktadır. Böylece evliliğin teminat olduğu bir toplumsal yapı içinde kadının erkeğe mutlak surette bağımlı olduğu, ekonomik ve toplumsal dayanaktan yoksun kaldığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu maddenin içeriğinden kadının cinsiyet kimliğinin yanı sıra anne kimliği ile de sosyal bir teminata sahip olmadığı dolayısıyla bağımsız bir birey olmaktan oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür durumların tezahür etmesinin nedenini Babil toplumunun ataerkil yapısıyla izah etmek gerekmektedir.

Diğer taraftan evli kadına kocası tarafından verilen mal ile ilgili olarak Hammurabi Kanununun 150. maddesi şöyle bir izah getirmektedir ; *"Eğer bir adam karısına tarla, bahçe, ev veya mal hediye eder, belge düzenlerse, kocasından (ölümünden) sonra çocukları hak iddia etmeyeceklerdir. Anne terekesini sevdiği çocuğuna verecek, başkasına vermeyecektir"*.¹⁷⁵ Bu maddenin muhtevasına göre kadına kocasının verdiği mal tamamen kadının tasarrufundadır. Bu malla ilgili kimsenin müdahalesine izin verilmemektedir. Bu malı kadın istediği çocuğuna miras bırakabilmektedir. Babillerde özel mülkiyetin tasarrufunun kişinin kendisine bırakılması hakkın muhafazası ve değerlendirilmesi bakımından önemlidir.

Hammurabi Kanunları oldukça şumüllü (kapsamlı) olarak düşünülmüştür. Bundan dolayı borçlanma ve alacak verecek hallerinde de kadın ve erkeğin durumuyla borç yüzünden rehin ya da köleliğe düşme konusuna açıklık getiren 151. Maddenin içeriği şöyledir; *"Bir adam bir kadınla evlenmeden önce borçluysa evlendikten sonra alacaklılar kadını rehin olarak alamayacaklardır. Şayet kadın evlenmeden önce borçlu*

¹⁷⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.202.

¹⁷⁵ R. F, Harper, age., s. 55; M. Tosun-K. Yalvaç, age., s. 200.

*ise bu durumda da koca alacaklılarla muhatap değildir ve alıkonulamamaktadır”.*¹⁷⁶ Bu madde suçun şahsiliğini ortaya koymakta ve ilgili kişinin sorumluluğuna bırakmaktadır. Ayrıca borcun şahsiliğini hükme bağlamakta ve ailedeki diğer bireyi ilgilendirmediğini göstermektedir. Açıkçası modern hukuk siteminde de benzer bir uygulamanın olması Babil hukuk sisteminin ne derece ileri seviyede olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir sonraki maddede ise bir önceki maddenin hükmüne tezat olarak evliliğin tesisinden sonra karı-kocanın borçlanmaları durumunda her ikisinin de alacaklıya karşı sorumlu oldukları belirtilmektedir.¹⁷⁷ Yasanın evlilik halinde aile borçlanmasını kadın ve erkeğe birlikte yüklemesi aile olmanın bir gereği olarak düşünülmektedir. Borcun aile borcu olması karı-koca olarak her ikisini de bağlamakta ve ilgilendirmektedir.

Evlilik sürecinde nişanlılık döneminde evlilikten cayma ile ilgili olarak “bir erkek kadına nişanlılık hediyesi götürdükten ve başlık verdikten sonra başka bir kadına yönelip ilkinden vazgeçtiğini kızın babasına söyleyecek olursa, adamı ve kızını küçük düşürmesinin bedeli olarak getirdiği nişanlılık hediyesi ve başlığa kızın babası tarafından el konulacaktır.”¹⁷⁸ demektedir. Bu durumun tam tersi bir durum olması halinde ise “kızın babası nişanlılık hediyesi ve başlığı aldıktan sonra cayar ve kızını vermek istemezse, bu durumda damat adayına getirdiklerinin iki katını ödeyecektir.”¹⁷⁹ demektedir. Bu maddeler evlilik ve aile müessesine verilen önemi ve değeri göstermektedir. Babil hukuk sistemi evlilikte cayma hakkını saklı tutmakla birlikte maddi külfet ve tazminat benzeri ödemelerle bunu zorlaştırmaktadır.

Evlilik sonrası eşlerin birbirini aldatması çeşitli cezalarla sonuçlanmaktadır. Özellikle kadının kocasını aldatması affedilemez bir olaydır ve bu durumun cezası da nehre atılmak veya kazığa oturtulmaktır. Gerçekten Hammurabi Kanununun 129. maddesinde “*Eğer bir adamın karısı, başka bir erkekle yatarken yakalanırsa; onları birlikte bağlanıp suya atacaklar. Eğer kadının sahibi (kocas) karısını yaşatırsa, kral da kölesini yaşatacaktır.*” yazmaktadır. Aynı şekilde kanunun 153. Maddesin de ise “*Eğer bir adamın karısı ikinci bir erkek için kocasını öldürtürse, o kadın kazığa*

¹⁷⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 200.

¹⁷⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 200.

¹⁷⁸ Recai G. Okandan, “Hamurabi Mecellesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951, s.289; M. Tosun-K. Yalvaç, age., s. 201; Y. Kılıç, age., s. 60

¹⁷⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.201; S. Bertman, age., s. 276.

oturtulacaktır”¹⁸⁰ denmektedir. İlgili maddelerin muhtevasından Eski Babil toplumunda evlilik ve aile mefhumuna büyük önem verildiği ve neslin korunmaya çalışıldığı görülmekte ve bunu sağlamak için ise sert tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır. Yine zina ve büyü büyük suçlardan sayılırdı. Nehir yargılaması tanrısal yargılama olarak adlandırılırdı¹⁸¹. Zina ve sihir gibi çeşitli suçlarla itham edilen veya bir mal üzerinde hak talebinde bulunan kişiler, beyanlarının geçerliliğini kanıtlamak için Fırat Nehri’ne götürülürdü¹⁸². Nehir, ilahi bir yargıç olarak kabul edilirdi. Nehir yargılamasında suya atılan kişilerin belirli bir zamana kadar suda kalmaları gerekmektedir. Nehirde boğulanlar haksız sayılırken nehirden sağ çıkanlar ise haklı ve beyanları doğru olarak kabul edilirdi¹⁸³.

Bununla birlikte nişanlılık döneminde ise dedikodu ve iftiralara karşı önlemlerin alındığı Hammurabi Kanununun 161. maddesinde açıklanmaktadır. Buna göre *“bir adam kızın babasının evine nişanlılık hediyesi ve başlık götürdükten sonra başka biri gidip damat adayını kötüler ve kızın babası da buna dayanarak kızını vermek istemezse, damat adayının getirdiğinin iki katını verecek ve kızını damat adayını kötileyen kişiye vermeyecektir.*¹⁸⁴ Bu hüküm hem damat adayını koruma hem de kötileyenin cezalandırılmasına yönelik yaptırım olup, sosyal düzenin tesisine yönelik yasal düzenleme olarak görülmektedir. Evlilik süreci her iki tarafında dikkat etmesi gereken bir süreçtir. Bu süreçte araya nifak sokulmasına karşı hukuki önlemler alınmaya çalışılmakta ve evliliğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesine yönelik tedbirler alınmaya çalışılmaktadır.

Babanın kızının durumunu suistimal etme eylemine karşı da önlem alındığı görülmektedir. Nitekim kadının eşinin ölümünden sonra olası suistimallere engellemeye yönelik olarak *“kadın evlendikten ve çocuk doğurduktan sonra ölürse kadının babası ona ait olan mallarla ilgili hiçbir hak iddia edememekte ve kadının bıraktıkları çocuklarına kalmaktadır”*¹⁸⁵ Yine kadın evlendikten sonra çocuk doğurmadan ölmesi halinde kadının babası damadın verdiği başlığı damada geri vermekte ve kadının çeyizini de babası almaktadır. Ancak kadının babası başlığı geri vermemişse koca

¹⁸⁰ Gülriz Kozbe, “Mezopotamya’da Kadın Olmak”, *Aktüel Arkeoloji* 32, İstanbul, 2013, s.53.

¹⁸¹ Yavuz Arslan, “Mezopotamya’da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 2021, s.4.

¹⁸² Y. Arslan, *agm.*, s. 4.

¹⁸³ Y. Arslan, *agm.*, s. 4-6.

¹⁸⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

¹⁸⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

verdiği başlık kadarını kadının çeyizinden düşerek kalan kısmını kadının babasına vermektedir.¹⁸⁶ Bu durum evlilikte bile kadının ailesiyle ilgili bağının sürdüğü ancak çocuk doğurması halinde miras vb. hakların çocuklarına geçebildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Babil toplumunda evliliklerde çocukların önemli yer tuttuğu, miras başta olmak üzere pek çok haklara da sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Fakat her şeyden önce evli bir kadının namuslu olmasının yanı sıra; evine, eşine ve çocuklarına düşkün olması, kocasının malını koruyup kollaması gerekmektedir. Bundan farklı bir durumun vukuunda uygulanacak cezalar yine Hammurabi Kanunu ile hüküm altına alınmıştır. Gerçekten Hammurabi Kanununun 133a. Maddesinde “*Eğer bir adam zorla alınıp götürülmüşse ve evinde yeteri kadar yiyecek varsa, onun karısı, (o içeride olduğu sürece kendisini koruyacak) başka bir eve girmeyecektir (evlenmeyecektir)*”¹⁸⁷ denilmektedir. Ayrıca Hammurabi Kanununun 133b. Maddesinde de “*Eğer o kadın malını korumazsa, başka bir eve girerse, o kadının durumunu ispat edip, suya atacaklardır*” hükmü yer almaktadır. Erkeğin yokluğunda kadının erkeğe ait evi koruma, yiyecek alma gibi rollere de sahip olduğu görülmektedir. Kadının iffetini ve evinin malını koruması istenmekte ve aksi halde suya atılarak infaz edileceği ifade edilmektedir. Cezaların ölümle bitecek şekilde yapılandırılması hem caydırıcılık hem de kesin ve net olarak telafisiz olması bakımından toplumsal nizamın ihdas edilmesine katkı sağlayacak niteliktedir.

Babil toplumunda üremeye yani yeni nesillerin yetiştirilmesine de önem verilmiştir. Bu sebeple olmalı ki bilerek ve isteyerek çocuğun düşmesine sebep olmak ceza gerektiren bir eylemdir. Bu eyleme neden olan kişiler de ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır¹⁸⁸. Diğer taraftan Ataerkil bir yapıya sahip olan Eski Babil toplumunda boşanmanın koca tarafından kadına “boş ol, sen benim karım değilsin” şeklinde bir ifade ve yazılı kayda dönüştürülmesi suretiyle ayrılık gerçekleşmektedir. Evlilik bu şekilde biterse erkek kadına bir miktar para ödemektedir. Kadın ayrıca bu paranın yanı sıra baba evinden getirdiği çeyizi de alma hakkına sahiptir. Kadının haksız olduğu boşanmada ise kadın nafakayı ve çeyizini alamamaktadır. Hammurabi Kanununun 141-142. maddelerinde kadının haksız olduğu boşanmada nafaka ve çeyiz alamayacağı net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu bağlamda bir kadının evini dağıtması

¹⁸⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

¹⁸⁷ Y. Kılıç, *age.*, s.65.

¹⁸⁸ Tuğba Sabuncuo, Yusuf Kılıç “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (1) , 2020, s. 9-10; J. Bottero, *age.*, s.85-88.

şahsi mülk edinmesi, kocasına sıkıntı vermesi ve en önemlisi zina suçu işlemesi itaatsizlik olarak ifade edilmektedir. İşte bu durumda kanun kocaya boşama izni vermektedir. Hatta zina yapan kadına da ölüm cezası verilmektedir. Kadının uygunsuz davranarak, cinsel ilişkide bulunmayı reddetme durumu ise kocasının kendisini terk etmesine sebep kabul edilmekte ancak tüm bu hareketlerine rağmen erkek kadını boşayıp, boşamama konusunda bir serbestliğe sahiptir. Eğer boşarsa, kadın erkekten hiçbir şey almadan baba evine dönmektedir. Fakat burada tarafların hakkını ve haksızlıklarının tespiti için çoğu kere komşularının tanıklığına başvurulmaktadır. Burada kadının haklılığı durumunda kadın çeyizini alarak ailesine dönebilmektedir. Ancak kadının haksızlığını komşularının da onaylaması halinde evini dağıttığı ve kocasının itibarını düşürdüğü için kadın sorgulanmadan suya atılmaktadır.¹⁸⁹ Hukuk eliyle böylesine sert tedbirler ve uygulamaların olması aileye verilen önemi göstermesinin yanında aile ilişkilerinde kadın ve erkeklerin aile olmanın gereklerini eksiksiz yerine getirilmesini sağlamaya yönelik çabalar olduğu görülmektedir. Bunun olmaması durumunun komşuların şahitliğine başvurulması ispata ve objektif değerlendirmeye bırakılması açısından önemlidir. Hammurabi Kanununun 143. maddesinde bu konu şöyle dile getirilmektedir; *“Eğer kadın evini ve kendini gözetmezse ve sokağa düşkünse evini dağıtıyor, kocasını küçük düşürüyorsa o kadını suya atacaklardır”*.¹⁹⁰ Kanunun ilgili maddesinde de ifade edildiği gibi kadına nehre atılma cezası verilmektedir. Bu kadının suya atılarak ölümle infazı demektir. Bütün bunlar evlilik nedeniyle toplumsal sorunların önüne geçme ve aile ilişkilerinin olağan seyrinde sürmesine yönelik tedbirlerin alınmaya çalışıldığını göstermektedir.

Hammurabi Kanunlarında erkek çocukların evlendirilmesinde ödenen başlık parası babanın görevi olarak görülmektedir. Kanunun ilgili 166. Maddesinin içeriği şöyledir: *“Eğer bir adam, sahip olduğu çocuklarına eşler alırsa (fakat) küçük oğluna eş almazsa, sonra baba kaderine gidince (ölünce) kardeşler miras bölüştükleri zaman, babanın evine ait mal içinde, evlenmemiş olan küçük kardeşlerinin hissesinin üstüne başlık parası verecekler ve evlendirecekler”*.¹⁹¹ Başlık parasının babanın sorumluluğuna bırakılmasının nedeni o yaşa kadar erkek çocukların babalarının yanında çalışmaları aile bütçesine katkı sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı erkek çocukların evliliklerinde gerekli olan başlık parasını ödeme sorumluluğu babaya bırakılmıştır.

¹⁸⁹ F. Şimşek, *age.*, s.65.

¹⁹⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.199.

¹⁹¹ R. F. Harper, *age.*, s.59

Hammurabi Kanunlarına göre bir köle ile bey kızı evlenebilmektedir. Kanunun 175. maddesinde “*saraya ait veya hür bir vatandaşa ait bir köle bir beyin kızı evlenirse ve çocuk doğurursa kölenin sahibinin çocuklar üzerinde kölelik talebinde bulunamayacaktır*” hükmü yer almaktadır. Farklı sosyal statülerdekilerin evlenebilmeleri sosyal tabakalaşma olmakla birlikte esnek yapının muhafaza edildiğini de göstermektedir. Bu evlilik sürecinde birlikte mal edinip yaşadıktan sonra eğer köle ölecek olursa beyin kızı çeyizini ve kocası ile birlikte edindiğinin yarısını almakta, geri kalanını da kölenin sahibi almaktadır.¹⁹² Farklı sosyal statülerden kişilerin evlenebilmeleri esnek yapının sağlandığını göstermekle birlikte, vefat durumlarında miras durumunun da yasal zemine kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.

Babillerde kocanın yokluğu (gaiplik durumu) ve uzun süre eve dönmemesi, akıbetinin bilinmemesi yargıç kararıyla evliliğin bozulmasına neden olabilmektedir. Erkeğin istemeden evden ayrı kalması, zorla götürülmesi, savaşta esir düşmesi, rehin alınması gibi durumlar söz konusu olmaktadır.¹⁹³ Bu durumda yargıç kadını boşayabilmektedir. Böylece kadın istediği başka erkek ile evlenebilmektedir. Ancak boşanmada kadının deliller getirmesi ve haklı nedenlerinin olması önemlidir. Bu konuda Hammurabi Kanununun 177. Maddesi: “Eğer çocukları küçük olan dul bir kadın, ikinci bir eve girmeye karar verdiyse, yargıçların izni olmadan girmeyecektir. İkinci bir eve girdiğinde yargıçlar, önceki kocasının evinin durumunu inceleyecekler, önceki kocasının evini sonraki kocasına ve o kadına emanet edeceklerdir. Eve bakmak, çocukları büyütmek, malı para karşılığı vermemek hakkında (kadın) bir tablet düzenletecektir. Dul kadının çocuklarının malını satın alan kimse gümüşünü kaybedecek, mal sahibine dönecektir” demektedir.

Boşanmış kadının yeniden evlenmesi meselesi rahibe sınıfına mensup kadınlar üzerinden Hammurabi kanunlarının 137. maddesinde şöyle düzenlenmiştir. Boşanmış ve yeniden evlenecek olan *naditum* ve *şugitum* un çocuklarıyla ilgili madde şöyledir: “Eğer bir adam, ona çocuk doğuran bir *şugitum*’u veya ona çocuk temin eden bir *naditum* u boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek ve tarlanın, bahçenin, mal ve mülkün yarısı ona verilecek, (o da) evlatlarını büyütecektir. Çocuklarını

¹⁹²M. Tosun, K. Yalvaç, *age.* s.203; Y. Kılıç, *age.*, s.33-34.

¹⁹³Y. Kılıç, *age.*, s.64.

*büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varismiş gibi, bir hisse kendisine verilip, gönlünün istediği bir kocaya varacaktır”*¹⁹⁴.

Babil hukukunun aile ve ceza hukukuna dair bilgi ve düzenlemelerinden, kadının evine ve kocasının hüküm ve yaptırımlarına sert olanlarına bağlı kılınmaya çalışıldığı görülmektedir. Böyle bir konumda kadının kamusal bir rol üstlenmesi, oldukça zordur ve bu nedenle kadınların genellikle bireysel ve ekonomik olarak varlık gösterdiği, yün eğirme ve dokuma, değirmencilik, aşçılık gibi alanların çoğu evde veya evden uzaklaşmadan yapılan işlerle ilgilidir.¹⁹⁵ Eve bağlı ve eve yakın olarak yapılan bu işlerde kadınların kendi yapılarına-becerilerine uygun ve beden gücü gerektirmeyen işlerde çalıştıkları görülmektedir. Bu alanların yanında çömlekçilik, bira, şarap üretimi Babil ekonomisinde önemli ağırlığa sahiptir. Babil toplumunda kadınların yaptığı mesleklerden biri de “Meyhanecilik”dir. Eski Mezopotamya’nın temel içeceği olan hatta tapınak ve saray personeline ve diğer çalışma alanlarında hizmet karşılığında erzak olarak verilen bira, Babil günlük yaşamında da önemli bir yere sahiptir. Söz konusu alkollü içkiyi hazırlayıp satan meyhaneci kadına *Sabitum* deniliyordu. Meyhaneci kadın Babil’in gündelik yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Tapınak ve saray personeline erzak olarak dağıtılan ve büyük rağbet gören bu içki Mezopotamya’da çok uzun zamandır üretilmekteydi. Yine de bir meyhaneci kadının mesleği, en azından yasa koyucunun ve kamuoyunun gözünde pek saygın değildi.¹⁹⁶ Bu konu Hammurabi kanunlarında 108-112. maddeye kadar ki kısımda detayları ile işlenmiştir. 108. Madde içeriğinde, bira fiyatının belirlenmesi ile ilgili bir düzenleme olup; biranın fiyatı arpa üzerinden belirlenerek biracı kadının, biraya karşılık büyük ağırlık ile gümüş alması durumunda, itham edilip suya atılması öngörülmektedir.¹⁹⁷ Hammurabi Kanun metinlerinden edinilen bilgilere göre kadınlar meyhaneci/bar işletmişlerdir. Buradaki kadın işletmecilerin müşterilerine bira temin ve sunumunun yanında borç para verdikleri de bilinmektedir.¹⁹⁸ Kadınların meyhanecilik yapmaları sosyal yaşam içinde aktif yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte borç para verecek kadar zenginliğe ulaştıkları da görülmektedir. Bunun nedeni meyhanecilik mesleğinin getirisinin yüksek olması ya da yaygın olmasıdır. Meyhaneci kadınların borç para verecek kadar

¹⁹⁴ Y. Kılıç, *age.*, s.63.

¹⁹⁵ J. Bottero, *age.*, s.130.

¹⁹⁶ H. Klengel, *age.*, s.228.

¹⁹⁷ H. Klengel, *age.*, s.228.

¹⁹⁸ M. Stol, *agm.*, s.137.

zenginleşebilmeleri meyhanelerin iyi işlediğini ve kazançlı bir meslek olduğunu göstermektedir.

Rahibelerin bir meyhaneye girmeleri ve hele orada bir de bira içmeleri yasada yer alan 110. madde gereğince cezalandırılmalarını gerektirmektedir. İlgili maddede “*Eğer manastırda oturmayan bir naditum, bir entum, bir bira evi (meyhane) açar veya bira (içmek) için bir bira evine girerse, o kadını yakalayacaklardır.*”¹⁹⁹ ifadesi yer almaktadır. Bu kanun maddesinde adları geçen *entum* ve *naditum* sınıfının üst mevki ifade etmelerinden dolayı mevcut rahibe sınıfının itibarını korumaya yönelik bir düzenleme olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu aynı zamanda dini sınıfta içki içilmesinin doğru olmadığı ve izin verilmediğini göstermektedir. Bu çerçevede rahibelerin içki içmelerine izin verilmediğini de söylemek mümkündür.

Eski Babil’de kadınların yapmış olduğu mesleklerden biri de sütinelikti. Bu kadınlar bebeğin emzirilmesinden sorumludurlar. Hammurabi Kanununun 194. maddesinde şöyle denilmektedir: “*Eğer bir adam çocuğunu bir sütineye vermişse ve çocuğu sütinenin elinde ölür, sütine ise babasının ve annesinin haberi olmadan başka bir çocuğu emzirmeye başlarsa, suçu kanıtlanırsa baba ve annenin bilgisi olmaksızın başka bir çocuğu emzirdiği için memeleri kesilecektir*”²⁰⁰. Sütine tutma daha çok zengin ailelere hitap etmektedir. Orta ve alt gelir grupları ise genellikle çocuklarını kendileri bakmakta ve emzirmektedir²⁰¹.

Görüldüğü gibi Babil toplumunda yapılacak işler ve uygulamalar hukuk kurallarıyla belirlenmiştir. Bu kuralları ihlal edenler en ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Babil toplumunda, Hammurabi Kanunlarında *entum*, *naditum*, unvanlarına sahip rahibe sınıflarına rastlanmaktadır. Bu rahibelerden Entum, Eski Babil döneminde yüksek rahibe sınıfı için kullanılmaktadır. Entumlar ise, *Entum rabitum* (Büyük Rahibe), *Entum sehertum* (Küçük Rahibe) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.²⁰² Entumların evlenmeye hakları vardı, ancak çocuk doğurma zorunda olup olmadıkları açık değildir.

¹⁹⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.195.

²⁰⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.205.

²⁰¹ E. Öz, agm., s.244.

²⁰² M. Tosun, K. Yalvaç, age., s.273.

Eski Babil toplumunda bir diğer rahibe sınıfı da *naditum*lardır. *Naditum* kelimesi Akad, Eski ve Orta Babil devleti zamanında tanrının hizmetindeki kadın anlamında kullanılırdı. Babil toplumunda bazı önemli ailelerin kızlarını *Naditum* sınıfına dâhil olarak manastıra verdikleri anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili olarak tapınağa girmeden önce bir sözleşme imzalanmakta, bu sözleşmelerle, kızlar manastıra girdiğinde, kızın aile malı tapınak tarafından korunma altına alınmaktadır. Yine yazılı belgelerden öğrenildiğine göre *Naditum*lar sadece dini işlerle uğraşmayıp, ekonomik hayata da dâhil olmuşlardır. Sippar'da bulunan belgelerden elde edinilen bilgilere göre, şehirde ekonomik faaliyetlerin %70'i *Naditum*lar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.²⁰³ *Naditum*lar, manastırda oturmazlar, evlenebilir fakat çocuk doğuramazlardı. Bu sınıfa dâhil olan rahibeler evlenseler bile çocuk doğurmaları yasaktır.²⁰⁴ Bu durum rahibelerin annelik haklarından mahrum kalmaları ve üremelerin engellenmesi ile sonuçlanmaktadır.

Hammurabi Kanununun 145. maddesinde: “*Eğer bir adam bir Naditum ile evlenirse ve ona çocuk temin etmezse, o adam bir Şugitum ile evlenmeyi kafasına koyarsa, o adam Şugitum’u alacaktır. Onu evine sokacaktır fakat o Şugitum, Naditum ile yarışmayacaktır*”²⁰⁵ denilmektedir. Bu maddede *Naditum*un çocuk temin etmesi cümlesinden, *Naditum*un evlenebileceğini ancak çocuk sahibi olamayacağı anlaşılmaktadır. Buna karşın ise daha alt bir rahibe sınıfı olan şugitumun çocuk doğurması amacıyla evliliğe alındığı görülmektedir. Buna göre çocuk sahibi olmada belli şartların arandığı ve herkesin çocuk sahibi olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda bazı rahibe sınıflarının üremesine izin verilmediğini ortaya koymaktadır.

Köle ticaretinde kadının durumuna gelecek olursak; Eski Babil toplumunda köleler genellikle yerli halktan oluşmaktadır. Bunlar borçlarını ödeyemeyenler, yoksul erkek ve kadınlar, kendilerini ve çocuklarını köle olarak satanlar veya alacaklılar tarafından rehin olarak (*miqtu*) alınanlar oluşmaktadır. Ticari içerikli çivi yazılı belgelerden Eski Babil’de kadın kölelerin erkek kölelerinin iki katı kadar satıldığı anlaşılmaktadır. Bu yalnızca çok sayıdaki erkek kölenin devletin güvenliği için bir tehlike oluşturabileceğinden değil, öncelikle erkek köleleri kullanma olanaklarının

²⁰³ F. Şimşek, *age.*, s.54.

²⁰⁴ J. Bottero, *age.*, s.135.

²⁰⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s.199.

kadın kölelere oranla daha kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁶ Kadın köleler daha çok tahıl öğütme, dokuma, ev işleri vb. için kullanılıyordu. Toplumda kölelik sisteminin olması insan hakları ve hakların eşitliği bakımından onaylanabilir bir durum olmamakla birlikte Mezopotamya kültüründe var olan bir olgu olarak karşılaşılmaktadır. Köleler alınabilir, satılabilir hatta miras kalabilirdi. Yine köleler efendileri tarafından azad edilerek hür olabilirlerdi. Kölelerin hakları oldukça sınırlı olup eşya niteliğinde sayılmaktaydılar.

²⁰⁶ H. Klengel, age., s.258.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BABİL'DE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

4.1. YENİ BABİL DEVLETİ

4.1.1. Yeni Babil Dönemi Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat

Yazılı kaynaklardan anlaşıldığı üzere Babil memleketi MÖ.12 yy'dan itibaren Kuzey Mezopotamyadan gelen Asurlu prenslerin akınlarına uğramış neticede Asur'a bağlı duruma gelmiştir. Böylece Babil uzun süre Asur egemenliği altında kalmıştır.²⁰⁷ Nitekim Nabopolassar Asur Krallığı'na karşı isyan ederek Asur Krallığı'na ait toprakları ele geçirmiş ve Yeni Babil Devleti'ni kurmuştur.²⁰⁸ Böylece Yeni Babil Devleti MÖ. 626 yılında Nabopolassar tarafından kurulmuştur. Ardından tahta veliaht II. Nabukadnezzar oturmuş ve devletin topraklarını bir hayli genişletmiştir²⁰⁹. Kral II. Nabukadnezzar egemenliği altındaki toplumlara yönelik politikaları, Yahudiler üzerindeki seferleri ve buna bağlı gelişen Yahudilerin Babil esareti ve imar faaliyetleri nedeniyle tarihte farklı bir yer edinmiştir.²¹⁰ Devletin son kralı Nabonidus döneminde Yeni Babil Devleti sınırlarını daha da genişletmiş ve devletin ekonomisini ileriye götürecek yeni ticaret yollarına hâkim olmuştur.²¹¹ Ancak devletin genişlemesi dış tehditleri beraberinde getirmiştir. Netice olarak Yeni Babil Devleti'nin seksen yedi yıllık hâkimiyeti MÖ. 539 yılında Pers Kralı Kiros'un Babil şehrine saldırarak ele geçirmesiyle Mezopotamya'da kurulmuş olan son Mezopotamya devleti Yeni Babiller tarih sahnesinden silinmiştir.²¹²

²⁰⁷ L. Gürkan Gökçek, *Asurlar*, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 222

²⁰⁸ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu M.Ö. 3000-330: Cilt 1-2*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 279

²⁰⁹ Şeyma Ay Arçın, "Orta Babil Krallığı (Kassitler) ve Babil'de İkinci İsin Hanedanlığı" *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* (ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul 2020, s.281.

²¹⁰ Şeyma Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2016, s. 86-87; Alexander Fantalkin, "In Defence of Nebuchadnezzar II the Warrior", *Altorientalische Forschungen* 44(02), 2017, s. 202

²¹¹ Bradley L. Crowell, "Nabonidus, as-Sila, and the Beginning of the End of Edom", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, sayı 348, s. 78-79

²¹² A. Kuhrt, *age.*, s. 293-296 .

4.1.2. Yeni Babil Devleti Döneminde Aile Hayatı

Evlilik, damat adayının ailesinin *tirhatum* adı verilen başlık parasını kızın ailesine vermesiyle başlamakta, evlilik süreci şölen şeklinde bir merasimle gelinin “hediyeye etme” manasında *şerku(m)/şirku(m)* Nuzi belgelerinde *mulūgu* adlı çeyizi koca evine getirmesiyle nihayete ermektedir.²¹³ Ancak evlenme konusuyla ilgili olarak Herodot tarihinde belirtildiğine göre evlenme çağına gelmiş Babillilerin kızlarından en güzelini alabilmek amacıyla fiyatı arttırdıkları ifade edilmektedir. Yine sıradan ve güzelliğe pek meraklı olmayan kişilerin çirkinleri almak için üste para aldıklarını da belirtmektedir.²¹⁴ Bu bilgi başlık parasının yaygın olduğu ve zenginlerin güzel kızlarla evlenmek için fazlasıyla başlık parası ödedikleri buna karşın fakirlerinde üstüne para almak için zenginlerin çirkin kızlarıyla evlendikleri de anlaşılmaktadır.

Damadın ailesinin girişimiyle başlayan evliliğin öncesinden ve evlilik süresince karşılıklı ödeme ve hediyeleşmelerle ailelerin çocuklarını destekledikleri görülmektedir. Yine başlık parasını damadın ailesi ve çeyizi ise kızın ailesinin hazırlaması ve bunun hem yasal hem de kültürel kabul görmesi gelin ve damadın aileleri arasında maddi temelli bir anlaşmayı göstermektedir. Gelin ve damat tarafının karşılıklı hediyeleşmeleriyle başlayan nişanlanma süreci bir aksilik ya da sorun olmazsa kâtip tarafından yazılan ve taraflarca onaylanan bir belge ile tamamlanmaktadır. Nişanlılık döneminde gelin ve damat adayının aileleriyle birlikte yaşadıkları görülmektedir. Evlilik damadın ailesi tarafından yapılan birçok ritüelin yer aldığı düğün şöleni ve gelinin çeyiziyle birlikte koca evine gelmesi ve eşlerin fiili birlikteliği ile başlamaktadır.²¹⁵ Herodot tarihinde evlenen kişinin gelinle yatmasının zorunlu olduğu ve bunu yapmadığı takdirde belirli meblağ para ödemeye mahkûm edildiği belirtilmektedir.²¹⁶ Dolayısıyla evlilikten beklenenin cinsellik ve çocuk sahibi olma durumu olduğu görülmektedir. Yine Yeni Babil toplumunda tek eşlilik yaygın olmakla birlikte erkekler ilk eşin hakkını korumak suretiyle istediği kadar kadınla evlenebilmektedirler. Evliliklerde temel amaçlardan biri soyun devamını sağlama olduğundan kadının çocuğunun olması çok önemlidir.²¹⁷ Nitekim ilk eşten çocuk sahibi olamama erkeğe o kadını boşama hakkı vermektedir. Bundan dolayı çocuğu olmayan ilk eşler kendi kölesi

²¹³ Koray Toptaş, “Akadca Çivi yazılı Belgelerde Çeyiz”, *Bellekten LXXXIII/297*, 2019, ss. 408-409.

²¹⁴ Herodotos, *age.*, 1973, s.196

²¹⁵ J. Bottero, *age.*, 2012, ss.84

²¹⁶ Herodotos, *age.*, 1973, s.196-1973

²¹⁷ J. Bottero, *age.*, 2005, s.129

olan kadınlardan birini cariye olarak kocasına sunabilmekte ve ondan olan çocuğu kendi çocuğu gibi büyütebilmektedir. Böylece ilk kadının çocuksuzluk sebebiyle boşanma ile bitecek evliliğini kurtarabilmesi sağlanmaktadır.²¹⁸ Kadınların erkeklerden boşanmayı istemesi pek mümkün değildi.²¹⁹ Yeni Babil toplumunda da boşanma genellikle erkeğin “sen benim karım değilsin” demesiyle gerçekleşmektedir. Zaten kadın için ise erkeğini boşaması mümkün değildi.²²⁰

4.1.3. Yeni Babil Toplumunda Kadının Konumu

Eski Babil Devleti zamanından itibaren sosyal hayattaki konumunu ve hukuk nezdindeki duruşunu kanun metinleri olmak üzere pek çok hukuki belgeden tespit edilen Babillili kadının Orta Babil Devleti zamanının da ise uluslararası diplomasininin bir parçası olarak varlığını gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır’daki Amarna Çağı’nda (MÖ.14-13.yy) Babil’e hükmeden Kassitler Döneminde Mısır kralı ile karşılıklı kız isteme durumuna ilişkin bilgilere rastlanılmaktadır.²²¹ Mısır ülkesinin kralı Nimuwareia’ya Karaduniaş ülkesinin kralı Kadaşman-Enlil tarafından yazılan mektup nevinden tablette karşılıklı kızlarını istemektedirler.²²² Mektuplarda (EA 5 ve EA 42) görüldüğü üzere krallar başka ülkelerin krallarının kızlarıyla evlenme gibi bir âdeti yaşattıkları ve kızlarını kral ya da hanedan soyundan birileriyle evlendirdikleri söylenmektedir.²²³ Bu durum hükümdar ailesinin hanedan üyelerinin evlenmelerinde diğer ülke hanedan ve hükümdar ailesinden biriyle evlendirilmeleri usulünün oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Mektuplardan anlaşıldığına göre hanedandan olan kadın ve erkeklerin yine başka bir ülke hanedanı ve ailesinden birileriyle evlendirilmesine dikkat edilmektedir. Bu tür evlilikler hanedanlar ve devletlerarasında yakınlık ve dostluk bağı açısından da önemli görülmektedir.²²⁴ Ancak bu konuda da devletlerarasında eşitlik ilkesine dikkat edildiği anlaşılmaktadır.²²⁵ Bu konuda

²¹⁸ G. Kozbe, *agm.*, s.52-53.

²¹⁹ J. Bottero, *age.*, s. 210.

²²⁰ G. Kozbe, *agm.*, s.54.

²²¹ Anson F. Rainey, *The El- Amarna Correspondence 2 vol set, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets*, Vol 1, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Brill, Leiden-Boston 2015, s. 1326.

²²² Cemal Yılmaz, *Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası’nın Siyasi ve Sosyal Görünümü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020, s.270-271

²²³ Rodolfo Ragonieri, “The Amarna Age: An International Society in the Making”, *Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations*, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2002, s. 48.

²²⁴ J. Bottero, *age.*, s. 211.

²²⁵ C. Yılmaz, *agt.*, s.326

Kadaşman-Enlil Mısır kralına hitaben yazdırdığı ve çevirisi Moran (1992) ve Liverani (1999) tarafından yapılan mektup (EA 2) tablette şöyle denilmektedir.²²⁶

6-11) Mademki benim kardeşim bana evlilik hakkında yazdı (ve şöyle dedi): “ben senin kızını istiyorum.” “Neden sen onunla evlenmiyorsun [...]. Benim kızlarım uygun. Ama onların kocaları bir kral olmalı ya da kraliyet neslinden olmalı. Bunlar kızlarım için istediğim şeylerdir. Hiçbir kral kızlarını kraliyet kökenli olmayan birine vermez.

(12-13) senin kızların (da) uygun. Neden sen (de) bana birini vermiyorsun.” [...]. Yazışmalar evliliklerde karşılıklılık ilkesinin olduğunu ve evliliklerde siyasi dostluğun da ihdas edildiğini göstermektedir. Buna siyasi evlilikler ya da siyaseten evlilikler de denebilir. O dönem pek çok devlette bu tarz siyasi evlilikler yapıldığı görölmektedir.

Babil ile Asur rekabeti devam etmekle birlikte Babil kralının oğlu Karaindaş ile Asur-Uballitin kızı Muballit-şerua evlenmiştir. Bu durum devletlerarası ilişkilerde zaman zaman rekabet ve diplomatik prosedürlerin dikkate alınmadığını göstermektedir.²²⁷ Bu evliliğin siyasi evlilik olduğu ve iki devlet arasında iyi ilişki ve dostluğun kurulmasına imkân verdiği söylenebilir.²²⁸ Hanedandan olan kadınların pozisyonlarının oldukça önemli olduğu ve diğer hanedandan birileriyle evlenme geleneğini sürdürdüğünü ortaya koymasından önemlidir.

Babil prensesinin Mısır’a gelin gitmesi-gönderilmesi üzerine Burnaburiyaş mektup yazarak Akhenaten’den gelin için bir yanda koruma isterken bir yandan da selamlama hediyesi olarak cömert bir biçimde hazırlanmış altın gönderilmesini istemiştir.²²⁹ Mektuplardan öğreildiğine göre evliliklerde hediye ve selamlama hediyelerinin de oldukça ağır olduğu ve hediyelerin içeriğine göre evlilik ya da hediyeleşmede verilen değerin eş oranlı algılandığı görölmektedir.

Daha önce de kısaca değinildiği üzere, Herodot tarihinde evlenme çağına gelmiş olan bütün zengin Babilliler en güzelini alabilmek için fiyatı üst üste artırırlar; güzelliğe pek meraklı olmayan halktan kimseler ise tersine çirkinleri almak için üste para da

²²⁶ A. F. Rainey, *age.*, s.1326.

²²⁷ A. Kuhrt, *age.*, s. 461.

²²⁸ C. Yılmaz, *age.*, s.293

²²⁹ A. F. Rainey, *age.* Vol 2, 2015, s. 1338.

alırlar demektir.²³⁰ Başlık parasının yaygın olduğu ve zenginlerin güzel kızlarla evlenebilmeleri için başlık parası ödeme de cömert davrandıkları anlaşılmaktadır. Yine Herodot “tellal güzellerin satışını bitirdikten sonra, en berbatını ya da sakat olanlarını kaldırır, en ucuza bunlara razı olanlara gösterirdi, bu sefer eksiltme ile kızların alındığını ve güzeller için ödenen paradan karşılandığını” belirtmektedir. Böylece güzellerin, çirkinleri ve sakatların evlendirdiği görülmektedir. Hiç kimsenin kızını kendi istediğine vermeye hakkı yoktu. Bu konuda kızlardan ziyade ailelerin bu konuda yetkili olduğu ve erkeğin ailesinin isteği ve kızın ailesinin uygun görmesi ile evlilik sürecinin başladığı görülmektedir. Ayrıca bir kimse satın aldığı kızı, bir kefil göstermeden alıp evine götüremezdi. Kızı kendi evine götüreceğine dair söz verdikten ve bu sözünü sağlama bağladıktan sonra ancak bu sevince erebilirdi. Böylelikle evlilik gerçekleşirdi. Ancak o kızla yatmazsanız, yasanın evlenen erkeği para ödemeye zorladığı Herodot tarihinde belirtilmektedir.²³¹ Bu tarihi metinlerden anlaşıldığı üzere evlilik şartlarından olan cinsel birliktelik şartı erkeği bağlamaktadır. Yeni Babil Dönemi ve Nuzi belgelerinde *mulūgu* adlı çeyizi koca evine getirmektedir.²³² Evlilik öncesinden başlayan ve evlilik süresince yapılan karşılıklı ödeme ve hediyeleşmeler ailenin çocuğa karşı sorumluluğu ve yeni kurulan aileye sunulan desteği ifade etmektedir. Karşılıklı hediyeleşmelerle başlayan nişanlanma süreci genellikle kâtip tarafından yazılan ve tarafların mühürleriyle onaylanan bir belge ile tamamlanmaktadır. Yeni Babil toplumunda da gelin ve damat adayının nişanlılık sürecinde kendi aileleriyle birlikte yaşadıkları görülmektedir. Evlilik damadın ailesi tarafından yapılan düğün şöleninden sonra evlilik ve eşlerin fiili birlikteliği başlamaktadır. Evlilik şöleninde pek çok ritüel gerçekleştirilmektedir. Düğün şöleninin akabinde gelin, çeyiziyle birlikte kendi ailesinin evinden ayrılarak kocasının ailesine dâhil olmaktadır.²³³

Yeni Babil döneminde de Babil toplumunda tek eşlilik yaygın olmakla birlikte erkeklerin istek, ihtiyaç ve gelir durumuna göre ilk eşlerine birden fazla eş ekleyebilmekteydiler. Burada dikkat edilen husus ilk eşin hakkını korumaktır. Erkekler ilk eşin hakkını koruyarak istediği kadar kadınla evlenebilmektedirler. Evliliklerde temel amaç soyun devamını sağlamak olduğundan dolayı kadının çocuğunun olması

²³⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, Ankara 1973, s.196

²³¹ Herodotos, *age.*, s.196-1973

²³² K. Toptaş, *agm.*, s. 408-409.

²³³ J. Bottero, *age.*, 2012, s.84

çok önemliydi.²³⁴ Bundan dolayı çocuksuz evliliklerle kadının ahlaka aykırı tutum ve davranışları Babil toplumunda en fazla boşanma nedenlerinden biridir. Ancak kanunlar erkeğe evliyken bile kadın kölelerinden olan çocuklarını “evlat edinme” hakkı verdiği için dolayı ilk eşten çocuk sahibi olamama boşanma ile sonuçlanmayabilmektedir. Yine ilk eş olan kadının kendi kölesi olan kadınlardan birini cariye olarak kocasına kendi elleriyle sunması ve ondan olan çocuğu kendi çocuğu gibi büyütmesi de kadının çocuksuzluk sebebiyle boşanma ile bitecek evliliğini kurtarmada tercih edilebilmektedir.²³⁵ Bu uygulamalarda yasaların erkeği başka kadınlarla evlilik ve cinsellikte alabildiğine özgür bırakırken, kadınları ise olabildiğince sınırlamaktadır. Hatta kadınların küçük kaçamakları bile boşanma ve cezalandırılma ile karşılık bulmaktadır.²³⁶ Yeni Babil toplumunda da önceden olduğu gibi boşanmaların genellikle erkeğin “sen benim karım değilsin” demesiyle olmaktadır. Ancak kadının evliliği bitirmesi ve kocasını reddetmesi ona “sen benim kocam değilsin” diyerek boşanması söz konusu değildir. Böyle bir istekte bulunan kadına “nehre atılarak boğulma” cezası verilmekteydi.²³⁷

Yeni Babil Dönemi’nde kadına verilen önemi gösteren önemli yapıtlar bulunmaktadır. Yeni Babil Dönemi’nin meşhur devlet adamı olan Nabukadnezar yetenekli bir general olmasının yanında tutkulu ve hayal gücü yüksek bir inşaatçıydı. Nabukadnezar zamanında yapılan ve günümüze kadar gelen anıtların Mezopotamya’da benzeri bulunmamaktadır.

Nabukadnezar eşi Amyitis için yaptırdığı ve günümüzde dünyanın yedi harikasından biri olarak bilinen “Babil’in Asma Bahçeleri” oldukça meşhur yapıtlardandır. Babil’de kraliyet sarayında yapılan bu bahçelerin yapımı mevcut coğrafyaya göre oldukça zordur. Bu bahçeler teras üzerine kurulu çatı bahçeleri şeklinde revaklar ve kemerli duvarlar üzerinde yükselen teraslardan oluşmuştur. Babil’in Asma Bahçelerinde meyve ağaçları ile palmye, akasya, kavak, servi gibi bitkiler yetiştirilmiştir. Bu bahçeleri Nabukadnezar sıla hasreti çeken karısı Amyitis’i mutlu etmek için yaptırmıştır. Bu bahçelerin yapılma nedeni eşine çok değer verdiğini göstermektedir. Amyitis, Medes kralının kızı olup iki ülkenin müttefik olması nedeniyle Nabukadnezar ile evlendirilmişti. Amyitis’in geldiği ülkenin yeşil, engebeli ve dağlık

²³⁴ J. Bottero, *age.*, 2005, s.129

²³⁵ G. Kozbe, *agm.*, s.52-53.

²³⁶ J. Bottero, *age.*, s. 210.

²³⁷ G. Kozbe, *agm.*, s.54.

olması ancak Babil ülkesinin ise düz ve sıcak ortamı onu depresyona girmesine neden olmuştur²³⁸.

Kral Nabukadnezar karısının memleket hasretini gidermek için karısı Amyitis'in memleketinin bir benzerini yaparak Babil'in Asma Bahçelerinin yapılmasını sağlamıştır. Kralın eşine bu denli değer vermesi son derece önemlidir. Yunanlı tarihçi Diodoros bu bahçelerin 120 metre genişlik, 120 metre uzunluk ve 25 metre yüksekliğinde olduğunu belirtmektedir.²³⁹ Bu bahçelerin sulanması için Fırat nehrinden farklı bir sistemle suyun yukarılara çıkarıldığı da kaynaklarda geçmektedir.

Babilli kadınların meslek olarak genellikle önceden olduğu gibi değirmencilik, aşçılık, yün dokuma, biracı, şarkıcı, dansçı ve meyhaneci gibi meslekleri icra ettikleri görülmektedir. Bu mesleklerin yanında az da olsa Kâtip kadınlar, büyücü ya da kehanet uzmanı kadınlara da rastlamak mümkündür. Babil toplumunda kadınların birçoğunun meyhaneci, şarkıcı veya dansçı olarak çalıştıkları görülmektedir²⁴⁰.

Babillerde hastalık ya da felaketlerde bunlardan kurtulmak için büyücüye gidilmektedir. Bu büyü ve kâhinlik işlerini genellikle kadınlar yapmaktadır. Hastalık ve felaketler tanrıların temsilcisi ifritlerin işi olarak değerlendirilmiştir. Babiller bundan kurtulmak için büyüye gitme yoluna başvurmuşlardır. Bu büyülerden içerik açısından en ilginç olanı, *şurpu*"dur. *Şurpu*, büyücüden yardım isteyen kişinin hangi hareketiyle tanrıları kızdırdığını bilmediği durumlarda uygulanmıştır²⁴¹. Büyük oranda kadınların yaptığı büyücülük işinde tanrıları kızdıran hareketlerden uzak durulması için büyü işi yapılmıştır.

Yeni Babil döneminde Babil sarayında harem kurumunun varlığı da görülmektedir. Haremdeki kadınlar ve görevleri incelendiğinde kral ailesi (kralın annesi, ilk eşi, kız kardeşleri ve kızları), kralın nikâhsız eşleri, şarkıcı (nartum) grubu: Bir diğer nikâhsız eş grubu, bunlar kendi aralarında "büyük" ve "küçük" şarkıcı diye ayrılmaktadırlar ve bazı kadın öğretmenler tarafından eğitilmişlerdir. İçeri kapanmış kadın (*sekertum*) grubu: Bunlar haremın iç idaresinden ve haremın işleyişinden sorumludurlar. Diğer bir grup ise; hizmetçiler, uşaklar ve kapıcılar idi. Kaynaklardan

²³⁸ J. Qates, *age.*, s.135.

²³⁹ Meliha Aklıbaşında-Ömer Atabeyoğlu-Yahya Bulut, "Tarihte Kadınlara Adanmış Bahçeler", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.2, Özel Sayı, 2011, s. 959-960.

²⁴⁰ J. Bottero, *age.*, s.131; J. Qates, *age.*, s.78.

²⁴¹ Ebru Mandacı Uncu, "Eski Mezopotamya'da Tıp", *History Studies*, Vol 5, 2013, s.113-114.

öğrenildiğine göre haremdeki bütün kadınlar kralın eşleri değildi. Pek çok kadının haremde yer alması kadınların kralın çok yakınana kadar girebildiklerini de göstermektedir. Yine mektuplardan saray içindeki bu kadın nüfusunun nasıl düzenlendiğini, kadınların gerek kendi aralarında gerekse kralla ya da krallıktaki diğer önemli kişilerle ne tür ilişkilere girdikleri öğrenilmektedir. Haremdeki bazı kadınların ilk başta sadece şarkıcı kademesindeyken nikâhsız eş kademesine yükseldiği görülürken, bazıları da adları bile duyulmadan unutulup gitmektedir.²⁴² Bu durum kadının haremde pozisyonunun değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Ataerkil bir yapıya sahip olan Babil toplumunda evlilik sözleşme tableti ile yasallık kazanmaktadır. Evlilik tableti olmadan kadın, yasal eş olmadığı için yasal teminattan da yoksun kalmaktaydı.

Babillerde, evlilik tek eşli gibi görünmekle birlikte erkeklerin buna pek uymadığı dikkati çekmektedir. Erkekler ilk eşlerine birden fazla eş ekleyebilirlerdi. Ancak ilk eşin hakkı koruma altına alınmak zorundadır.

Erkeğin olduğu gibi kadının ikinci evliliğine dair yasal düzenlemeler mevcuttur. Bu durum her iki taraf için de birden çok evlilik hakkının olduğunu göstermektedir. Ancak kadının ikinci evliliği belli şartlara bağlı iken erkeğin ikinci evliliğinde bu durum daha serbesttir. İlk eşin haklarını koruma dışında başka şarta bağlı olmadan erkek birden fazla evlenebilmektedir.

Evlilik sonrası eşlerin birbirini aldatması çeşitli cezalarla sonuçlanmaktadır.

Evli bir kadının namuslu olmasının yanı sıra; evine, eşine ve çocuklarına düşkün olması, kocasının malını koruyup kollaması gerekmektedir.

Babil toplumunda boşanmanın koca tarafından kadına “boş ol, sen benim karım değilsin” şeklinde bir ifadenin telaffuz edilmesi ve yazılı kayda dönüştürülmesi suretiyle boşanma/ayrılık gerçekleşmektedir.

Babillerde kadınlar genellikle yün eğirme ve dokuma, değirmencilik, aşçılık, çömlekçilik, bira, şarap üretimi gibi evde veya evden uzaklaşmadan yapılan işlerle uğraşmaktadırlar.

²⁴² J. Bottero, *age.*, s. 145-146.

Babil toplumunda kadınların yaptığı mesleklerden bazıları “Meyhanecilik” ve “sütninelik” idi.

Babil toplumunda, entum, naditum, unvanlarına sahip rahibeler vardı. Bunlar evlenemezler evlenseler bile çocuk doğuramazlardı.

Köle ticaretinde erkek kölelerden çok daha fazla kadın köleler vardı ve kadın köleler kullanım alanlarının yaygın olmasından dolayı tercih edilmektedirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DEVRİNDE SOSYAL HAYAT VE KADININ KONUMU

5. 1. CAHİLİYE DEVRİ

5.1.1. Cahiliye Devri Toplumunun Genel Yapısı

İslam öncesi devirde Arapların dini ve sosyal yapılarının ifadesi olan “cahiliye” kelimesi sözlük anlamı olarak “bilgisizlik, cehalet, iddialılık ve barbarlık” anlamlarına gelmektedir. “Cahiliye” kelimesi terim olarak İslam ile İslam öncesi devir arasındaki inanç ve kültürel farklılığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Cahiliye terimi sıradan bir cehalet ve cahillik olmayıp farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde ifade edilmiştir. Bu ayetlerde “cahiliye” kelimesi, topluluğun farklı ilgi alanlarına farklı anlamlarla yüklenmiştir. İmran Suresi'nin 154. ayetinde, bazı münafıkların Allah hakkındaki yanlış düşüncelerinin ‘cahiliye zannı’na benzediği, belirtilerek cahillik kelimesi İslam öncesi bir kavram olarak kullanılmıştır. Nüzul’a göre cahiliye teriminin kullanıldığı ikinci ayette, Hz. Muhammed'in eşleri de kadınlar olarak uyarılmıştır. Ayette “ilk cahiliyenin kadınları gibi açılıp, saçılmayın”²⁴³ şeklinde ikaz edilerek İslam öncesi devir belirtilmektedir. Üçüncü ayette “Câhiliye taassubu” (hamiyyetü’l câhiliyye) üzerinde durulmaktadır. Burada Hudeybiye Antlaşması sırasında (6/628) müşriklerin ve Hz. Peygamber’le Müslümanların içinde buldukları farklı ruh halleri tasvir edilirken, “O zaman kâfirler kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi; Allah da Resul’üne müminlere sükûnetini indirdi ve onları takva sözü (kelime-i şهادet) üzerinde sabit kıldı”²⁴⁴ buyurulmuştur. Bu ayette, çok tanrılı toplumun hayatına hâkim olan şiddet, barbarlık ve nefret belirtileri cahil çağın taassup ve barbarlığı olarak ifade edilmektedir. Cahiliye kelimesini içeren dördüncü ayette, “Yoksa Cahiliye yönetimini mi arıyorlar? Anlayan bir toplumun egemenliği için Allah'tan daha güzel kim var?”²⁴⁵ şeklinde ayrıca İslam öncesi devire, o devre ait insanların adaletsiz ve acımasız yönetimlerine farklı uygulamalarda dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, Cahiliye Devrindeki Arapların Allah'ı doğru tanımadıkları bir şirret ve bir şirk olmadan O'na inanmamalarıdır. Hem bireysel hem de sosyal yaşam açısından

²⁴³el-Ahzab 33/33

²⁴⁴el-Feth 48/26

²⁴⁵el-Maide 5/50.

bilgi, düzen, barış ve huzurdan uzak oldukları için güçlü ve asil insanları bile doğru adalatten yoksundur. Bu yüzden bu devire Cahiliye Devri denilmiştir.²⁴⁶

İslam tarihçileri ve tefsirciler cehalet kültürünün en belirgin özelliklerini şöyle ifade etmektedirler. Bir din ve inanç olarak putperestlik yaygınlaşmıştı. Her bir kabile birey, kabilesi veya diğer kabilelerin putlarına azami saygı göstermek zorunda kalmıştır. Put somut bir form ya da görünmez manevi varlıkların aracıydı. Son bir tanrı değildi. Bir anlamda, putlar sadece kabilelerin ve kabilelerin özerkliğini sembolize etmekle kalmaz, onları bir arada tutan soyları da desteklemekteydi²⁴⁷. Toplumda ahlak, merhamet, cömertlik ve şeref gibi fenomenler tam bir gösteri ve kaba kuvvete dönüşmüştü. İçki, kumar ve fuhuş yaygın olup aile yapısı dağınmıştı. Aşiret kavgaları, zorbalık, zulüm, adaletsizlik yaygındır. Barış ve düzen yok denecek kadar azdır. İnsan hakları ihlali, insanların soyundan dolayı aşağılanma veya üstünlük, çocukları öldürme, kız çocuklarını toprağa gömme, şiddet eylemleri, kan davası, o devrin Arap aşiretlerinin ortak özellikleri gibiydi. Böylesine akıl ve insanlıktan uzak yapı cahiliye olarak adlandırılmıştır²⁴⁸.

Tüm bu olumsuz yönlerine rağmen Cahiliye devrinde Arapların iyi davranışlarının da olduğu konusunda önemli bilgiler vardı. Bunlara “Arapların faziletleri” (Fedâilü'l-Arab) denilmektedir. Bağımsızlık ve özgürlüklere düşkünlük, yiğitlik (mürüvve: kavgada cesaret, felaket anında sabır, zayıfı korumak, güçlüye karşı koyma), cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendilerine sığınanları himaye etme, kanaatkârlık ve sabır iyi değerler ve davranışlardı.²⁴⁹ İslam dininin tebliğinden itibaren Müslümanlar cehalet devrinin bu iyi davranışlarını korumaya çalışmıştır. İslam dininin yasaklamadığı bu olumlu tutum ve davranışların Müslümanlar arasında devam etmesi toplumsal yapıda güzel ve iyi davranışların kabul edildiği ve onaylandığı anlamına gelmektedir²⁵⁰.

Câhiliye kültür ve ahlakıyla ilgili fazla abartılara girmeden bizzat hem Câhiliyeyi hem de İslâm'ı görmüş biri olan Cafer b. Ebî Talib'in Câhiliye yaşamını

²⁴⁶Mustafa Fayda, “Câhiliye”, DİA, VII, İstanbul, 1993, s.17.

²⁴⁷Zeydan Corci, İslam Medeniyeti Tarihi, çev. Zeki Megamiz (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974, 5, s. 98.

²⁴⁸Tarık Ramazan, İslami Yenilenmenin Kökenleri. (Çev: Ayşe Meral). İstanbul: Anka Yayınları 2005, s.440

²⁴⁹İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, 2003, s. 42.

²⁵⁰Ahmet Serdar Önder, Arap ve İnan Entelektüellerinin Oksidentalizm Bağlamında Batıyı Ötekileştirmesi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.88

Habeş Kralı Necaşi'ye hitaben şöyle betimlediği görülmektedir: “*Ey Hükümdar! Biz Câhiliye zihniyetine sahip bir kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık; akrabalık bağlarına riâyet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi. Uzun müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenirliliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve ona ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete ve akrabalık bağına riâyet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi; haramdan, kan dökmekten sakınmayı bildiriyor; fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menediyor ...*”²⁵¹ İslâm'ın teolojik olarak tevhit ve şirk kavramlarını önemle vurguladığı görülmektedir. Tevhid; bütün kâinatı bu dünya-öte dünya, tabiat-tabiatüstü, madde-mana, ruh-beden diye bölmeden “vahdet/birlik” halinde görmektedir. Bu açıdan ele alındığında tevhid kelimesinin sadece tanrının sayısını bir olarak bilmeden daha fazlasını kapsadığını söylemek mümkündür. Şirk ise kâinatı dağınık zıtlık ve çeşitlilikleriyle, birbiriyle çatışan, çekişen, çarpışan kutuplarla, eğilimlerle, geleneklerle, gayelerle ve iradelerle dolu, ahenksiz bir kalabalık olarak görmek demektir²⁵². Şirk koşmanın temelinde Allah'a ait sıfatları Allah'tan başka kişi, sınıf veya varlıklara Allah'ın ulûhiyet ve rubûbiyetinde pay verme yatmaktadır²⁵³. Oysa Tevhid inancı Allah'ı birleme, O'na hiçbir şeyi ortak koşmama, ulûhiyet ve rubûbiyetinde hiç kimseye pay vermemeyi gerektirmektedir²⁵⁴.

İslam'ın nüzulü zamanında Hanifler sayı olarak az olmakla birlikte Allah'a inanmaktaydılar. Haniflerin insanlara bir peygamberin geleceği, İslam dininin yayılacağı, İbrahim dininin yeniden canlandırılacağı zamanın yaklaştığını söyledikleri bilinmektedir. Hanifler Allah'ın varlığını bilmekte ve ona inanmaktaydılar²⁵⁵. Varlıkları yaratan büyük bir bilgeliğin varlığına, dünyaya yağmur yağdırdığına ve dünyayı kurtardığına inanıyorlardı.²⁵⁶ Bu inanç ölümünden sonra yaşam konusunda izole idi. İslam dini ise Allah'ın dünyanın Rabbi, dinin sahibi, yaratıcı ve hükümdarlığı inancını

²⁵¹Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam (218/833), es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr.), I-iV, Kahire 1355/1936, I, 359

²⁵² Seyyid Kutup, *İslam Düşüncesi*. (Çev: Akif Nuri). İstanbul: Çığır Yayınları, 1973, s.12

²⁵³ Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din* (Van: Bilge Adam Yayınları, 2004), ss. 45-46.

²⁵⁴ S. Kutup, *age*, s.13

²⁵⁵ Ramazan Aksoy, “İslam Öncesi Toplumlarında ve İslam'da Kadının Statüsü” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 2021, s.36

²⁵⁶ Mahmud Es'ad, *İslâm Tarihi Tarih-i Din-i İslâm*, (sad. Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı), İstanbul 1995, s. 263-275.

getirmiştir. Böylelikle İslam sadece dünya ya da ahireti değil, her ikisini de kapsayan ve hayatın her alanını dolduran bir inanç ve yaşam kurallarını ortaya koymuştur.

Hanif inancı Cahiliye Devri'nde batıl ve sapkın inançlardan uzak ve Hz. İbrahim'in din öğretilerini yaşayanların inançlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. "Hanif, sünnet edenler ve Kâbe'yi ziyaret edenlerdir." İslâm dini geldiği zaman Haniflik devam etmiştir. Haniflere Müslüman denilmiştir. Ayrıca İslâm öncesi devirde putlara tapmayan, ölü hayvan eti, kan, dikili taşlar için kesilen kurban eti yemek, şarap içmek, kız çocuğunu diri diri toprağa gömmek gibi topluluklarda çok yaygın olan fiilleri işlemeyenlere, başkalarına bu işlerin kötülüğünü söyleyenlere de Hanif denilmiştir.²⁵⁷ Bundan dolayı Cahiliye inanç ve adetlerinden Haniflerin uzak kaldığını belirtmek ve vurgulamak gerekmektedir. Bu nedenle Haniflerin İslam öncesi Cahiliye inancından çok farklı olduğunu ve son din İslam'ın kaidelerine uyumluluklarını söylemek mümkündür.

İslam öncesi Arap Yarımadası'nda yaşam yerleşik (hadari) ve göçebe (bedevi) şeklinde devam etmiştir. Ancak yerleşik hayattan sonra Hicaz'daki kentliler alıştıkları hayattan vazgeçemediler. Cahiliye Devri'nde Arap toplumunda aşiret yapısının egemen olması insanların hayatlarında belirleyici etkiye sahip olmuştur. Sosyal hayatın gereği kentli, köylü ve göçebe-bedeviler arasında güçlü bağlar vardı. Bu bağlar onları birbirine bağladığı gibi yaşamlarında da önemli etkilerde bulunmuştur. Kent halkının yaşamları sosyal hayat temelinde inşa edilmiştir.²⁵⁸ Bunun için herkes soyundan gelenleri benimsemiştir. Aşiret yapısının güçlü olması ve "bizim hissi" için pozitif-negatif koşulları üstlenme zorunluluğu vardı. Bu toplulukta yaşayan, zalim veya ezilen insanlar kabilelerindeki üyelerine yardım etmektedirler. Böyle bir hayal kırıklığı hissini farkında olan Hz. Muhammed (s.a.v.) inananlarına: "*Zalim veya mazlum olsun kardeşine yardım et*" diye buyurduğunda sahabeler: "*Ey Allah'ın Resulü, mazluma yardım ederiz de ya zalime nasıl yardım ederiz?*" diye sormuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Zalimin yapacağı zulme engel olarak ona yardım edersiniz*"²⁵⁹ demiştir. Böylelikle İslam dininin yayılması sürecinde aşiret yapısının olumlu ve olumsuz etkileri olduğu görülmüştür. Çünkü cahiliyeden kalma aşiret taassubunun olumsuz etkileriyle baş etmek kolay olmamıştır.

²⁵⁷ İbn Hişam, I, 239-240; Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), Lisânu'l-Arab, IXVIII, Beyrut 1993, IX, 57-58; Mücteba Uğur, Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu, İstanbul 1980, s. 13.

²⁵⁸ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1995, s.39-41.

²⁵⁹ Muhammed b. İsmail Buharî, (256/870), *Sahihu'l-Buharî*, I-VIII, İst., t.y., "Mezâlim", 4 (III,98)

Araplarda kabile topluluğundaki her kabilenin genel bir lideri ve her aşiretin de kendi lideri vardır. Aynı soydaki bireylerin oluşturduğu aşiret ve aşiret düzeni bireylerin bir liderin etrafına kenetlenmesi ve kan bağı aracılığıyla birbirine bağlanması anlamına gelmektedir. Aşiret kuşaktan kuşağa bu şekilde süren bir grup insandan oluşmaktadır. Kabile, erkek çocukların ve torunların akrabalıklarına dayanmaktadır. Ancak tamamen dışa kapalı değildir. Hilf (antlaşma, ittifak), siviller (resmi koruma garantisi), koruma, arkadaşlık (velayet), akrabalık yoluyla kurulmaktadır ²⁶⁰. Hilf oluşumlarının, bir kabilenin diğerine karşı müttefiklerini artırarak (veya azaltarak) güç dengesini etkilediğine dikkat etmek önemlidir. Yine, kişi eşdeğerini aradığı için özellikle tüccarlar arasında hilf formasyonu sınıf formasyonu için bir başlangıç aracı olmuştur.²⁶¹

Kendisine seyyid veya şeyh denilen bazen de emîr, rab ve melik gibi lakaplar da verilen kabile başkanı eşit hak sahipleri arasında kabile toplantısında seçilmektedir. Başkan adayında yaş, cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma kabiliyeti gibi hasletler aranırdı. Bu hasletler kabilelere göre farklılık arz edebilmektedir. Kabile başkanlığı prensip itibariyle irsî değildi; fakat eski başkanın çocukları kabiliyetleriyle temayüz ederlerse başkanlık onun ailesinde kalmaktadır. Kabile başkanının görevi emretmekten çok hakemlik yapmaktı. Kabile toplantılarını idare etmek, diğer kabilelerle ilişkilerde kabilesini temsil etmek, kabile üyeleri arasında ortaya çıkan ihtilafları çözmektir. İslâm'ın tebliğ ve yayılma sürecinde bir kabile ya da aşiretin başkanının İslâm'a girmemek için direnmesi bütün kabile ve aşiret üyelerinin İslâm'ı kabule yanaşmasını engellediği gibi kabile başkanının Müslüman olmasıyla diğer bütün kabile üyelerinin de toplu olarak İslâm'a girdiklerine dair İslâm tarihçileri pek çok örnek vermektedirler. Medine'ye Kur'ân öğreticisi olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr'in, Sa'd b. Muaz'a İslâm'ı tebliğ etmesi üzerine Müslüman olan Sa'd'ın kabilesine mensup olan bütün fertler bir gün içerisinde İslâm'ı kabul etmişlerdi²⁶². Böylece Müslümanlar Medine'de daha güçlü bir konuma gelmişlerdir.

Cahiliye Devri'nde kabile üyeleri; özgürler, mevlalar ve köleler olmak üzere farklı sınıflara ayrılmışlardı. Kabilenin ana üyeleri, toplumun birinci sınıf vatandaşlarıydı. Savaşta ünlenen insanlar, şairler ve sanatçılar diğerlerinden daha üstün

²⁶⁰İ. Sarıçam, *age.*, s.35-36.

²⁶¹Mahmud İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadi Şartlar", (çev. Mustafa Özel), *İktisat ve İş Dünyası*, Aralık 1993, s.19.

²⁶²İbn Hişam, II, 79-80; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1980, s.167-168.

olarak kabul edilmişlerdi. Kadının durumu çok zayıftı. Toplumun fikirlerine danışılmayan, adet dönemlerinde eve girmelerine bile izin verilmeyen kadınlar da miras hakkından mahrum bırakılmıştı²⁶³. İslam yoluyla kadınlar toplumda saygın bir yer edinmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında İslam diniyle birlikte toplumda kadının yeri önemli hale gelmiştir. Miras, evlilik, çalışma ve bir anne olarak cennetin ayakları altında olduğu inancı ile kadın sosyal hayatta önemli bir yere ulaşmıştır.

Kabile sosyal bir birim olarak kalsa da Hz. Peygamber bunu ümmet anlayışıyla değiştirmeye çalışmıştı.²⁶⁴ İslam'ın geldiği toplumda düzenlenmesi gereken bazı değerler ve ilkeler bulunduğu gibi korunması gereken bir takım olumlu yönler de bulunmaktaydı. Bunları: cesaret, cömertlik, zayıfları korumak, adalete ve doğruluğa sadakat ve misafirperverlik vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Başka bir deyişle, toplumda sığınanlarını koruyan ve elinde efsanevi becerileri olan insanlar vardı. Toplumda haklarını kullanan insanlara yardım eden Hilfu'l-fudûl gibi oluşumlar da vardı.²⁶⁵

İslâm'ın doğduğu sırada merkezî bir siyasal teşkilatlanmadan yoksun olan Araplar ayrı ayrı ve özerk kabileler halinde yaşamaktaydılar. Kendi aralarında belli başlı on aşirete ayrılan Kureyş kabilesi İslâm'ın doğduğu kent Mekke'de büyük bir nüfuza sahipti. İslâm'ın doğuş zamanında Mekke'de aristokratik bir site devleti vardı. Ayrıca Mekke'nin idaresi ile ilgili değişik görevler bulunmaktaydı. Bu görevler ve görevi yürüten kabileler şunlardır: Nedve: Mekke'nin ve Kureyş kabilesinin önemli işlerinin görüşüldüğü Darü'n-nedve'deki başkanlık görevidir. Bu görev Abdüddaroğullarının elinde idi ve Nedve adı verilen kurul burada toplanırdı. Nikâh merasimleri burada yapılır, erkek çocuklar burada sünnet edilirdi. Ordu komutanları savaşa çıkarken sancağı buradan alırlardı. Barış zamanında sancak meclis salonunda muhafaza edilirdi. Sikâye: Haşimoğullarının elinde olan bu görev, hacıların su ihtiyacının karşılanması içindi. Ukâb: Kartal veya karakuş anlamına gelen Ukâb, Kureyş'in sancağı idi. Savaş sırasında ortaya çıkarılır ve onu ordu komutanı taşırdı. Hz. Peygamber zamanında bu görev Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan b. Harb'in uhdesindeydi. Rifâde: Benî Nevfel'in elinde olan bu görev Mekkelilerden para toplayıp fakir hacılara yemek vermek göreviydi. Liva: Kureyş'in bayrağını taşıma imtiyazıdır. Bu görev Abdüddaroğullarında idi. Hicâbe

²⁶³ Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997., s.105-108

²⁶⁴ Abdulaziz Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi-Bir Önsöz*, (çev: Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, s.76.

²⁶⁵ Mehmet Salih Arı, "Hilfu'l-fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Van 1998, Sayı: II, s.374-384

(Sidâne): Ka'be'nin perdedarlığı, bakımı ve anahtarının muhafazasıdır. Abdüddaroğullarından Osman b. Talha'da idi. Meşûra veya Meşveret: Kureyş kabile reislerinin bir işe karar vermeden önce bu işe bakan kimseye istişare etmeleridir. Benî Esed'in elinde idi. Eşnâk: Diyetlerin ödenmesi ve zararların tespiti görevidir. Teymoğulları'nın elinde olan bu görevi Hz.Ebû Bekir yerine getirmekteydi. Kubbe ve E'inne: Kubbe, savaş zamanında bir çadırın kurulması ve Kureyşlilerin orduya techiz için getirdikleri savaş malzemelerini ve paraları burada toplama görevidir. E'inne ise savaşta Kureyş ordusundaki süvari birliğine kumandanlık yapmaktır. Bu ikisi Mahzumoğullarından Halid b. Velid'in elinde idi. Sifâret: Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesi. Adiy kabilesinin elinde olan bu görevi Ömer b. Hattab yürütmekteydi. Eysâr: Bir işe başlamadan önce Ezlam adı verilen oklarla bir çeşit kumar oynamak ve fala bakmak. Cumah'tan Safvan b. Ümeyye bu işe bakmaktaydı. Hukûme veya Emvâl-ı Muhacere: Bu görev putlara sunulmuş olan malların saklanmasıdır. Beni Sehm'in elinde idi.²⁶⁶ Böylesine taksimata bölünmüş güçlü bir idare kuran Mekkeli müşrikler kendi statülerini ve imtiyazlarını değiştirebilecek her türlü harekete sert reaksiyon göstermekteydiler. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e ve tebliğ ettiği dine muhalefet etmişler, sert bir şekilde karşı durarak kabul etmemişlerdir. Bu durum Cahiliye Devrinin değişime ve gelişmeye ne kadar kapalı olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan cahiliye hem geleneksel hem de ön yargılı ve tutucu özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında cahiliye gelişme ve değişime kapalılığı temsil etmektedir. Cahiliye aynı zamanda akla dayanmayan ve taassup temeli inanç anlamına da gelmektedir.²⁶⁷

5.1.2. Cahiliye Devri'nde Mekke'de Siyasi, Sosyal ve Ticari Hayat

İslamiyet öncesi Mekke kentinin siyasi yönetim olarak oligarşik bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Zira önde gelen kabilelerin liderlerinden akıl, nüfuz ve mal sahibi kişilerden oluşan on kişilik bir heyet Mekke'yi Dâru'n-nedve denilen bir meclis ve mekândan idare etmiştir. Ticari olarak kabile liderleri kendi sistemlerini kurmuşlar ve Mekke'nin ticaretini kontrolleri altına almışlardı. Böylesine Asabiyye temeline dayalı idarî sistemde zayıfların, fakirlerin, köle ve yabancıların hakları idarenin insâfına

²⁶⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Endelüsî, (327/939), el-'Ikdu'l-Ferîd, I-VII, Kahire 1940, III, s.313-314; Mustafa Fayda, Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid, İstanbul 1992, s. 30-32; İ. Sarıçam, *age.* s.30-31.

²⁶⁷ Muhammet Fatih Duman, Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum, 2015, s.112

bırakılmış durumdadır. İslam'ın gelmesiyle birlikte İslâm'a karşı çıkmalarının en önemli sebebi de idarî ve ticarî nüfuzlarının ellerinden gitmesidir. Cahiliye devrinde idarelerin hiçbiri sistematik ve güçlü bir yönetime sahip değildir. Nitekim böyle bir durumda siyasetçilik, aşiretçilik, güçlü yapısından dolayı tehlikeyle karşı karşıya gelmekteydi. İslâm'ın doğduğu bölge olan Arabistan, Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile ayrılmış olan büyük bir yarımada konumundaydı.²⁶⁸ İslam dininin zuhur ettiği zamanda Arabistan'ın kuzey bölgesi Roma ve Pers imparatorlukları tarafından yönetilirken, Güney bölgesi ise Habeşistan hükümeti tarafından yönetilmekte idi. Mekke adeta bu iki güçlü idarenin arasında olup kötü bir şekilde fetihlerden etkilenmişti. Ğassan, Hira ve Yemen gibi başka devletlerin kontrolündeki yerlerdeki siyasî iklim de bir hayli düzensizdi. Toplum kabileler şeklinde yaşamakta ve sürekli olarak da birbirleriyle savaşıyordu. Bölgedeki toplum kendi yönetimine sahip olsa da yine o gelişmiş ya da medenîleşmiş bir hükümet olarak kabul edilmesi imkânsızdı. Çünkü kabilecilik yönetimi hâkimdi ve idare sürekli el değiştirmekteydi. İnanç olarak şirk inancı ve putperestlik inancının yaygın olduğu ve hayatın bütün açılarına şekil verdiği görülmektedir. Dünya görüşünün de bu şekilde karışık, ticari ve siyasi erkin belli belirsiz durumu bölgede istikrarsız asabiye ve aşiret temelinde yapılanmanın olduğunu ortaya koymaktadır²⁶⁹.

Mekke'de aşiret reisi seçimi nadiren babadan oğula geçiş yapılması şeklinde olsa da çoğu zaman aşiretlerin kendi bireyleri içerisinde seçimleri yoluyla gerçekleştirilirdi. Aşiretin toplum içerisindeki önemine göre reislerinin isimleri değişiklik göstermekteydi. Örneğin sıradan bir aşiret reisine “Seyyid”, büyük kabilelerin reislerine ise “Melik” adı verilirdi. Aşiretler arasındaki ilişkilerde her reis kendi aşiretini temsil ederdi. Hür ve köle olarak ayrılan aşiret bireyleri adına karar alırdı. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dedesi Abdülmüttalib, Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cud'an, Velîd b. Muğîre gibi kimselere verilmiş olan “Hukkâm” ismi vardı ki o da aşiretler üstü reisler için kullanılan bir sıfatı temsil etmekteydi. Bu sıfatın tekili de “Hâkim” şeklindeydi.²⁷⁰

²⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi* (çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), İstanbul 1985, I, s.20-21.; Murat, Akarsu, *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 35.

²⁶⁹ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum, 2015, s.29

²⁷⁰ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 393.

Cahiliye devrinde Mekke şehir devleti içerisinde yukarıda da belirtmeye çalıştığımız şekilde aşiret reislerinin gerek sosyal sorunları çözme konusunda gerekse önemli siyasî kararları almaya kadar sorumlu olduğu aşireti alâkadar eden her türlü meselede tasarruf yapma hakkına sahip olmaları onları konum itibarıyla çok fazla sorumlu kılmıştır. Fakat aşiret reisleri kendilerinden daha saygın ve güçlü bir reisin olması durumunda da ona tabi olmayı tercih edebilirlerdi. Şehir devleti İslâm'ın kabulüne kadar idarî işlerini ayarlarken “nesî takvimi”ni kullanır, dinî konularda da Hz. İbrahim zamanından kalan âdetler ve zaman ayarlamalarıyla ibadetlerini yaparlardı.²⁷¹ Nesî takviminin kullanımı Kur'ân-ı Kerim'de yer alan “*Nesî, sadece küfürde bir artıştır. Kâfir olanlar onunla sapıtırlar. Allah'ın haram kıldığına sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayı) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez*”²⁷² meâlindeki âyetle yasaklanmıştır.

Araplar sosyal yaşam olarak Bedeviler ve Hadariler olmak üzere iki bölüme ayrılmışlardı. Köylerde ve şehirlerde yerleşik yaşam süren, tarımsal ve ticari faaliyetlerle uğraşan Hadarî Araplar hayatlarına devam etmişlerdir. Diğer yandan Bedevi Arapları genellikle göçebe olarak yaşarlar, çölde hayvan yetiştirerek, avcılık, ticaret ve kervanlara baskın yaparak geçimlerini sağlarlardı. Arap toplumunun temeli kabilecilik esasına dayanmaktaydı. Arapların en önemli hedefi gücün göstergesi olarak çok sayıda erkek çocuğa sahip olmaktı. Ancak bu şekilde diğer kabilelerin gözünde saygın bir yer edinebilirlerdi. Ayrıca diğer kabileler kendilerini daha fazla erkek çocuğu olan ve birbiriyle ilişkili olan kabilenin üyeleri olarak görmüşlerdir. Bu şekilde birleşmiş aileler kabileler haline gelmiştir. Zayıf kabileler güçlü kabilelerle birleştikten sonra, güçlü kabileden sayılmışlardır. Kabile bağı Cahiliye devrinde Arapları için en önemli bağıdır. Araplar sadece kana bağlı bir otoriteyi ve yönetim biçimini kabul etmişlerdir. Bundan dolayı Araplar kabileleriyle bağlarını koparmayı büyük bir yıkım olarak görmüşlerdir.²⁷³

Genellikle çöllerde göçebe olarak yaşayan Bedevi Arapları ait oldukları kabileler sayesinde hayatlarına devam edebilmişlerdir. Aşiret korumaları nedeniyle hayatlarını ve mallarını koruyabilmişlerdir. Bedevi ve Hadari Araplar için soyun nesli (soy) bağlılığı

²⁷¹ Muhammet Fatih Duman, Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum, 2015, s.187

²⁷² el-Tevbe , 9/37.

²⁷³ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara yayınları, 1982, s.82.

çok önemlidir. Cahiliye Arapları soyağacında çok ileri gitmişlerdir. Bu özellikleri sebebiyle atalarının isimlerini ezbere bilmişlerdir. Cahiliye Araplarında bazen soy anne ile başlayabilirdi ama baba ailenin başındadır²⁷⁴. Ataerkil bir toplumsal yapı baskındır. Ancak, bir kabile üyesi kendi kabilesine karşı bir suç işlemişse ve işlediği suç kabilesi tarafından ele geçirilmezse, kendisini korumak için başka bir kabilenin koruması altında olabilmektedir. Fakat kendi kabilesine karşı suç işleyen kişi yabancı bir kabileye ait olan bir kişiyi öldürürse, kabilesiyle öldürdüğü kabile üyeleri intikam almak için harekete geçmektedir. Bazen iki kabile kan davasına karşı diyet yoluyla anlaşmazlığı çözebilirlerdi. Ancak genellikle kan dökülmesi için kan talep edilmekteydi ve aşiretler arası kan davaları yıllarca sürebilirdi. Kabile için çalışmak ve kabilesini her ortamda övmek ve korumak çok önemlidir.

5.1.3. Cahiliye Devri'nde Aile Hayatı

Toplumun içerisindeki en küçük sosyal birim olma özelliğine sahip olan aile, “cinsler arası ilişkileri ve insan soyunun çoğalmasını kurallara bağlayan, istikrara kavuşturan ve standartlaştıran davranışlar sistemidir”.²⁷⁵ Cahiliye Devri'nde Arap aile yapısı içtimaî bir birlik olup kabilenin esasını teşkil etmektedir. Kabilecilik anlayışı kan ve soy birliğine dayanmaktadır. Gelişmişliğine göre aşiret ve kabile şeklinde daha düşük olandan yükseğe doğru gelişme göstermektedir. Ailenin üyeleri koca, eş veya eşler, çocuklar ve kölelerden oluşmakta olup çoğunlukla ataerkil bir aile yapısı görülmektedir. Pederşâhî/babaerkil bir sistemin görüldüğü Arap aile yapısında baba ailenin geçiminden ve ailedeki her ferdin ihtiyaçlarından birinci derecede sorumlu tutulmaktadır.

Cahiliye Devri'nde de Arap toplumunda ataerkil bir aile yapısı baskındır. Semûd, Benî Mudar, Benî Haşim, Kureyş gibi kabile adlarının çoğu bu kabilelerin ortak bir atadan geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte bazı kabilelerin isimlerinden anlaşıldığı gibi anneden türediği anlaşılmaktadır. Aile erkeklerle temsil edilmekte ve erkeğin akrabalarından oluşmaktadır. Kadının akrabası aile olarak kabul edilmemektedir. Özellikle göçebe bir hayat yaşayan ve sürekli birbirleriyle savaşan bedevi Araplar arasında erkekler savaşan, üreten, ganimeti getiren ailenin bir üyesi olarak kabul edilmektedir. Kadın ise tüketici olarak muamele görmektedir. Bu yaşam

²⁷⁴ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2012, s.58-59

²⁷⁵ Aile ile ilgili farklı tanımlar mevcuttur. Bk. Z. Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul 1958, s.97-116.; Zeki Arslantürk, M. Tayfun, *Amman, Sosyoloji, Çamlıca Yayınları*, İstanbul, 2013, s. 298-299.

tarzı ve anlayış kız çocuklarına yönelik oluşan olumsuz tutumda önemli bir rol oynamaktadır.²⁷⁶ Bundan dolayı kız çocukları değersiz görülmüş hatta Cahiliye Devri'nde diri diri toprağa gömülmüştür.²⁷⁷

Cahiliye Devri'nde kız çocukları amca çocuğu ve amca gibi yakın akrabalarla evlenebilmektedir. Çocuğun ebeveyni olan kişi onu istediği kişiyle evlendirebilmekte ve miras hakkından mahrum bırakabilmektedir. Cahiliye Devri'nde kadın, mehri verilerek alınıp mülk edinilebilen (temellük) bir konumdadır. Bu sebeple erkeğin maddi gücü varsa dilediği kadar kadınla evlenebilmekte, dolayısıyla dilediği zaman da boşayabilmektedir.²⁷⁸ Bu durum kadının metalaştırıldığı ve değersizleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Kadının değersiz olduğu Cahiliye toplumunda kadınların boşanma hakları da yoktur.²⁷⁹

Bezen babası belli olmadığına çocuk annesine nispet edilmekte ve onun nisbesiyle anılmaktadır²⁸⁰. Gayr-i meşru çocuklar meselesi, aile düzeni bakımından fesada, yasakların çiğnenmesine, namusun payimâl olmasına yol açıyordu. Bu suretle toplumda babası belli olmayan çocuklar sorunu ortaya çıkmıştır. Benû Handef (Handef oğulları), Benû Müzeyne, Benû Becîle, Benû Rukayye anneye nisbet edilerek tanınan ailelerdendi.²⁸¹ Ayrıca erkek egemen bir toplum olan Cahiliye Devri'nde aile hayatında kadınların pek söz hakkı yoktu. Cahiliye Devri ahlaki olarak da çöküşün çok olduğu bir devirdir²⁸². Bunun en dikkat çekici sebepleri arasında Cahiliye'nin aile anlayışı, kadınlara ve kız çocuklarına hak ettikleri değerlerin verilmemesi, onların daha aşağı değerlendirilmeleri, kız çocuklarının ileride düşük dereceli kişilerle evlenme ya da kaçırılıp namuslarına helal getirme ihtimallerine dayalı olarak kız çocuk edinilmemesi zikredilebilir. Kız çocuklara ve kadınlara çok değer verilmemesinin bir nedeni de güce dayalı işlerde erkeklerin daha başarılı olmalarıdır. Buna karşılık Hz. Muhammed kızların ailede şefkat, sevgi modeli ve aile için bereket olduğunu, kız çocuğunu şefkat ve sevgi ile yetiştirip ona oğullarına davrandığı gibi davranan ebeveyni Allah'ın

²⁷⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", DİA, II, 1983, s.198-199.

²⁷⁷ Necdet Çağıl, "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2011, s.207.

²⁷⁸ Ali Bardakoğlu, "Toplum-Hukuk İlişkisi Açısından Cahiliyye Hukuku Örneği", Bursa: Ensar Vakfı Marmara Bölgesi Başkanlığı Yayını, 1990, s. 95-97.

²⁷⁹ M. Öztürk, *age.*, s.54

²⁸⁰ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, (2. Baskı), Ensar Yay., İstanbul 2014, s.121

²⁸¹ A. Bardakoğlu, *age.*, s. 96

²⁸² R. Aksoy, *agm.*, s. 29

cennetiyle ödüllendireceği anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in yaratılış olarak farklı olmakla birlikte kadın ve erkeğin benzer ve tamamlayıcı haklara sahip olduklarını vurguladığı söylemek mümkündür. Bir anlamda akıl mantık dışı olarak cahiliye de kadının aşağılanması ve hakkının yenmesine karşı adaletli davranma ve kadının hakkının verilmesi temelinin İslam ve İslam peygamberi Hz. Muhammed ile ancak sağlanabildiği görülmektedir. İslam öncesinde kız çocuklarıyla ilgili olarak: "Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!" (Nahl 16/58-59) şeklinde ayetle durum ortaya koyulmaktadır. Yine El-Enâm Sûresi 6/151 âyet-i kerimesinde "(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.... Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız" buyurulmakta, konuyla ilgili diğer âyet-i kerime olan İsrâ 17/31 âyetinde de "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır" diyerek doğru yol ve uygulamaların neler olduğu açıklanmaktadır.

Cahiliye zihniyetinde ailede yemek hazırlamak, develeri sağlamak, çocuklara bakmak, yünleri temizleyerek kullanılır hâle getirmek, çamaşırları yıkamak, yakacakları temin etmek ve benzeri işler, erkeklerden daha ziyade kadınlara ait bir görev olarak telakki edilmektedir.²⁸³ Aile, kaç kadın ve çocuk olursa olsun tek bir çadır ya da evde oturmakta, erkek çocuk yetişkin hâline geldiğinde babasına yakın ayrı bir çadır veya eve çıkmaktadır. Çocukların velâyetini alma hakkı sadece asabe olan akrabalarına tanınmıştır. Anneler bu haktan mahrum edilmişlerdir. Velâyet hakkına sahip olan kimseler çocuklar üzerinde rehin verme, miras ve himayeden mahrum etme, satma ve hatta kız çocuklarını öldürme gibi daha nice geniş yetkilere sahiptir. O devirde miras hakkından bile mahrum bırakılmış olan kadın ve çocukların eşya, mal ve köleden farkları yoktur. Diğer taraftan Araplarda evlatlık kurumu vardı. İlginçtir ki evlatlıklar kendisini evlat edinen ailede, Arapların kendi çocuklarına tanımadığı miras hakkına

²⁸³ Ramazan Altıntaş, "Câhiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* - 37. Cilt 1. Sayı, 2001, s.63

sahiplerdi.²⁸⁴ İslâm evlat edinilen çocuğun asıl evlat gibi olmayacağını, büyüdüğünde kız ise kocaya, erkek ise evlat edinen anneye nâmahrem olacağı esasını getirmiştir. Zeyd b. Hârîse'yi evlat edindiğinde zamanın uygulaması gereği Zeyd evlatlık edinen Hz. Peygamber'e nispet edilerek Zeyd b. Muhammed şeklinde çağrılmıştır. Kur'ân ise bunun doğru olmadığını beyan buyurmuştur. Ahzab, 33/4 “Allah evlatlıklarımızı öz oğullarınız olarak tanımadı.” mealindeki ayetle evlatlık kaldırılmış, ardından gelen ayetle de evlatlıkların evlat edinenlere değil asıl babalarına nispet edilmesi emredilmiştir²⁸⁵.

Aile kurumu için temel şart olan evlilik Araplar için özel bir merasim gerektirmezdi. Sadece “velîme” adı verilen düğün yemeği verilmesi âdeti Cahiliye devrinde yaygındı. Evlilik o devirde Araplar arasında karı-kocanın müşterek bir hayat kurması değil, mehir karşılığı erkeğin kadına sahip olması şeklinde algılanırdı. Bu şekilde mehri verilen kadın babasının hâkimiyetinden çıkıp kocasının kine geçmiş olarak görülürdü. Evlenme akdi esnasında evlenecek kız yerine babası bulunur, verilen mehir babanın hakkı kabul edilir ve bütün bunlar da kocaya karısını istediğinde boşama veya boşamaktan vazgeçme gibi tek taraflı bir yetki sağlardı. Koca mehrini karşıladığı ve geçindirmeye gücünün yettiği sayıda kadınla evlenebilirdi. Kabile dışı evlilikler hoş karşılanmamaktaydı. Evliliklerin kabile içerisinden (endogami) hatta amca çocukları arasında olmasına bir özendirme vardı. Amcakızı ifadesinin de eş anlamında kullanıldığı ulaşılan bilgiler arasındadır.²⁸⁶

Cahiliye Devri'nde soy birliğine dayanan klan ailesi, bu evlilik yoluyla gerçekleşen tabii aile olmak üzere iki tip ailenin varlığından söz etmek mümkündür. Kişi evlenmek istediği kadını aile reisinden ister, kabul edilmesi hâlinde onunla evlenirdi. Adayların soy, sosyal statü gibi durumlarında birbirlerine denk olmaları gözetilirdi.²⁸⁷ İslâm'ın da kabul ettiği hıtbe usülü evliliğin yanı sıra bu devirde bazı nikâh şekilleri de vardır. Hz. Âişe'den elde edilen bilgiye göre Cahiliye Devri'nde dört çeşit nikâh akdi vardır.

²⁸⁴M. Â. Aydın, *agm.*, s.198.

²⁸⁵ Osman Sağlam, *İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s.14

²⁸⁶M. Â. Aydın, *agm.*, s.198.

²⁸⁷ Mehmet Ali Kıpçak, “Asr-ı Saâdet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”, *Asr-ı Saâdet'te İslâm*, II, 2001, s.328.

1. Kızın ailesinden istenerek, nikâh neticesinde erkeğin kadına sahip olmasıdır.

2. İstibda Nikâhı: Aybaşı hâlindeki kadının temizlendikten sonra, kocası tarafından asil olduğu kabul edilen bir erkeğe gönderilerek ondan çocuğu olmasını sağlaması şeklinde uygulanırdı. Kadın, hamile kalıncaya kadar o erkekle beraber olur; hamile kaldıktan sonra kocasının yanına dönerdi. Bu beraberlikten doğan çocuk ise kocanın olurdu.²⁸⁸

3. Kadının on civarında erkekle beraber olması ve bundan bir çocuk doğurmasıdır. Bu durumda kadın beraber olduğu erkekleri çağırır ve içlerinden birisine nispet ederdi. Erkek de onu kabullenmek zorunda kalırdı.

4. Biğa Nikâhı: Fâhişe bir kadının birçok erkekle beraber olmasıdır. Bunun sonunda doğan çocuk bir kâifin çağırılması ve onun yapacağı nispet ile çocuğun babasının tayin edilmesi gerekliydi.²⁸⁹

Bu devirde bunlardan başka nikâh şekilleri²⁹⁰ de vardır.

1. Bedel nikâhı: İki erkeğin karşılıklı olarak karılarını değiştirmeleri,

2. Haden nikâhı: Hür bir kadının başka bir erkekle metres hayatı yaşaması,

3. Şiğar nikâhı: İki erkeğin mehirsiz olarak kızlarını karşılıklı değiştirerek evlendirilmeleri,

4. Makt nikâhı: Baba öldükten sonra en büyük oğlunun üvey annesi ile mehirsiz olarak evlenmesi,

5. Mut'a nikâhı: Kadın ve erkeğin belli bir süre için evlenmeleridir. Doğan çocuk kadına aittir.²⁹¹

Bu devrede kadının talak sayısı İslâm'da olduğu gibi üç olarak kabul edilirdi.

Cahiliye Devri'nde talak çeşitlerine gelince:

²⁸⁸ Buhârî, "Nikâh", s.33; M. Ali, Kapar, *age.*, s.328.

²⁸⁹ M. Ali Kapar, *age.*, 329.

²⁹⁰ M. Â. Aydın, *agm.*, s.198.

²⁹¹ Müslim, "Nikâh", s.11.

1. “Sen boşsun” demek suretiyle kadını boşaması,

2. Hul: Karı-kocanın anlaşmasıyla evliliğe son verilmesi,

3. İlâ talakı: Kocanın herhangi bir sebeple eşine kızdığında bir iki yıl veya daha uzun süreyle hanımına yaklaşmamaya yemin etmesi ve süre bitiminde gerektiğinde yeni yeminle süreyi uzatması.²⁹²

4. Zihar talakı: Kocanın karısını kendisine haram kılmak maksadıyla karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü mahremi olan bir kadına benzetmesidir. Uygulama genelde kocanın karısına “sen bana anamın sırtı gibisin” diyerek boşaması şeklinde olmuştur.²⁹³

Medine’de ise yerleşik hayatta kadının statüsü daha iyi durumda idi. İslâm’ın caiz gördüğü evlenme biçiminin Mekke ve Medine’de yaygın olduğu, zinanın çirkin görüldüğü, hatta hür kadın zina eder mi? şeklinde bunun ne kadar çirkin olduğunun ifade edildiği görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar özetlendiğinde şu sonuçlara varmak mümkündür:

Cahiliye Devri’nde Arap aile yapısı, kan ve soy birliğine dayanmaktadır.

Aile erkeklerle temsil edilmekte ve erkeğin akrabalarından oluşmaktadır. Kadının akrabası aile olarak kabul edilmemektedir.

Evlilik genellikle mehir karşılığı kadının satın alınması şeklinde kabul edilmektedir.

Cahiliye zihniyetinde ailede yemek hazırlamak, develeri sağlamak, çocuklara bakmak, yünleri temizleyerek kullanılır hâle getirmek, çamaşırları yıkamak, yakacakları temin etmek ve benzeri işler, kadınlara ait bir görev olarak kabul edilirdi.

Çocukların velâyetini alma hakkı sadece asabe (baba tarafından olan yakın akraba) olan akrabalarına tanınmıştır. Anneler bu haktan mahrum edilmişlerdir.

Cahiliye Devri’nde çok fazla nikâh çeşidi olduğu bilinmektedir. Bu devirde talak (Boşanma) farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

²⁹² Hamdi Döndüren, “İlâ”, DİA, İstanbul 2000, XXII, s.61.

²⁹³ Ahmet Yaman, “Zihâr”, DİA, İstanbul 2013, XLIV, s.387

5.1.4. Cahiliye Devri'nde Kız Çocuklarının Durumu

Cahiliye Devrini anlatan bazı ayetlerde cinsiyet ayırımı yapılmaksızın geçim sıkıntısına düşme korkusu ile çocukların istenmediği ya da doğan çocukların öldürüldüğü ifade edilmektedir. Bazı ayetlerde ise Arap toplumunda kız çocuklarının statüsü müstakil olarak ele alınmıştır. Bir kısmını aşağıda naklettiğimiz bu ayetlerde cahiliye toplumunun kız çocuklarına değer vermedikleri, onları hor ve hakir gördükleri, kız babası veya annesi olmak istemedikleri bildirilmiştir. Örneğin; Nahl sûresinde müşriklerin, değer verdikleri şeyleri kendilerine değersiz saydıkları kızları ise Allah'a nispet ettikleri haber verilmiştir.²⁹⁴ Eşi kız çocuğu doğuran müşrik bir babanın psikolojik durumu ise şu çarpıcı ifadelerle anlatılmıştır; *“Onlardan biri kız çocuğu ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu aşağılanmış olarak yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün?”*²⁹⁵ *“Onlardan biri Rahman'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelenince hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir”*.²⁹⁶ Bu ayetlerde de görüldüğü gibi kız çocuğu evladı olma Cahiliye Devri'nde babalar için utanç ve ayıp olarak görülmüştür. Bu durum kız evlatlara değer verilmediği ve toplumda utanılacak bir şey olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Toplumsal baskının bu kadar kötü olması bazı erkeklerin kendi kızlarını diri diri toprağa gömerek öldürme gibi cani ve insanlık dışı işlerin yapılmasına neden olduğu devrinin kaynakları ve Kur'an ayetleri ile bildirilmektedir.

Cahiliye Devri'nde kız çocuklarına karşı en kötü muamele örneği ise onların diri diri toprağa gömülmesi (ve'dü'l-benât) dir ²⁹⁷. İslâmiyet'ten önce bazı kabilelerde yaygın olduğu bilinen bu çirkin davranış ayet ve hadislerde şiddetle kınanmıştır. Tekvir sûresinde kız çocuklarını diri diri toprağa gömen cahiliye devri müşriklerinin işledikleri bu suçtan dolayı hesaba çekilecekleri ve ağır bir cezaya maruz kalacakları *“Ve sorulduğu zaman diri diri toprağa gömülen kıza; hangi günahı yüzünden öldürüldü diye?”*²⁹⁸ ifadeleri ile dile getirilmiştir.

²⁹⁴ El-Nahl, 16/57.

²⁹⁵ El-Nahl, 16/58-59.

²⁹⁶ El-Zuhuruf, 43/17.

²⁹⁷ Adnan Demircan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, İstem 2/3, 2004, s.1.

²⁹⁸ El-Tekvir, 81/8, 9.

Cahiliye Devri'nde geçim sıkıntısı veya başka sebeplerle çocukların öldürüldüğünü bildiren başka ayetler de vardır. Mezkûr ayetlerde bu çirkin eylemin detayları hakkında fazla bilgi verilmemekte ancak bu eylemin büyük bir suç olduğu, bu suçu işleyenlerin şiddetle uyarıldığı görülmektedir²⁹⁹. Teolog ve tarihçilerin verdiği bilgilere göre cahiliye devrinde kız çocuğu doğurmaktan utanan bir kadın doğum sancıları tuttuğu zaman çöle gider, bir çukur kazıp o çukurun başında doğum yapardı. Eğer kız çocuğu dünyaya getirirse onu çukura atıp gömerdi; erkek çocuk dünyaya getirirse onu alıp eve dönerdi. Bazı rivayetlerde ise bir kız çocuğu dünyaya geldiği zaman eğer yaşamasına izin verilirse ona yünden veya kıldan bir cübbe giydirilir, çölde deve güttürülürdü. Eğer öldürülecekse altı yaşlarına kadar beklenir sonra da çöle götürülüp kazılan çukura atılır ve üzeri toprakla kapatılırdı.³⁰⁰

Kız çocuklarına karşı Cahiliye Araplarının tutumunu ortaya koyan bir başka olay Dârimî (ö. 255/869) tarafından nakledilmiştir. Mezkûr rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e cahiliye devrinde yaşadığı bir olayı şöyle anlatır; *“Ya Rasûlallah! Biz cahiliye devrinde putlara tapar, çocukları öldürürdük. Benim küçük bir kızım vardı. Bu kız beni çok severdi. Çağırdığım zaman koşar koşar yanıma gelirdi. Bir gün onu yanıma alıp evden uzaklaştım ve kolundan tutarak bir kuyuya attım. Kuyudan uzaklaşırken duyduğum son sözleri, babacığım, babacığım çığlıklarıydı. Bu hikâyeyi dinleyen Allah'ın Rasûlü çok üzülür ve gözlerinden yaşlar akmaya başlar”*. Orada bulunanlardan biri olayı anlatan şahsa; Rasûlullah'ı üzdün diyerek çıkışır. Hz. Peygamber; *“Ona müdahale etmeyin bırakın duygularını istediği gibi anlatsın”* der ve olayı tekrar anlatır. Hz. Peygamber sakalı ıslanincaya kadar ağlar. Eserin yazarı bu olayın gerçek bir rivayet olduğu, rivayeti nakl edenin ise güvenilir bir kimse olduğunu bildirmiştir.³⁰¹

Cahiliye Devri'nde ve'dü'l-benâtin varlığını ve yaygınlığını gösteren bir başka örnek Hz. Peygamber'in Medinelilerle yaptığı sözleşmedir. Akabe Bîatı olarak bilinen bu sözleşmeye göre ; Hz. Peygamber onlardan *“şirk koşmayacakları, zina etmeyecekleri, iftirada bulunmayacakları ve çocuklarını öldürmeyecekleri”ne dair söz almıştı. Hz. Peygamber'in kendisine gelip bîat etmek isteyenlerin bîatını kabul etme şartlarından birinin ve'di terk etmeleri olduğu ayetle de sabittir. Yüce Allah bu hususta;*

²⁹⁹ İsra, 17/31; En'am, 6/136, 137, 140, 151; Mümtehine, 60/12.

³⁰⁰ Celâleddin b. Abdîrrahman es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr (Beyrut: Dâru İhyâ), 1993, s.428

³⁰¹ Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, es-Sünen, Mukaddime (Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000), 1: 3-4; Ebu'l-A'lâ Mevdûdi, Tefhimu'l-Kur'ân, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 7: s.49.

*“Ey Peygamber! İnanmış kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek... şartıyla sana biat etmek üzere geldikleri zaman onların biatlerini kabul et”*³⁰² buyurmuştur. Kur’an ayetinde kız çocuklarının öldürülmesini terk etme şartının biat şartı olarak zikredilmesi bu çirkin âdetin ortadan kaldırılması ve kız çocuklarına ve kadınlara gereken önemin verilmesini sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Cahiliye Devri’nde kız çocuklarının insan evladı olduğu unutulmuş, bir yavruya karşı gösterilmesi gereken şefkat ve merhamet yerini acımasızlığa ve merhametsizliğe bırakmıştır. Böyle bir ortamda insani ölçülerin yeniden inşasına ve yaratılana karşı merhamet ve şefkat duygularının yeniden ihyasına ihtiyaç duyulmaktaydı. İslâm’ın zuhuru ile birlikte insani duygular kalplere ve zihinlere yerleşince ve’dü’l benâtin ne derece çirkin bir eylem olduğu³⁰³ anlaşılmış ve bu ahlak dışı gelenek çok hızlı şekilde terk edilmiştir. Kız çocuklarına yönelik sergilenen bu gayri insani tutum, cahiliye devrinin bir sembolü olarak kıyamete kadar hafızalardaki yerini koruyacaktır. Ayrıca Mev’ûde (diri diri gömülen kız çocuğu) ile alakalı ayetler ve yukarıda zikrettiğimiz rivayetler gösteriyor ki cahiliye devrinde kız çocuklarının öldürülmesi yaygındı. Bunun kaldırılması ise İslam’ın nüzulü ile olmuştur. Buna ilişkin ayetler, hadisler ve tarihi sözleşmelerde hükümler bulunmaktadır. Bu durum bu uygulamanın yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

İslamiyet Arap toplumunun kırdan ve çölden kentin yerleşik hayatına doğru önemli bir sosyal gelişim göstermesinde önemli katkılar sağlamıştır. Böylece İslam kız çocuklarının kır hayatındaki olumsuz koruma ve güvenlik problemlerini de ortadan kaldırmış, böylece onların bir utanç kaynağı ve buna bağlı olarak öldürülmekten uzak bir yaşam sürdürmelerini sağlamıştır.

5.1.5. Cahiliye Devri’nde Kadının Durumu

Ataerkil bir yapıya sahip olan bedevi Arap toplumunda kadının hiçbir değeri hak etmediği yönünde tutumlar sergilenmekle birlikte evde hemen hemen her işin sorumluluğunun kadınlara düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte, sosyal hayatta başarılı olan, Arap toplumundaki çalışmaları ile erkeklerden daha iyi bir pozisyona ulaşan ve hatta idareci olan kadınlar da bulunmaktadır. Nitekim İslam tarihi mesleği ile

³⁰² El-Mümtehine, 60/12.

³⁰³ El-Tekvir, 81/8-9; El-Nahl, 16/58-59.

ilgili ilk çalışmalarda, bazı kadınların devrinin yöneticilik kadar değerli olan işleri yaptıkları belirtilmiştir.³⁰⁴ Örneğin, Cahiliye Devri'nde Amalika kabilesinin bir üyesi olan ez-Zebba adlı bir kadın uzun yıllar ordu komutanlığı yapmıştır. Ayrıca Suhr bint Lokman da bir ordu komutanı idi. Yine ilk İslam tarihi kaynaklarından öğrenildiğine göre rahibe kadınlara insanlar arasındaki bazı problemleri çözme konusunda danışıldığı dikkat çekmektedir.³⁰⁵ Ayrıca kâhin kadınların Cahiliye Arap toplumunda önemli bir yeri vardı. Dolayısıyla kadınların durumları kabilelere göre de farklılık gösterebilmekte ve kadına verilen değer değişebilmektedir.

Cahiliye Arap toplumunda kadınlar genellikle hürler ve cariyeler olarak iki sınıfa ayrılmaktaydı. Şef ve aristokrat ailelerin kızları ve kadınları, birçok erkekten daha üstün bir role ve değere sahipti. Bu durum kadının statüsünün aile ve kabilenin yapısına göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte özgür kadınlar arasında da tam bir eşitlik ve adalet olduğu söylenemez. Zengin ve özgür kadınlar, toplumdaki saygınlık açısından fakir özgür kadınlardan her zaman bir adım önde olmuşlardır. Özgür kadın için, toplumda söz sahibi olma derecesinin, zengin ve büyük nüfuslu bir kabileye ait olduğu ile doğru orantılı olduğu görülmüştür. Sosyo ekonomik düzeyin hem cinsler başta olmak üzere farklı cinsler arasında bile farklı haklara sahip olmayı sağladığı ve toplumda eşitlik ve denklik mefhumunun olmadığını göstermektedir. Zengin ve aristokrat aileler arasında yapılacak evlilikler, zengin kabileler arasında kız değişimi olarak da gerçekleştirilmiştir.³⁰⁶ Bu uygulama evliliklerde sosyo ekonomik düzeyin denklğine dikkat edildiği gibi kızların karşılıklı olarak verilip alınması esasına dayandığını da göstermektedir.

Cahiliye toplumunda kadın-erkek ilişkileri belli bir seviyede yaşanmıştır. İlişkilerde belli kurallara ve çizgilere hassasiyet gösterilmiştir. Yabancı bir erkek eve geldiğinde haremlik-selâmlık uygulanmasa da erkekler hane halkı yanında hareketlerine ve sözlerine dikkat etmek, kadınlar da giyimlerinde ölçülü ve dikkatli davranmak zorunda olmuşlardır. Başlangıçta toplumsal değişimin önemli faktörlerinden olan Arapların başka ırklarla ticaret, göç ve savaş, evlilik gibi sebeplerle etkileşime girmesi sebebiyle kadın-erkek ilişkileri bu sosyal olaylardan büyük ölçüde etkilenmiştir. İrkçılığın zihinlerinde önemli bir yer tuttuğu Araplar için kadın-erkek arasında haremlik

³⁰⁴ R. Altıntaş, *agm.*, s.63.

³⁰⁵ R. Altıntaş, *agm.*, s.63-64

³⁰⁶ R. Altıntaş, *agm.*, s.63

selâmlık uygulanması, kadınların büyük şehirlerde özgürce dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi gibi tutumlar geliştirilmiştir.³⁰⁷ Sosyal ilişkilerdeki bu tutum değişikliklerinin yazılı bir metne dayanmayıp yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerden kaynaklı olarak devrin örf ve âdetleri arasına girerek varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Çöllerde ve kırsal bölgelerde yaşayan kadın-erkek ilişkileri ile şehir merkezlerinde yaşayan kadın-erkek ilişkileri de farklılıklar göstermektedir. Çölde yaşayan toplumda bir taraftan bir utanç vesilesi olarak görülen kız çocukları diri diri toprağa gömülürken diğer yönde hayatta kalan kadınların erkekle olan ilişkilerinin daha sağlıklı olduğu görülmektedir³⁰⁸. Zira çöl toplumunda kadın erkek arasındaki ayrım şehir merkezlerine göre daha az hissedilmiş, iyi komşuluk ilişkiler, yardımlaşma ve hayat şartları nedeniyle haremlik selamlık gibi kadın ve erkeğin birbiri ile aralarındaki ilişkiyi uzak tutan uygulamalara gerek duyulmamıştır. Kız ve erkek çocukları birlikte doğmuş, bir arada yaşamış, neredeyse aynı işleri yapmışlar ve yetişkinliğe de birlikte adım atmışlardır. Sosyal hayatta hür ve varlıklı olan kadınlar söz sahibi olsalar da genel mânada Cahiliye Arapları kadınların düşüncelerini ve akıllarını erkekten çok aşağıda görmüşlerdir³⁰⁹. Onlarla istişare yapılsa bile her koşulda onlara muhalefet edilmesi gerektiğine, kadınların akılları yerine duyguları ile hareket ettiklerine inanılmıştır. Cahiliye Arapları arasında “*İşini, kadınların görüşüne dayandıran kimse zelil olmuştur*” gibi sözler darb-ı mesel (atasözü) hâline gelmiştir³¹⁰.

İslâm’da ise kadın erkeğe eşdeğer görülmüştür. Her şeyden evvel Kur’ân’da, Sebe melikesinin istişare ile karar vermesinin³¹¹ ve bir melike olarak onun başarılı siyasetinin övüldüğü dikkat çekmektedir. Hz. Hatice’nin Hz. Peygamber’e ilk vahiy geldiğinde sergilediği tutum son derece önemli ve isabetlidir. O, bir yandan kocasını dürüst, fakirleri ve akrabasını gözeten biri olarak Rabbinin kendisini Şeytan’ın eline bırakmayacağını ifade ederek psikolojik açıdan teselli etmiştir. Ayrıca dinî bilgisi ve tecrübesine ehemmiyet verdiği Hıristiyan âlim Varaka b. Nevfel’e Hz. Peygamber’in

³⁰⁷ R. Altıntaş, *agm.*, s.64

³⁰⁸ A. Demircan, *age.*, s.21

³⁰⁹ Ahmet Gündüz, Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 2012, ss. 129-148

³¹⁰ A. Gündüz, *agm.*, s.137.

³¹¹ El-Sebe 34/99.

yaşadıklarını aktararak fikrini almış ve gelen meleğin Mûsâ'ya ve Hz. İsâ'ya gelen Nâmus-ı Ekber Cebrâil olduğunu öğrenerek Resûlullah'ı teskin etmiştir³¹².

Hız. Âişe'nin zekâsı, fikhî kabiliyeti, hadis rivâyeti ve yorumundaki yeri sağlamdır. Keza Hudeybiye Anlaşması sebebiyle hac edemeden kurbanını kesip tıraş olarak Medine'ye dönme kararına Kâbe'yi ziyaret edemedikleri için sıcak bakmamışlar, Resûlullah'ın ihramdan çıkma emrine karşı gönülsüz davranmışlardı. Ümmü Seleme, Resûlullah'a "siz kendi kurbanınızı kesip tıraşınızı olursanız onlar sizi takip edeceklerdir" diyerek fikrini beyan etmiş, Resûlullah da onun tavsiyesini uygulamıştır.

Câhiliye Devri'nde istisnalar bir yana, genel olarak kadın her ne kadar ikinci sınıf insan gibi değerlendirilmişse de önemli meslekler icra eden, kendileriyle istişare edilen kadınlar da vardı. Ayrıca şâir olarak tanınıp meşhur olan kadınlar bilinmektedir. Bunlara Ransa, Harnek, Celile, Kebşe ve Amr b. Ma'dikerb'in kız kardeşi örnek olarak verilebilir. Cesaretlerini artırmak, lojistik hizmetler ifa etmek, hemşirelik gibi görevlerde bulunmak üzere kadınlar da erkeklerle birlikte savaflara katılırlardı. Mekke'de Hız. Hatice gibi ticaretle uğraşan iş insanı kadınların varlığı dikkati çekmektedir³¹³. Ayrıca Mekke'de Havla isminde fırıncılık yapan, güzel koku satan, kuaförlük yapan (el-Meşîta), makyaj yapan (minkâş) kadınlar ve bu tür meslekler de mevcuttu.

İslâm devrinde kadın, İslâmî ölçüler içinde bir takım ticarî ve ilmî faaliyetler içinde olmuştur. Müslüman kadınların hemşire, lojistik destek amaçlı olarak savaflara iştirak ettiğini bilinmektedir. Okuma yazma bilen kadınlardan bu hususta istifade edildiği dikkatleri çekmektedir. Meselâ Allah Resûlü, Şifâ isimli sahâbî kadından hanımı Âişe'ye okuma ve yazmayı öğretmesini istemiştir. Her ne kadar haksız olarak bir savafta bulunsa da bir kadın olarak Cemel Savaşı'nda Hız. Âişe'nin ordu komutanı mevkiinde bulunduğu görülmektedir. Yine Hız. Aişe'nin ilmi ve hadis aktarma ve yorumu konularında oldukça ileri düzeyde olduğu bilinmektedir.³¹⁴

Halife Hız. Ömer'in hutbede kadınların erkeklerden fazla mehir istediklerini eleştirmesi karşısında yaşlı bir kadının söz alarak "*Allah'ın serbest bıraktığı bir şeyi sen*

³¹² Cevâd Ali, el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm, IV, Bağdad, 1993, s.625.

³¹³ Nur Yıldırım, Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını, SAMER Yayınları, Kahramanmaraş, 2019, s.121

³¹⁴ Mehmet S. Hatipoğlu, "Hazret-i Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19,1973, s.60,61.

hangi hakla sınırlandırıyor” şeklinde çıkışması ve halifenin onun bu değerlendirmesini isabetli bulup kendisinin yanıldığını beyan etmesi, hem kadınların fikhî anlayışlarını hem de medenî cesaretleri, halifenin de haklı tenkitlere açık olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Allah Resulünün belli hassasiyetlere riayet etmek şartıyla kadınlara çalışma, toplumsal hizmetlere iştirak etme ve ilmî, ticari faaliyetlerde bulunma izni verdiği, Müslüman kadınların bu imkânlardan yararlandığı görülmektedir³¹⁵.

Hamr sözcüğü örtmek anlamına gelip başörtüsünü de kastetmek için kullanılmıştır.³¹⁶ Ancak Kur’ân ayetlerinden de anlaşıldığı üzere Cahiliye kadınlarının başörtüsünü kullanma biçimi günümüzdeki genel kullanımından farklılık arz etmektedir. Kur’ân’da zikredilen teberrec ifadesi, Mukâtil’e (ö. 150/767) göre, kadının örtüyü başına alıp bağlamadan onu bırakması; gerdanlık, küpe gibi takıların yerlerini, boyun ve boğazını açık bulundurması anlamına gelmektedir. Ancak Cahiliye toplumunda örtüsüz kadınların da olduğunu ve toplumda bu durumun yadırganmadığı bilinmektedir³¹⁷.

“*Ey ma’bed’in kızı, Ben ölecek olursam, arkamdan sayıp dökeceğin vasıflarımla benim ölümümü herkese duyur ve yakarı yırt!*”³¹⁸ mısralarından da anlaşıldığı gibi, Cahiliye kadınları yakalı ve cepli elbiseler giyerlerdi. El-İzâr: insan vücudunun belden aşağısını örten giysiye denir ki, Cahiliye Devri Arap kadınlarının giysilerinden birisidir. İmrü’l- Kays’ın: “Devar adlı put çevresinde genç kızların siyah ve uzun etekleriyle döndüklerini” söylediği bir şiirinden ve kadınların Kâbe’yi tavaf esnasında yırtmaçlı etek giydiklerine dair rivâyetlerden³¹⁹ anlaşıldığına göre Cahiliye Devri’nde değişik kadın giysilerinin varlığı bilinmektedir.

³¹⁵ Hüseyin Ertuç, “İslam’da Yetimlerin Hukukî Statüsü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, 2009, s. 134.

³¹⁶ R. Altıntaş, age., s. 67; Zeki Duman, *Kur’an-ı Kerim’de Örtünmenin Sınırları*, İstanbul, 2011, s.76.

³¹⁷ Metin Çetin, (2021), “Kur’an’a Göre Örtünme”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 8, 2021, s.116.

³¹⁸ R. Altıntaş, *agm.*, s. 69.

³¹⁹ R. Altıntaş, *agm.*, s.69. İbn Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitâbu’l-Asnâm)*, (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s.38

SONUÇ

Kadın insanlığın inşası ve üremesinde son derece kritik bir görev üstlenmiştir. Tarih boyunca eski kavimlere, milletlere, uygarlıklara veya medeniyetlere bakıldığında tüm toplumların kendi değer dünyaları, anlayışları ya da inançları çerçevesinde kadını bir yere konumlandırmış oldukları görülmektedir. Bu anlamda kadın, başta anne, eş, kraliçe, tanrıça, tüccar, din görevlisi olarak daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde maalesef kadın birçok toplum ve uygarlıklarda hak ettiği değeri alamamış ve itilip kalkılan ikinci sınıf bir insan muamelesi görmüştür. Bu nedenledir ki kadın daima değerlilik ile değersizlik arasında kalmıştır. Her ne kadar genellemek çok mümkün olmasa da bu dönemlerde kadının hak ettiği yeri toplumda alabildiğini söylemek çok da mümkün görülmemektedir.

Bu araştırmada Akadlardan Cahiliye devrine kadar Mezopotamya'da kadın, sosyal, siyasi, dini, iktisadi ve hukuki açılardan ele alınarak incelenmiş ve tartışılmıştır. Ayrıca sosyal çevre, örf ve adetler gibi temel unsurların kadının toplumda aldığı rollerin farklılaşmasına sebep olduğu fark edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mezopotamya halklarından olan Akadların tarihi süreçte bu bölgedeki hâkimiyeti ve kendisinden sonra gelen kavimleri ve halkları da etkilemesi Akad kültürünün daha sonraki süreçte de Mezopotamya toplumlarında varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Akad, Asur, Babil ve Cahiliye toplumlarını incelediğimizde evlilik, erkeğin ve ailesinin girişimiyle başlamakta, ailelerin karşılıklı hediyeleşmeleri neticesinde evliliğin ilk adımı olan nişan evresi gerçekleşmektedir. Nitekim nişan merasimi önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Nişandan sonra damat adayının ailesi tarafından yapılan bir törenin ve evlilik sözleşmesinin yazıya aktarılmasının ardından gelin, damadın ailesine dahil olmakta ve evlilik gerçekleşmektedir.

Boşanma genellikle erkek tarafından başlatılmaktadır. Boşanma sebepleri ise erkeğin veya kadının, evi ve evliliği ihmal, evliliğe sadakatsizliği, zina, çocuk sahibi olunmaması ve gönüllü ya da gönülsüz gaiplik gibi durumlar olarak görülmektedir. Erkek, boşanma sırasında kadına tazminat veya nafaka ödemekle yükümlüdür. Evlenirken ailesi tarafından verilen çeyiz ve yine evlilik sırasında veya sürecinde kocası tarafından verilen hediyeler ise kadının mirasını oluşturmaktadır.

Akad ve Asur'da siyasi hayatta kadınların yönetime dâhil olduğu bilinmektedir. Asur'da kraliçe kral ülkede olmadığı zamanlarda sarayı istediği gibi yönetme yetkisini sahiptir. Hem Akad, Asur, hem de Babil toplumunda kadınlar ticaretle uğraşmışlar ve ülke ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Kadınlar genellikle, sütannelik, aşçılık, biracılık ve dokumacılık gibi evde veya evden uzaklaşmadan yapılan işlerle uğraşmışlardır. Dini hayatta ise, birbirinden farklı isimlerden oluşan rahibelik görevinde bulunmuşlardır. Ancak Akad, Asur Babil ve cahiliye devrinde kadınların hak ettiği insana yakışır yerinin olmadığı ve genellikle ikinci sınıf insan muamelesi gördüğünü de söylemek mümkündür. Bu durumun Mezopotamya coğrafyasının genelinde böyle olduğu ve sürdüğü görülmektedir.

Cahiliye Devri'nde kadının konumuna bakıldığında; asil ve zengin kimselerin kızları ve eşleri, bir şahsiyete sahip olup itibarlı sayılmışlardır. Bunun dışındaki büyük çoğunluk, ezilen ve cariye olarak kullanılanlardan oluşmaktadır. Erkeklerle oranla kadınların hakları sınırlıdır. Kadın adeta bir eşya gibi alınıp satılmakta, her türlü eziyet ve hakarete layık görülmektedir. Kadının bu kötü konumu doğumuyla başlamaktadır. Buna karşın cahiliye adetlerinde bir erkek çocuk dünyaya geldiğinde bu durum onlar için sevinç ve neşe kaynağı olmuş ve onun için eğlenceler tertip edilmiştir. Kız çocuğunun dünyaya gelmesi ise utanç vesilesi sayılmıştır. Gerçekten kadın toplum içerisinde ne kız çocuğu, ne eş ne de anne olarak değerli bir yer kazanamamıştır. Erkekler birden çok kadını nikâhına alabilmektedir. Bunda da herhangi bir sınırlama yoktur. Bir baba kızını diri diri gömecekse eğer, onu çölde kendi kazdığı kuyuya götürüp oraya atmakta ve üstüne kumlar yığmaktadır. Bazı rivayetlere göre de doğumu yaklaşan kadın bir çukur kazmakta ve orada doğum yapmaktadır. Eğer doğan yavru kız ise çukura atıp üzerini toprak örtmekte, oğlan ise onu saklayıp korumaktadır. Kız çocuklarının diri diri gömülmesi hususu Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir; *“Onlardan birine kız doğumu müjdesi verilince öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır. Onu utana utana tutsun mu? Toprağa mı gömsün?”*. Görülen o ki, kadına değer verilmemekte hak ve hukuku tanınmamakta, cinsel bir obje olarak görülmektedir. Hatta bazı erkekler genç ve güzel cariyelerini zorla fuhuşa sürüklemekten de çekinmemektedirler. Görülen o ki İslam öncesi çeşitli kültür ve coğrafyalarda kadın genel olarak kendini kötü bir konum içinde bulmuştur. Kadının bir birey ve insan olarak görülmesi ise İslam dininin öğretileriyle mümkün olabilmiştir. Kadının erkekle pek çok hususta eş değer olarak

görülmesi Mezopotamya ve Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere bu dine inanan bütün toplumlarda kadın hak ettiği değeri almış ve görmüştür.

Buradaki temel farkın esasen Babil, Asur ve Akad gibi toplumların kent hayatına geçmiş olmaları ve Cahiliye Devri adı altında incelenen Arap gruplarının ise bedevi hayat tarzını devam ettirmeleridir. Dolayısıyla aynı soy kökeninden gelen ancak farklı hayat şartlarına sahip toplulukların yaşantı biçimlerinin kız çocuklarını ve devamında ise kadınların toplumdaki sosyal statüleri, kabul görmeleri veya çeşitli olumsuzluklara maruz kalmaları açısından da önemli bir ayrılış çizgisi olmuştur. Bunun devamında İslamiyet'in ilk vahyin gelmesiyle birlikte İslami inancını benimseyen dağınık Arap grupları (bedeviler) bir taraftan aile ve toplum yapısını Allah'ın kelamına göre düzenleme çabasına girerken, öte yandan çöl hayatından kent hayatına geçişlerinin de aynı zamana tekabül etmesi onların uğraşlarının sonuç vermesini hızlandırmıştır. Böylece eski kentli Sami gruplarında olduğu gibi Müslüman Arap toplumunda da kız çocukları ve kadın yeniden değer bulmuştur.

Kadının değer bulması ve önemli hale gelmesinde İslamiyet inancının önemi oldukça büyüktür. İslam ile birlikte Cahiliye Devri'nde adeta insan olarak bile anılmayan kadının her şeyden önce insan olarak değer görmesi, anne olarak cennetin ayaklarının altına serilmesi ve kocaya "Allah'ın emaneti" olarak verilmesi kadının haklarının temin edilmesi ve korunmasına yönelik emir ve uygulamalar olarak görülmektedir. İslam inancına rağmen yerel kültür öğeleri, gelenek, göreneklerin ve yerel inanç ve kabullerin yaşamasından dolayı İslam'ın kabul edilmesiyle bile tam olarak İslam'ın emir ve uygulamalarının eksiksiz biçimde konulabildiğini söylemek çok mümkün değildir. Söz konusu coğrafyada günümüzde bile en temelde insan hakları ihlallerinin bile hat safhada olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kadın ve çocuk haklarının da ihlal edildiğini söylemek zor değildir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH B. ABDURRAHMAN DÂRİMÎ (2000). Es-Sünen, Mukaddime (Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1: 3-4.
- AKARSU M. (2018). Kabileden Devlete Medine Tecrübesi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- AKLIBAŞINDA, M., ATABEYOĞLU, Ö., BULUT, Y. (2011). Tarihte Kadınlara Adanmış Bahçeler, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, C.2, Özel Sayı, 2011, s. 959-960.*
- AKSOY, R. (2021). “İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam’da Kadının Statüsü” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 15, s.20-39.*
- ALBAYRAK, İ. (2000). “Kültepe’den Yeni Bir Vasiyetname”, *Archivum Anatolicum, S.4, s. 1-29.*
- ALBAYRAK, İ. (2012). “Kültepe’de Ele Geçen Vasiyetnamelere Göre Eski Anadolu’da Miras Anlayışı”, *38. ICANAS, s. 137-149.*
- ALBAYRAK, İ., ÖZ, E., EROL, H. (2019). "Çivi Yazılı Belgeler ve Arkeolojik Verilere Göre Eski Babil Döneminde Nehir Ulaşımı". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri 13, 9-42.*
- ALTINTAŞ, R. (2001). Câhiliye Arap Toplumunda Kadın, *Diyanet İlmî Dergi, Konya.*
- ANSON F. RAİNEY, (2015). *The El- Amarna Correspondence 2 vol set, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Brill, Leiden-Boston .*
- APAK, A. (2014). Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, (2. Baskı), Ensar Yay., İstanbul.
- ARSLAN, Y. (2021). Mezopotamya’da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 1-8.*
- ARSLANTÜRK, A., AMMAN, M. T. (2013). Sosyoloji, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- AY ARÇIN Ş. (2016) İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- AY ARÇIN Ş. (2020) “Orta Babil Krallığı (Kassitler) ve Babil’de İkinci İsin Hanedanlığı” Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi (ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul 2020, s.263-290.
- AYDIN, F. (2015). *Hicaz Bölgesi Câhiliye Kültürü Çerçevesinde Hadislerde Sosyal Gerçekliği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- AYDIN, M. A. (1996). “Aile”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt II.
- BAHAR, H. (2016), Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen Yayınları, Konya.
- BAHRANİ Z. (2018). Babil’in Kadınları: Mezopotamya’da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul.
- BALKAN, K. (1987). “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Bellekten, C. LI, 200, Ankara.*

- BARDAKOĞLU, ALİ, (1990). “*Toplum-Hukuk İlişkisi Açısından Cahiliyye Hukuku Örneği*”, Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaştırma Problemleri Sempozyumu, Ensâr Vakfı, Bursa.
- BAYRAM, S., KUZUOĞLU, R. (2013). “Kültepe Metinlerinde Evlilik”, *Aktüel Arkeoloji*, 35.
- BERKTAY, F. (2003). *Tarih Yazımında Farklı Bir Perspektif*” Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul.
- BERKTAY, F. (2004). *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye” Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, no 7” İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- BERTMAN, S. (2003). *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York.
- BİLGİÇ, E. (1947). “Çivi Yazılı Hukuki ve İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları” *Belleten XI,44* Ankara.
- BİLGİÇ, E. (1951) “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *Ankara, D.T.C.F. Dergisi*, C. IX, Ankara. 103-119.
- BİLGİÇ, E. (1963). “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *A.Ü. DTCF Dergisi, XXI/3-4*, Ankara.
- BİNNUR Ç. (2015). *Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çığılığı - Eskiçağ’da Kadın*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BOTTERO, J. (2003). *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev. M.Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BOTTERO, J. (2005). *Eski Yakın Doğu*, (çev: Adnan Kahiloğulları-Pınar Güzelyürek-Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara.
- BOTTERO, J. (2009). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- CELALEDDİN B. ABDİRRAHMAN ES-SUYÛTÎ (1993). ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr (Beirut: Dâru İhyâ).
- CEVÂD A. (1993). *el-Mufasssal fi Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*, I-X, Bağdad.
- CLİNE, E. H. & GRAHAM, M. W. (2017). *Antikçağ İmparatorlukları: Mezopotamya’dan İslamiyet’in Doğuşuna*-Çev: Ekin Duru, 1. Baskı, Say yayınları İstanbul.
- CORCİ, Z. (1974). *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- ÇAĞATAY, N. (1982). *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara yayınları.
- ÇAĞIL, N. (2011). “İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü, İstanbul.
- ÇAKIR, S. (2011). *Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÇALIŞKAN, B. (2014). *Ön Asya Uyarlıkları* Ed: İsmail Güven, Uygarlık Tarihi, Pegem Akademik Yayınları, Ankara.

- ÇEÇEN, S., GÖKÇEK, L. G. (2017). “Usur-şa İstar Ailesinden Şimat-Su-en’e Ait Dört Mektup”. *Cappadocia Journal of Social Sciences*, 9, October.
- ÇELEBİ, İ. (1996). “Gayb”, DİA, İstanbul.
- ÇETİN, M. (2021), “Kur’an’a Göre Örtünme”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, (8), s.115-131.
- DARGA, M. (2013). *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DARGA, M. (2013). *Anadolu’da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCAN, A. (2004). “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İstem* 2/3.
- DERVEZE, İ. (1995). *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), Yönelis Yayınları, İstanbul.
- DÖNDÜREN, H. (2000). “Îlâ”, DİA, İstanbul.
- DUMAN, M. F. (2015). Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum.
- DUMAN, Z. (2011). Kur’an-ı Kerim’de Örtünmenin Sınırları, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul.
- DUYMUŞ FLORİOTİ, H. H., DÖNMEZ, E. (2022). şar-rat KUR.a-ri-bi ve Asur Arap İlişkilerindeki Rolü. *Arkeoloji ve Sanat*, vol., no.170.
- DUYMUŞ FLORİOTİ, H. H. (2015). *Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- DUYMUŞ, H. H. (2009). Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar, *Uluslararası Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler (05-07 Mart 2009)*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya.
- EBU MUHAMMED ABDULMELİK B. HİŞAM (1936). es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr.), I-iV, Kahire.
- EBU’L-A’LÂ MEVDÛDİ (1986). *Tefhimu’l-Kur’ân*, (çev. komisyon), İstanbul: İnsan Yayınları, İstanbul.
- EL- MAİDE 5/91.
- EL- ZÜMER 39/3.
- EL, NEML 27/ 67-68.
- EL-AHZAB 33/33.
- EL-ANKEBÛT 29/61.
- EL-CÂSİYE 45/24.
- EL-EN’ÂM 6/29.
- EL-FÂTİR, 35/42.
- EL-FETH, 48/26.
- EL-FUSSİLET, 41/37.
- EL-LOKMAN, 31/13.

- EL-MAİDE, 5/50.
- EL-MÜMTEHİNE, 60/12.
- EL-NAHL, 16/57.
- EL-NAHL, 16/58-59.
- EL-NECM 53/49.
- EL-SEBE 34/99.
- EL-SEBE 39/42.
- EL-TEKVİR, 81/8, 9.
- EL-TEVBE, 9/37.
- EL-YUNUS 10/18.
- EL-ZUHRUF, 43/17.
- ENDELÜSİ, A. M. (1940). Abdirabbih, (327/939), el-'Ikdu'l-Ferîd, I-VII, Kahire
- EROL, H. (2010). "Uşur-Şa İstar Arşivinden (KT . N/K) Şimat-Su'en'in Bir Mektubu". VII Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, C.I, Ankara.
- ERTUÇ, H. (2009). "İslam'da Yetimlerin Hukukî Statüsü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, s.127-150.
- ESAD, M. (1995). *İslâm Tarihi Tarih-i Din-i İslâm*, (sad. Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı), Marifet Yayınları, İstanbul.
- FAYDA, M. (1993) "Câhiliye", DİA, VII. İstanbul.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1958). Hukuk Sosyolojisi, Kelepir Kitapevi, İstanbul,
- FRANCİS, R. S. (1948). The Code of Lıpıt-Isthar, *Philedelphia, American Journal of Archaeology*, Volume, LII, Number.
- GEZGİN, İ. (2013). Antik Çağın Ötekisi Kadın. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*. s.68-77.
- GÖKÇEK, L. G. (2015) *Asurlar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- GÖKÇEK, L. G. (2015). *Asurlular*, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- GÖKSEL, B. (1998). *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜNALTAY, Ş. (1997). *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- GÜNBATTI, C. (1994). "Kültepe Metinlerine Göre, Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", *XI. T.T. Kongresi*, Ankara.
- GÜNBATTI, C. (2011). "Anadolu'nun Politik Manzarası", *Arkeo Atlas*, İstanbul.
- GÜNBATTI, C. (2013). "Eski Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu'da Asurlu Tüccarlara tanınan İmtiyaz ve Sağlanan Kolaylıklar", *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul 2013.
- GÜNDÜZ, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, s.129-148.

- HAMİDULLAH, M. (1980). *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), Eymir Kitapevi, I-II, İstanbul.
- HASAN, İ. H. (1985). *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi* (çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- HATİPOĞLU, M. S. (1973). “Hazret-i Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19.
- GELB I.J., LANDSBERGER B., OPPENHEİM A.L, REİNER E., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “B”, V. II, Chicago 1998, s.7, 274-275.
- İBN HİŞAM (1993). Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, IXVIII, Beyrut.
- İBRAHİM, M. (1993). İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadi Şartlar, (çev. Mustafa Özel), *İktisat ve İş Dünyası*, İstanbul.
- İPLİKÇİOĞLU, B. (1994). Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- JOHNS, C. H. W. (1904). *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York.
- KAPAR, M. A. (2001). “Asr-ı Saâdet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”, *Asr-ı Saâdet'te İslâm*, Beyan Yayınları II, Ankara.
- KELBÎ İBN,(1969). *Putlar Kitabı (Kitâbu'l-Asnâm)*, (çev. Beyza Düşüngen), Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KILIÇ, Y. (2014). Eskiçağ Aile Hukuku (*Asur, Babil ve Hitit Devletlerinin Yıkılışına Kadar*), Çizgi Kitabevi, Konya.
- KINAL, F. (1959). Eski Anadolu'da Kadının Mevkii, *Bellekten*, C. XX, S.79, Ankara 1959.
- KINAL, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara.
- KINAL, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- KLENGEL, H. (2001). *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Çev: Nesrin Ünal, Telos Yayınları, İstanbul.
- KOZBE, G. (2013). Mezopotamya'da Kadın Olmak, *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul.
- KÖROĞLU, K. (2015). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KULAKOĞLU, F. (2013) “Uluslararası Ticaret Merkezi Kültepe Kaniş”, *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul.
- KUTUP, S. (1973). İslam Düşüncesi. (Çev: Akif Nuri). Çığır Yayınları, İstanbul.
- KUZUOĞLU, A. (2004). “*Koloni Çağında Anadolu ve Asur'da Kadın*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- MAHMUD ES'AD (1995). İslâm Tarihi Tarih-i Din-i İslâm, (sad. Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı), İstanbul.

- MANDACI UNCU, E. (2013). Eski Mezopotamya'da Tıp, *History Studies*, Vol 5, s.103-114.
- MANDACI, E. (2015). "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)", *History Studies*, Cilt: 7/1, 81-94.
- MANDACI, E. (2016). *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kadın*, Tulpars Yayınevi, Ankara.
- MEMİŞ, E. (2012). *Eskiçağ 'da Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- MUHAMMED B. İSMAİL (1972). Buharî, (256/870), *Sahihu'l-Buharî*, I-VIII, İst., t.y., "Mezâlim", 4 (III,98).
- NEMET, N., RHEA, K. (1999). Women in Ancient Mesopotamia, Women's Roles in Ancient Civilizations (A Reference Guide), Ed: Bella Vivante, London, Greenwood Press.
- OKANDAN, R. G. (1951). Hamurabi Mecellesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul.
- ÖNDER, A. S. (2007). *Arap ve İran Entelektüellerinin Oksidentalizm Bağlamında Batıyı Ötekileştirmesi*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- ÖZ, ESMA. (2015). "Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya'da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak *Qadištum* Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/13 Fall.* , s. 235-248.
- ÖZGÜÇ, T. (2011). "Kultepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonileri", *Arkeo Atlas*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, M. (2012). *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- QATES, J. (2004). Babil, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi, İstanbul.
- RAGİONİERİ, R. (2002). The Amarna Age: An International Society in the Making, Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore
- RAMAZAN, T. (2005). *İslami Yenilenmenin Kökenleri*. (Çev: Ayşe Meral). Anka Yayınları, İstanbul.
- SABUNCUO, T., KILIÇ, Y. (2020). Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (1), 1-25.
- SAĞLAM, O. (2006). *İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- SALVINI, B. (2006). *Babil*, Dost Kitap Evi, Ankara
- SARIÇAM, İ. (2003). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara.
- SEVER, E. (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- SEVER, H. (1992). Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı. *Bulleten*, C. LVI, Ankara.
- SIRMA, İ. S. (2014). *Müslümanların Târîhi*, Beyan Yayınları, İstanbul.

- STOL, M. (1995). Women in Mesopotamia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*.
- SÜNBL, N. (2020). “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile ve Evlilik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1. , s. 99 – 113.
- ŞAHİN, H. A. (1999). “Kültepe Metinlerinde Geçen Rahip ve Rahibeler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri.
- ŞAHİN, H. A. (2000). “Kültepe Metinlerinde Geçen Rahibelerin Aile Ve Toplumdaki Konumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ŞAHİN, H. A., KAYA HASDEMİR, H. (2015). Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri.
- ŞAHİN, M. S. (1993). “Cin”, DİA, İstanbul.
- ŞERİATİ, A. (2004). *Dine Karşı Din*, Bilge Adam Yayınları, Van.
- ŞİMŞEK, F. (2012). Mısır, Mezopotamya Ve Anadolu’da Kadın (Mö. 6.Yy’a Kadar), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara .
- TANİLLİ, S. (2017). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, I. Cilt, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TAŞ, İ. (2008). *Hitit Kralları IV. Tuthaliya’nın Asur Devletine ve Suriye’de ki Vasal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınlar, İstanbul.
- TETLOW, E., WOMEN, M. (2004). *Crime and Punishment in Ancient Law and Society*, Vol.1, Continuum, New York.
- TOSUN, M., YALVAÇ, K. (2002). *Sumer, Assur, Babil Kanunları ve Ammi Saduka Fermanı*, Ankara, TTK Yayınları.
- UĞUR, M. (1980). *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- YAMAN, A. (2013). “Zihâr”, DİA, İstanbul
- YAVUZ, Y.Ş. (2007). Şevki, ‘Nübüvvet’, DİA, İstanbul
- YELÖZER, S. (2017). *Şey-Özne-Arkeolog: Geçmişin Cinsiyetlendirilmesi ve Eril Önyargılar*, Teorik Arkeoloji Grubu (Theoretical Archaeology Group) , TAG 2.
- YILDIRIM, N. (2019). *Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını*, SAMER Yayınları, Kahramanmaraş.
- YILMAZ, C. (2020). *Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası’nın Siyasi ve Sosyal Görünümü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

EKLER

Ek 1: Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu dikilitaş

(<https://arkeofili.com/babil-krali-hammurabi-kimdi/> , E.T: 09.11.2022)